

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra sociální práce

Milan Jančo

**Konfrontace pracovníka se zlem ve
vybraných oblastech sociální práce**

Diplomová práce

Praha 2013

Anotace

JANČO, Milan. *Konfrontace pracovníka se zlem ve vybraných oblastech sociální práce*. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Katedra sociální práce, 2013. 122 s., přílohy, Vedoucí diplomové práce Doc. PhDr. Oldřich Matoušek, CSc.

Diplomová práce „*Konfrontace pracovníka se zlem ve vybraných oblastech sociální práce*“ pojednává o problematice zla v kontextu sociální práce. Samotné téma je odemknuto prostřednictvím filosofického diskurzu. Jsou zde předloženy jednotlivé teorie zla vycházející z dimenzí, již obsahují holistický koncept pojetí člověka (biologická, psychologická, spirituální a sociální jednota lidské existence). Pro účely popisu ohniska zla v kontextu každé části uvedeného modelu je použita některá z příhodných vědeckých disciplín. Dále následuje popis teorie zla v kontextu sociální práce a jsou uvedeny charakteristiky oblastí, v nichž probíhalo výzkumné šetření tj. vězeňství, probace a mediace, bezdomovectví, drogová scéna. Výzkumná sonda mapuje vnímání zla u pracovníků a produktivní strategie vztahující k jeho zvládnutí. Získané poznatky jsou postupně předkládány a interpretovány v souvislosti se stanovenými výzkumnými problémy. Poslední část shrnuje teorie zla a ukazuje stěžejní zjištění důležitá pro pochopení konceptu zla i efektivní strategie vyrovnávání se s tímto jevem. Tento text může posloužit nejen sociálním pracovníkům ale i lidem s odlišnými oborovými specializacemi v pomáhajících profesích, kteří jsou vystaveni působení zla.

Klíčová slova

destruktivita, holismus, sociální práce, strategie vyrovnávání, zlo

Annotation

JANCO, Milan. *Confrontation of worker and evil in selected areas of social work*. Prague: Faculty of Arts of Charles University in Prague, 2013. 122 pp. Diploma thesis.

Diploma thesis „ *Confrontation of worker and evil in selected areas of social work* “ deals with the issue of evil in the context of social work. The theme is unlocked through philosophical discourse. There are various theories presented based on the dimensions of evil, already include holistic concepts of man (biological, psychological, spiritual and social unity of human existence). In describing the focus of evil in the context of each part of the model is to use some of the favorable scientific disciplines. Followed by a description of the theory of evil in the context of social work and shows the characteristics of the areas in which the research was conducted, ie prisons, probation and mediation, homelessness, drug scene. Research spacecraft mapping the perception of evil workers and productive strategies related to its mastery. The knowledge has been presented and interpreted in the context of defined research problems. The last section summarizes the theory of evil and shows the key findings important for understanding the concept of evil and effective strategy for coping with this phenomenon. This text can serve not only social workers but also people with different sectoral specializations in the helping professions who are exposed to evil.

Keywords

destructivity, evil, holism, coping strategies, social work

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 30. 5. 2013

Milan Jančo

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu diplomové práce panu doc. PhDr. Oldřichu Matouškovi, CSc. za cenné rady týkající se nejen způsobu uchopení zvoleného tématu, ale i celou řadu věcných připomínek. Velmi také děkuji pracovníkům níže uvedených organizací: Drop-in, Středisko sociální prevence Praha1, Probační a mediační služba středisko Praha, Věznice Vinařice, bez jejichž laskavé pomoci, bych nemohl uskutečnit výzkumné šetření.

„Tato diplomová práce je věnována všem pracovníkům v pomáhajících profesích, kteří jsou každodenně vystaveni působení zla“

"Musíme se vydat, jak přikazuje náš úřad, na periferie, kde jsou utrpení, krveprolití, slepota, která touží po zraku, a zajatci v područí mnoha pánů zla“

papež František

Obsah

Obsah	7
Část I. Teorie zla.....	11
1 Fenomén zlo	12
1.1 Možné metody k uchopení zla	13
1.2 Fenomenologická metoda	13
1.3 Filozoficko-antropologická metoda	15
1.4 Kritická metoda.....	17
2 Holistické (celostní) pojetí lidské existence v kontextu zla.....	20
2.1 Biologie a zlo	21
2.1.1 Chování zvířat a lidská psychika	23
2.1.2 Imprinting (vtištění) a vazebné chování u zvířat	25
2.1.3 Attachment (vazba).....	27
2.1.4 Patologie attachmentu	30
2.2 Psychologie a zlo	31
2.2.1 Instinktivismus	32
2.2.2 Behaviorismus.....	33
2.2.3 Agrese	34
2.2.4 Naučená agrese	34
2.2.5 Agrese podmíněná prostředím	35
2.2.6 Agrese jak důsledek spojení mnoha faktorů	35
2.3 Psychopatologie a zlo	36
2.3.1 Porucha osobnosti	36
2.3.2 Antisociální (disociální) porucha osobnosti (F60.2).....	37
2.3.3 Machiavelismus	39
2.4 Spiritualita a zlo	39
2.4.1 Hřešitelnost	41
2.4.2 Prvotní hřích.....	42
2.4.3 Věčné zavržení.....	44
2.4.4 Utrpení	46
2.5 Společnost a zlo	47
2.5.1 Výzkum Stanleje Milgrama	51
2.5.2 Výzkum Philippa Zimbarda	52
2.5.3 Holocaust	54
2.6 Politicko-ekonomická dimenze zla	56
3 Zlo v sociální práci	61
3.1 Oblast vězeňství	64
3.2 Oblast probace a mediace	66

3.3 Oblast bezdomovectví.....	70
3.4 Oblast drogové scény.....	73
Část II. Výzkumná sonda.....	76
4 Formulace výzkumného problému a cíle.....	77
4.1.1 Nástroj sběru dat a strategie sběru dat	79
4.1.2 Způsob zpracování dat	84
4.1.3 Diskuze	85
4.2 Interpretace dat výzkumné sondy	86
4.2.1 Otázka č. 1	86
4.2.2 Otázka č. 2	87
4.2.3 Otázka č. 3	88
4.2.4 Otázka č. 4	90
4.2.5 Otázka č. 5	91
4.2.6 Otázka č. 6	93
4.2.7 Otázka č. 7	94
4.2.8 Výsledná škála znechucení (míra vyhoření)	97
4.3 Souhrnná interpretace dat výzkumné sondy	99
Část III.Nálezy	106
5 Teorie vyrovnávání se zlem v sociální práci.....	107
Závěr	110
Použitá literatura	111
Seznam příloh.....	118
Přílohy.....	118
Vězeňství – rozhovor nezaznamenaný na záznamové zařízení.....	118

Úvod

Důvodem napsání této práce je autorovo přesvědčení o nezbytnosti širšího zkoumání diskurzu zla tj. konceptu, který bude zahrnovat širokou a roztříštěnou oblast lidské destruktivity. Inspirací pro vznik předkládaného textu, byla mimo jiné, také kniha M. Scotta Pecka (1996) „Lidé lži“, kde neotřelým způsobem nahlíží na lidskou destruktivitu a dokládá jí mnoha případy, ze své klinické praxe. Velmi zajímavá je pak představa o nutnosti vybudovat novou léčebnou disciplínu tj. psychologii zla. Mnozí jistě namítnou, že zlo je něco tak abstraktního a zároveň definitivního, co rozhodně nepatří do vědeckého myšlení, které se snaží oprostit od morálních soudů, nebo vágních kategorií. Možná sám pojem v kontextu pomáhající profese vzbuzuje nedůvěru, protože v důsledku ideového podhoubí mnohých oborů spadajících do této skupiny je přeci těžko představitelné používat pojmy jako zlo. Existuje zde nebezpečí svévolného odsudku klienta, tím, že jeho chování označíme za zlo. Je třeba namítnout, že opomíjení reálné existence zla, naopak může vést až k jeho nezvládnutí, což má za následek pohlcení či utužení destruktivního chování. Některé dílčí koncepty celého zmiňovaného okruhu jsou preferované, jak například zmiňuje Hayesová (2008) agrese je ve skutečnosti velmi plytký pojem, ovšem „plně vědecký“ a málokoho napadne ho zpochybňovat. Měli bychom si uvědomit, že zlo působí na smysly i vědomí člověka. Nejedná se o uměle konstruovaný pojem. Lidé sami, ve skutečnosti disponují před-porozuměním tohoto jevu.

Hlavním úkolem, je v tomto textu zpracovat teoretickou a výzkumnou sondu na poli zla. Základní představa pracuje s tím, že kvalitně zmapovaná oblast dimenzí lidské destruktivity v uvedeném kontextu může přinést nové souvislosti do nazírání i zvládnání tohoto fenoménu. Sociální pracovníci, jsou často, při práci, se svými klienty, vystaveni působení zla, nebo ji oni sami mohou jednat destruktivně. Pochopení podhoubí takového chování a z toho plynoucí logické nutnosti vytvořit obranu proti němu, může vnést zásadní zefektivnění způsobů pomoci i ochrany samotných pomáhajících.

Základní metodou pro vytvoření následujícího díla se stala analýza relevantní literatury a pramenů. Dále to bylo výzkumné šetření ve čtyřech oblastech sociální práce tj. vězeňství, probace a mediace, bezdomovectví, drogová scéna, kde se stalo

úsilím objevit, jak pracovníci na zlo nahlíží a jaké strategie používají při vyrovnávání se s ním.

Celý text je rozdělen do tří částí. V první se čtenář seznámí s teoriemi zla, které čerpají jednak z holistického pojetí člověka, pro který je typický následující model (biologická, psychologická, spirituální a sociální jednota lidské existence). Pro popis dimenze zla v kontextu každé části uvedeného modelu je použita některá z příhodných vědeckých disciplín. Druhá polovina z tohoto oddílu je věnována teorii zla v sociální práci a popisem oblastí, v nichž probíhalo výzkumné šetření. Následuje druhá část zabývající se výzkumným šetřením a získanými daty, jež jsou postupně předkládány a interpretovány v souladu se stanovenými výzkumnými problémy. Poslední část shrnuje teorie zla a ukazuje stěžejní zjištění důležitá pro pochopení konceptu zla i efektivní strategie vyrovnávání se s tímto jevem.

Část I.
Teorie zla

1 Fenomén zlo

V následujícím pojednání se budeme zabývat jednotlivými možnými přístupy (metodami) k uchopení fenoménu s názvem zlo. Z důvodu značné obtížnosti takového úkolu použijeme k odemknutí tématu filosofující diskurs. Jak již uvádí Payne (2005) otázkami směřujícími k původu zla se lidé zabývají již tisíce let. Často docházelo k tomu, že je zlo promítáno do vnějších dimenzí tj. božstva, přírody apod. Tento postup lze klasifikovat jako osvobozující, protože z člověka snímá morální zodpovědnost. Jestliže nemá jedinec možnost konat rozličné věci, nelze ho ani morálně hodnotit, protože je determinován ve svém chování. Pracuje zde nějaký „nedosažitelný svévolník“, co si pohrává s osudy lidí. Přestože nelze hovořit o pochopení podstaty zla v celé jeho šíři, nutnost etického hodnocení lidské bytosti je nezpochybnitelná. Logicky vyvstává naléhavý dotaz: Jaký je tedy vztah člověka a zla? Dokáže člověk páchat zlo záměrně, a jaké povahy jsou tyto záměry? Například filozof Sokol (2004) říká, že projekce zla do ostatních a do světa spočívá v infaltilním uvažování. Svobodný a dospělý člověk si klade za vinu všechno odsouzeníhodné, co vykonal.

Rozum - **Rozumový** motiv (povinnost) - má charakter kategorického imperativu

Dobro

(- Rozpor -)

Zlo

Smysly - Motiv **příjemného a nepříjemného** (sklony) - má charakter zkušenosti

Tabulka 1. (Anzenbacher, 2004, s. 278)

Přístupy ke zlu u Kanta a Aristotela se zabývá Anzenbacher (2004) a mluví o tom, že lidská vůle je založena na rovině dvou motivů. Povahu rozumové formy lze přiřadit k povinnostem, jež nesouvisí se smyslovými sklony člověka. Podle Kanta je možné dát rovnítko mezi morálně dobrým jednáním a povinností. Hnací sílu zde představuje pouze povinnost bez ohledu na vlastní prospěch. Tato skutečnost má základ v člověku samém - tj. v jeho oddělenosti od přírody v důsledku osobní svobody. Povinnost zároveň představuje i lidství, což jí činí svatou. Věci na světě můžeme ovládat a využívat, protože mají povahu instrumentu. Pouze pro člověka

jako rozumnou bytost platí, že je účelem o sobě. Snahu o libost či nelibost spatříme u motivů empirických. Jestliže vůli tyto sklony řídí, obsahují poté samy lidské vědomí vytvářející pocity (touha, smutek, radost atd.) Pokud člověk připustí ovládnutí sklony, je primárně tato situace mimo dobro a zlo. Sekundárně dochází k překročení morálky, když jsou sklony v rozporu s povinností. Morálně odsouzeníhodný čin je typický tím, že dochází k újmě naší důstojnosti - konáme proti ní a zároveň se včleňujeme do mechanismů přírody. Právě povinnost člověka vytrhuje z těchto kauzalit postrádajících důstojnost. Nepřipouští žádné zlo, protože usiluje o svobodu a nenechává lidskou bytost napospas sklonům. Nejedná-li člověk dobře, nachází se v konfliktu sám se sebou, protože poškozuje důstojnost, a tím se stává zlý. Pociťovaná vina je zapříčiněna působením neuposlechnutého rozumu. Pokud nedochází k rozkolu mezi smysly a rozumem, je to podle Kanta čin nijak morálně cenný, naopak při nesouladu nastává situace opačná. Aristoteles má názor opačný, protože dle něj opravdová ctnost souvisí až s uspokojením z vykonávaného dobra. Podobný názor zastává i Vacura (2008) a dodává, že rozvíjení etického diskursu se u obou autorů liší, zejména tak, že Kant akcentuje rozum a rozumovou reflexi aktu, z níž plyne mravnost i svoboda, na rozdíl smyslů a emocí, které mají mravnosti odporovat. Aristoteles se domnívá, že základem etických úkonů je především charakter a citům či emocím přikládá kladnou úlohu. Shodně pak oba dva zdůrazňují v tomto kontextu důležitost svobody.

1.1 Možné metody k uchopení zla

Tato část je především subjektivním pohledem na možnou metodologii, směřující k lepšímu proniknutí fenoménem zla. Fenomenologická metoda vystihuje problematičnost zkoumání zla, ovšem také jeho reálné zakoušení. Filosoficko-antropologický pohled se zabývá základními koncepty vysvětlujícími zlo v člověku i ve světě. Kritická metoda veškeré staré i nové přístupy problematizuje a připomíná nedokonalosti, které zahrnují.

1.2 Fenomenologická metoda

Pojem fenomenologie je ve výkladu Storiga (2007) spojen s filosofií začátku dvacátého století. Za zakladatele tohoto směru bývá považován Edmund Husserl, na

kterého měl značný vliv další známý filosof Franz Brentano. Husserlova základní koncepce směřuje k nezávislosti logiky na psychologii, protože říká, „že zákony logiky nejsou identické s procesy v myslícím vědomí. Jsou to naopak pravdy bez prostoru a času, věty o sobě. Fenomenologie zaměřuje svůj pohled na tyto ideální entity. Je to filosofie podstaty“ (Husserl in. Storig, 2007, s. 440-441). Pokud budeme chtít definovat dle Durozoie a Roussela (1994) samotný kořen slova fenomenologie, tj. fenomén, zjistíme, že jeho obsahem je především přiblížit se k realitě s přesvědčením jisté nemožnosti skutečnost plně popsat, jež se jeví smyslům i vědomí. Podle Coretha (1996) je dána především uvědoměním, které existuje na bázi vědomých úkonů (poznání, chtění, jednání). Důležité je zde dostat se za vnější fenomenologii lidského chování a vědomou činnost postihnout ve specifické povaze zkušenosti vycházející z nás. Dalším významný myslitel, zmiňovaný a popisovaný Storigem (2007) byl Max Scheler, který do fenomenologie vnáší dimenzi etiky a hodnot. O hodnotách mluví jako o něčem, co má vlastní bytí, co lze postihovat cítěním a nikoli však racionálně. Stejně tak jsou konstantními entitami. Zavádí jejich hierarchii, v níž na nejnižším stupni vystupují ty, jež jsou spojeny se smyslově příjemným, zatímco uprostřed dominují spojené s vitálním cítěním (ušlechtilé, nízké) a ještě výše leží hodnoty duchovního charakteru (pravda, krása) a úplným vrcholem se mu jeví hodnoty náboženské (svatost). Uvedené rozdělení, dle názoru autora této práce, velmi konvenuje s problematikou, kterou zahrnuje zlo.

V oblasti sociologie, jak připomíná ve výkladu Hendl (2005) aplikoval fenomenologii Alfred Schütz či Berger nebo Luckman. Dochází zde k rekonstrukci přirozeného světa (něco nezpochybnitelného, jasně daného ve vědách nebo v běžném jednání i myšlení). Hlavní úvahou je představa, že se rodíme do předstrukturovaného světa, který díky interpretacím dávající sociálním faktům význam a smysl, který tím restrukturalizují. Představa vychází z toho, že jsou zde objektivní struktury a subjektivní orientace jedinců. Intersubjektivita (vzájemná orientace subjektů) představuje základní danost existence člověka v přirozeném světě. Schütz usiluje o odklon od statisticko-popisných postupů, a preferuje ty, jež by měly směřovat interpretačním. Činnost chápe jako jednání, jež obsahuje smysl a význam, které má dvě motivace: 1. dosáhnout cíle, 2. něco mě k tomu vede. Přičemž výzkumníci vycházejí jen z prvního bodu. Měli by se řídit metodologickými

postuláty: 1. subjektivní interpretace (význam, jež má jednání pro subjekt) za 2. adekvátnosti (konzistentnost s každodenním myšlením a jednáním).

Pokud bychom měli popsat hlavní funkce orientace ve fenomenologii opět podle Hendla (2005), je nutné zmínit 1. kritickou funkci, jež problematizuje běžné koncepty zkoumání. 2. heuristickou funkci, která navrhuje alternativy s úsilím k převedení do praxe. 3. popisnou funkci, zabývající se složitými situacemi nahlíženými optikou subjektu.

1.3 Filozoficko-antropologická metoda

Lze tvrdit, v souladu s Jankovským (2003), že každá z věd disponuje určitým pojetím člověka. Snahou o celistvé pojetí disponuje filosofická antropologie. Jako základní se zde jeví otázka, kterou se člověk snaží zjistit svoji identitu. Žádný další tvor si není schopen pokládat otázky vztahující se k jeho vlastní identitě. Tím pádem se to stává i jakousi povinností člověka. Stejně tak, jak člověk objevuje odpovědi, vynořují se další otázky a rozněcují touhu po dalším vědění.

Můžeme začít připomenutím známého příběhu o daru, který Řekové pod rouškou dobrých úmyslů poslali Trojanům. Monumentální kůň představoval lest, tj. byla to válečná zbraň dobyvatelů, jež dokázala oklamat obránce města, protože uvěřili (i přes dlouholetý válečný spor) deklarovanému přátelství. Pro účely našeho pojednání z toho vyplývá, že bychom měli mít na paměti nutnost respektovat kontext jednání, v němž probíhá, než ho budeme jakkoli hodnotit.

Použijeme-li pro další výklad interpretace Sokola (2008) a nahlédneme-li do textů Kanta, zjistíme, že odmítá pouhé instrumentální použití druhého člověka. Bourdieu zase mluví o prostoru v každé společnosti, který je vyhrazen takovým oblastem jako přátelství, náboženství atd. Typické je, že zde existuje příkaz neakceptovat vypočítavost. Uvedené kategorie proto nesmí být účelovým chováním pošpiněny. Odsouzeníhodné je na takovém záměrném jednání nikoli ono samo ze své podstaty, ale ukrytí pravého úmyslu před druhými. Dosažení cíle může být uskutečněno prostřednictvím mechanismů, které bychom mohli označit za zlé (nátlak, zastrasování, násilí). Samotné násilí je dle Levínase „*přerušování kontinuity osob, když je přinucuje hrát role, v nichž se sami nepoznávají*“ (Levínas in. Sokol, 2008, s. 185). Podstatná není razance, s jakou násilník prosazuje svou vůli, ale bezohlednost,

se kterou přistupuje k druhému. Potřebuje totiž pouze uspokojit své potřeby, o situaci, v níž se nachází jeho protějšek, nejeví zájem. V dosažení žádaného stojí takovému člověku kontinuita a celistvost oběti, kterou chce rozbít. Odlišujeme však pečlivě například rodičovskou autoritu, která usiluje o výchovu svých potomků od destruktivního násilí typu týrání. Ve světě dochází k násilí běžně a lze říci, že si ho bez něj nedokážeme ani představit. Občas je dokonce nutné, protože kupříkladu zachraňování lidí při přírodních katastrofách se sice může setkat s jejich nevděkem a odmítáním, ovšem pravděpodobně proto, že nejsou schopni adekvátně vyhodnotit situaci. Zatím jsme uvažovali v diskursu násilí jako o nástroji, jež umožní dosažení něčeho, co chceme (peníze, konkrétní předmět, lepší postavení atd.). Lidé však používají násilí i bez zástupných důvodů. Taková destruktivita bývá obrácena vůči sobě nebo k jiným osobám a někdy se oboje uskuteční v jednom činu. Tyto činy bývají definovány diagnózami v psychopatologii. Neodpovídají ale, z jakého důvodu se zlo ukázalo právě takovým způsobem. Zajímavý příspěvek učinil svou teorií Lorenz, jež popisuje dva druhy agrese - tj. mezidruhovou a uvnitř jednoho druhu. Hlavní teze pak spočívá v tvrzení, že u obou případů nemůžeme hovořit o zlu, ale pouze o časté i žádoucí biologické realitě. Mezi pozitivní aspekty patří například u agrese jednoho druhu, vyvážené rozmístění na území při reprodukčním chování. Způsoby násilného jednání jsou přítomny ve všech společnostech. Dnešní člověk disponuje s prostředky, které mají nezměrnou sílu destrukce, a proto může být kolektivní agrese velkým nebezpečím současné doby. Webster definuje agresi jako „*nevyprovokované násilní nebo útočné jednání*“ (Webster in. Sokol, 2008, s. 186). Psychologie kategorizuje samotnou agresi do dvou typů: tj. konstruktivní (instrument k dosažení cíle) a destruktivní (bezcílné ničení sebe i druhých). Pojem agrese měl zároveň sloužit pro eliminaci „morálním soudem“ nabytého označení zlo. V současnosti pozbývá přesnosti, protože je často používán v nejrůznějších kontextech. Stejně po způsobu Lorenze je nutné neidentifikovat v jeden celek zlo a násilí. Existují četné příklady, že násilí nemusí být zlem (viz. pomoc během přírodních katastrof) a naopak nenásilné jednání, tj. například rozdávání čapek nakažených neštovicemi britskou armádou americkým indiánům lze bez okolků označit za zlo. Podobné rysy nenásilnosti najdeme i během druhé světové války. Podstatou zla byla v těchto případech genocida, promyšlený způsob, jak odstranit celé etnika. Zlo primárně nepotřebuje násilí, protože si vystačí s nenávistí. Na rozdíl od zvířat může

člověk sofistikovaněji užít komunikaci k předejití násilí. Při nedostatku může zvolit alternativní způsob získání zdrojů. Pokud má někdo tendence k násilnému řešení situací, měl by použít třeba sport coby kultivovaný prostor vybití agrese.

Na rozdíl od optimismu v Sokolově názoru je třeba připomenout negativní stránky samotného sportu. Mnohé, zejména bojové sporty, jsou pravděpodobně nejen vybitím agrese, ale především jejím podněcováním a učením.

Zajímavý názor má na násilí ve společnosti Arendtová (2004), která vnímá jeho podstatný rys v tom, že musí mít nástroje, čímž se liší od moci nebo síly. Násilný akt pak vnímá prostřednictvím podřízenosti druhu prostředku a účelu. Znamená to, že účel může být ovládnut prostředky, jež ho legitimizují. Z tohoto důvodu se prostředky v budoucí perspektivě jeví jako podstatnější než vytyčené cíle. Násilí obsahuje náhodu a tuto nejistotu nelze spoutat ani managementem rizik. Vývoj zbraní dospěl do podoby, kdy jejich použití odporuje účelu jejich výroby. Existence válek je dána nikoli charakterem člověka, jeho determinací být agresivní či socio-ekonomickými nebezpečími při realizaci odzbrojení. Násilí je totiž permanentně posledním soudcem během řešení mezinárodních sporů. Samotnou prevenci násilí spojuje Sokol (2008) s oblastí jazyka (mluvit a rozumět), proto při absenci této schopnosti nebo manipulací ze strany médií může ke zlu snadno dojít. Existuje totiž velmi úzký vztah mezi řečí a jednáním. Společnost by měla být ostražitá i k verbálním projevům nepřátelství vůči skupinám, či jiným lidským národům.

Jestliže používáme, například pro nějaké skupiny obyvatel, negacemi nasáklé označení, tak to značné míry konstituje náš vztah k nim (socky, nepřizpůsobiví atd.). Platí to přirozeně i opačně v pozitivním směru, vzpomeňme na označení používané nacisty jako soukmenovci, pospolitost nebo komunisty soudruzi.

1.4 Kritická metoda

Není možné psát jakoukoli práci a nebýt kritický nejen k samotné volbě tématu, ale i způsobům jeho zpracování. V této části textu bych se chtěl pokusit poukázat na možná úskalí, jež jsou v této práci obsaženy.

Jak dodává Payne (2005, s. 23) skepticismus hraje svoji důležitou úlohu i ve filosofii, dříve byl tento postoj typický tím, že usiloval o nalezení pevného bodu. Filosof Descartes byl významným zastáncem tohoto druhu nazírání na okolní svět i

sebe. Uvedené pravidlo pomáhá kromě studia jsoučna i přemýšlet o lidském jednání a jeho možnostech v budoucnu. Základní předpoklad proto zní: „*ovšem se dá pochybovat*“. Nevyhýbá se to ani hodnotám, a proto řeší otázky spojené s kontextem a šířiteli těch tzv. „správných hodnot.“

Velmi cenné postřehy přináší Vybíral (2006), když popisuje, že snaha věci uspořádat a kategorizovat je člověku vlastní. Tento způsob je zvláště zřetelný u opozitních dvojic. Kořeny podobného myšlení lze najít u staroegyptů a Peršanů, od nichž je převzal Pythagoras ze Sámu (571-497 př. n. l.). Tento učenec poté se svými žáky ustanovil 10 základních protikladů¹. Konkrétněji šlo i o rozdělení kvality či počátky kvantifikování. Velmi důležitým rysem uvedeného myšlení bylo přesvědčení, že opozita tvoří jednotu (harmonii). Z tohoto období pochází snaha myslet v opozitních dvojicích i v našem evropském prostoru. U Platóna je přítomna polarizace mezi smyslovými jevy a idejemi, zatímco athénské chápání zdůrazňovalo Jedno a Mnohé. Athénský princip přijal i psycholog James, jež přisuzoval monismu nebo pluralismu úlohu centrální kategorie generující další zásadní skutečnosti.

Pro nás je ovšem, kromě polarizace samotné, nejdůležitější fakt dělení na dobro a zlo. Samotné třídění a systematizování poznatků je nutné pro jejich předávání. Jistý redukcionismus je proto pochopitelný. Logicky pak dochází k vytváření někdy, až příliš těsných kategorií.

Vybíral (2006) dále uvádí, že se samozřejmě nejedná u kategorií vždy o hodnotící soud, problémem ale zůstává, jestliže například někoho budeme posuzovat jako zlého. V tomto případě jsme nuceni setrvat buď v kategorii dobrý, nebo zlý. Poukazuje, že tuto okolnost připomíná i Allport, když mluví, o přemýšlení buď-anebo vytváří tlak na existenci jen dvou hodnot. Uvažování tímto způsobem probíhá stejně jako u dětí, protože oni zjednodušeně rozdělují na dobré a zlé. Jedná se tedy dle něj o přetrvávající infantilní myšlení a v ústech demagogů může být dokonce zdrojem odsouzeníhodné manipulace, pokud požadují volbu pouze ze dvou možností. Uvažovat podobným způsobem je snadnější a jeví se koherentní, což může vyvolat mylný dojem relevantnosti. Není příliš velké překvapení, že používání obdobné optiky nazírání na jevy je u mnohých vědců či v mnohých vědách silně přítomno.

¹ Pozn: Mezi základní opozita u Pythagorejců patří tyto dvojice: Omezené – Neomezené, Sudé – Liché, Jedno – Mnohé, Pravé – Levé, Mužské – Ženské, Klid – Pohyb, Rovné – Křivé, Světlo – Tma, **Dobré – Zlé**, Čtverec – Obdélník. (Vybíral, 2006, s. 69)

Výše citovaný Vybíral upozorňuje na kritiku Rortyho, který mluví o esencialismu, jež akcentuje dualismus. Jedná se o přesvědčení, že jsou věci samy o sobě, i když akceptuje i modus poznávání, vědění a jazyka. Rorty sám vidí v dualismu nebezpečí, protože se soustředí na pseudoproblémy, vytváří pseudovýzkumy a z toho důvodu je odsouzen k zániku. Určité hledisko předporozumění je člověku vlastní. Vytvořené pre-koncepty mají na naše chování vliv i přesto, že mohou být od reality zcela vzdáleny. Můžeme mít v mysli například kategorie pohádkových bytostí, ale to neznamená jejich automatickou existenci. Moderní filosofie dle pojetí zmiňovaného Vybírala udělala pokrok v eliminaci řeckých dualismů (Heidegger, Dewey, Davidson, Rorty) na rozdíl od psychologie². Systém fungující na třídění informací do jednotlivých trsů je podmíněn zejména kulturně. Objevuje se zde naléhavá námitka, že nerozšiřuje poznání, ale redukuje. Navíc dochází ke spojování nespojitelných označení tj. racionální - vědecký, hloubka - pravda, jsou chápány synonymně. Dalším úskalím je rozdělení na profesionály a klienty. Toto pojetí, jak připomíná Vybíral, má u Parkera mocenský aspekt, jímž se zabezpečuje, aby jedni mohli vládnout druhým. V kritice bychom mohli postupovat výrazně dále až k problematizaci dualit (individuální - sociální, laické – profesionální atd.). Kranát (2008) uvádí, že lidé, kteří jsou tzv. bezmocní (de-profesionalizovaní) nesmí být vyčleněni z veřejného prostoru. Politická stránka tj. zejména svobodné diskuze, kde se může dotyčný vyslovit tak, aby byl vnímán i přesto, že odborníci (sociální pracovníci, lékaři, psychologové atd.) mluví o potřebě klidu, pořádku nebo léčbě.

Rozhodně se na tomto místě nejedná o vyhrocenou kritiku odborných postupů, pouze upozorňuje na dimenzi politického prostoru, jež by neměl být odborníky potlačován. Závěrem lze konstatovat, že v textu Vybírala (2006) dochází i k přehodnocení závěrů stěžejních výzkumů Milgrama a Zimbarda. Kritičtí psychologové popírají jejich univerzálnost v náhledu na člověka, protože nebyl plně zohledněn kontext takových zjištění. Výše uvedená tvrzení jsou skeptická i k strukturaci poruch osobnosti se stejným argumentem „umělého rozdělení.“

² Pozn: V psychologii se běžně používá mnoho dualismů například: introvert – extrovert, stabilní – labilní atd. Tyto dělení jsou typické pro psychologii osobnosti.

2 Holistické (celostní) pojetí lidské existence v kontextu zla

Jednou z dalších možností, jak lze vymezit lidské bytí i zlo, je použít známý bio-psycho-sociální model. Koukolík (2001) k tomu dodává, že v biologické dimenzi můžeme hovořit o genech, buňkách, tkáních a orgánech ve vzájemných vztazích. Psychologická stránka zahrnuje vztahy a skutečnosti duševního života i chování. Poslední oblast nazýváme sociální. Do této zahrnujeme svět sociálních vztahů. Všechny tři složky vstupují v interakci a v pozitivním nebo negativním smyslu se ovlivňují.

Domnívám se, že zde lze zařadit i tzv. spirituální složku, která je občas u výčtu jednotlivých složek modelu člověka zmíněna. Stejný názor zastává i Jankovský (2003), když prohlašuje opomenutí jedné ze čtyř složek za redukcionismus, protože všechny dohromady vytváří jednotu a odkazuje na Frankla, který člověka vidí podobně (tělesně-duševně-duchovní totalita). Můžeme tedy konstatovat, že tělesná dimenze člověka usiluje o zdraví a naplnění základních potřeb, zatímco duševní se soustředí na libé pocity a celkovou pohodu (naplnění – slast a nenaplnění – frustrace) a duchovní stránka člověka je dána smyslem i hodnotami (víra, spravedlnost, svoboda, odpovědnost). Pravděpodobně bychom ji mohli včlenit do existenciální psychologie, která řeší zejména otázky smyslu lidského života.

Zkusme se však zamyslet nad smyslem života u dnešního člověka. Habáň (1981) říká, že přes teorie Freuda, Nietzscheho, Marxe se člověk nachází v bodě, ve kterém často prožívá svoji zranitelnost, osamocenost, čímž nemá ani motivaci existovat. Hlavním kořenem je zde ztráta smyslu života. Tato skutečnost vyjadřuje nesplněné požadavky na lidskou existenci. Tento jev se projevuje tím, že se žití stává bezobsažné a není vyšší moci, jež by umožňovala najít prostřednictvím pravidel smysl života. „*Einstein tvrdí, že kdo prožívá svůj život jako bez smyslu, není jen nešťasten, nýbrž vůbec neschopen života.*“ (Einstein in.Habáň, 1981, s. 13.)

Důvodem, proč může sloužit tento model k pochopení fenoménu zla je, že dle Koukolíka (2001) antropologické, evolučně psychologické, biologické (mozek a jeho stavba) či kulturní pozadí existence člověka určitým způsobem determinuje jeho chování i prožívání. Náš mozek lze definovat jako prostředníka mezi geny (evoluční minulost) a kulturou (přítomnost). Akceptace této skutečnosti je nevyhnutelná, proto

by úsilí mělo směřovat k pochopení těchto skutečností s následným usměrněním svého chování. Mezi negativní rysy, jimiž člověk disponuje, patří: žárlivost, soupeření o zdroje. I když to není nutné, naši blízcí jsou nám milejší než jiní lidé s daleko lepšími osobnostními kvalitami. Zatímco pozitivní rysy jsou dány tím, jak se umíme vcítit do druhých, disponovat soucitem, obětavostí, velkorysostí, něžností, laskavostí, tvořivostí...atd. Kultura má moc přetvořit nás do rozličných podob, ale stále zůstáváme ve svém základu lidmi, jež mají společné definiční znaky.

2.1 Biologie a zlo

Názor neurobiologa Glasse (1999) je, že většina zákonů a norem chování ve společnosti souvisí především s naší přirozeností. Bytostně lidské pohnutky chování jsou korigovány vědomou myslí. Jednání, které bychom označili za reflexivní, usměrňují čelní laloky do mírnější reakce osvojené kulturním učením. Zároveň je to i předpoklad vzniku lidské společnosti.

Jakým způsobem je však nahlížena samotná „přirozenost“ v biologii? Jsou to podle Smékala (2002) kategorie jako biotop, nervový systém, biorytmy, humorální a jiné jinakosti organismu v determinaci a regulaci aktivit. Biologická stránka lidského těla prokazatelně ovlivňuje zdravotní stav, zdatnost, vzhled a je zde možné sledovat provázanosti mezi osobnostmi v psychologii. Nelze nezmínit, že v regulaci a determinaci aktivit člověka hrají zásadní roli tyto skutečnosti:

- zvláštnosti neurodynamiky
- biorytmy
- biochemická individualita organismu (hormonální a humorální faktory)
- tělesná konstituce a fyzická zdatnost

U tělesné konstituce rozeznáváme již dlouho dva protikladné typy tělesné stavby - je to úzký, štíhlý a protáhlý zatímco druhý typ se vyznačuje jako rozměrný, krátký, zavalitý. Tato praxe nazírání se používá již od dob antiky. Biotopy se ukazují velmi dobrým vodítkem pro odhad, jaký dojem konkrétní nositel somatotypu vyvolává ve svém okolí. Mohou být determinantem tvorby temperamentu i příčinou

profesní orientace člověka. Fyzická zdatnost člověka je přenášena i do myšlenek vztahujících se k síle osobnosti. Biorytmy hrají neméně důležitou roli v životě člověka. Zde se předpokládá, že rytmus je periodickým rozdělením pohybu, dění na intervaly různé délky a složitosti. S tímto se v biologii pracuje tak, že předpokládá platnost rytmicity pro veškerou živou hmotu na všech rovinách existence. U biochemické individuality se zkoumá hlavně endokrinní aktivita ve vztahu k osobnosti. Prokázalo se, že skladba tělních tekutin je interindividuálně odlišná a intraindividuálně nestálá v rámci biorytmů a změn zdravotního stavu či při kontaktu s nejrůznějšími toxickými látkami. Zásadní výchozí bod pro uvažování o vztahu mozku a osobnosti je fakt určenosti látky neurofyziologicky, ale i skutečnost, že obsah je získán díky procesu socializace, individualizace a spiritualizace. Pokud tedy dojde včas ke stimulaci určitého neurálního systému, je zaručen správný rozvoj člověka. Primární úlohu zde mají faktory sociální.

V úvodu zmiňovaný Glass (1999) používá termín biobehaviorální imperativ, který označuje schopnost interakce lidí i zvířat s dalšími jedinci. Je to schopnost sofistikovaně vyvinutá během evoluce a lze ji definovat třemi imperativy:

1. **Usilovat o teritorium** - místo je označeno a předměty nacházející se uvnitř jsou nárokovány.
2. **Dominovat v sociální hierarchii** - nejvyšší postavení má tzv. vůdce smečky a ostatní jsou mu v určitém stupni podřízeni.
3. **Získat vhodného partnera** - po vyhledání žádoucího partnera dojde k reprodukci a poté oba partneři plní specifické role při péči o potomstvo, vyplývající z jejich pohlavní příslušnosti.

Normativní chování ale není závazné pro všechny stejně. Vyskytují se i jedinci, které bychom označili pro jejich jednání za zločince. Důvodem jejich zločinnosti může být odlišné fungování neuronových obvodů mozku zjevné při dosahování biobehaviorálních imperativů. Dochází k selhání regulace těchto biobehaviorálních imperativů v čelním laloku. Tyto imperativy, neusměrněné do společensky přijatelné podoby, jsou pro zločince zároveň zdůvodněním jejich chování. V praxi to znamená, že pokud takový člověk chce nějakou věc, ukradne ji, nebo jestli mu někdo překáží, zabije ho, či spáchá znásilnění, má-li sexuální potřeby.

Vše se děje z důvodu neschopnosti mozku zločinců řídit energii, motivaci a popudy biobehaviorálních imperativů. Velmi významný je vliv raných zkušeností na zločinné chování v budoucnosti. O těchto souvislostech bude pojednáno v dalších částech. Naše myšlenky či úvahy a následně naše chování úzce souvisí s biobehaviorálními imperativy a proto je důležité zamezit jejich destruktivnímu uspokojení.

V biologickém diskurzu Koukolík (2001) upozorňuje, že nelze používat pojem destruktivita s čistě negativní konotací! Součástí našich buněk jsou tzv. lysosomy a jejich hlavní funkcí je odstraňování nepotřebných, či poškozených částí buněk. Při nedostatku kyslíku mohou však ničit i zdravé buňky. Popis jejich činnosti nabízí vhodný příklad pro vysvětlení zdravé a nezdravé destruktivity. Je běžné, že buňky imunitního systému chrání tělo před viry, bakteriemi a plísněmi. Stejně tak není výjimečné, že začnou napadat zdravé orgány těla při selhání své obranné funkce.

2.1.1 Chování zvířat a lidská psychika

Život člověka je podle Fraňkové a Bičíka (1999) provázen koexistencí se zvířaty od pradávna, a tato skutečnost formovala zásadním způsobem i psychiku člověka a ovlivňovala i mnoho druhů zvířat. Zvířata představovala pro člověka v dějinách např. zajištění bezpečí, potravy či uspokojení emočních potřeb. Není samozřejmě pochyb, že v našem výkladu je zájem primárně o člověka, nelze však opomenout skutečnost náležení lidských jedinců do přírody, jíž jsou nedílnou součástí.

Nutno zdůraznit, že člověk má se zvířaty i stejný původ. V biologii Darwina (2006) jde o názor, že člověk pochází z nižší bytosti. Poukazuje se na společné znaky jedinců stejné živočišné říše, zeměpisné rozšíření, geologickou posloupnost, stejně jako podobnost zárodečného vývoje či tělesné stavby u nižších živočichů a člověka. *„Podobnost zárodků např. psa a člověka je tak přesvědčující, že evoluční princip je nevyvratitelný. Vezmeme-li v úvahu ještě další podobnosti vtahující se k tělesné stavbě, musíme připustit, že člověk a savci pocházejí z jednoho společného předka. Zákonitost individuálních rozdílů a variace u lidí je pravděpodobně vyvolána stejnými příčinami a podléhají stejným zákonům stejně jako u nižších živočichů. To platí i pro zákony dědičnosti. Člověk má snahu reprodukovat se rychleji a neohlíží se na omezenost potravinových zdrojů, což vede k boji o existenci, a tím i k naplňování evolučního principu.“* (Darwin, 2006, s. 291-292)

Studium zvířat může být také nahlíženo jako cesta k základům lidské psychiky. Fraňková a Bičík (1999) v této souvislosti poskytují následující kategorizaci. **Mezi pohnutky konstruovat animální model řadíme především:**

1. Možnost pozorovat různé druhy chování na primitivnější úrovni.
2. Určitou vlastnost lze pozorovat na rozličných fylogenetických stupních.
3. Příležitost ke zkoumání dlouhodobých projevů chování, jež nelze pozorovat u konkrétních lidí, nebo jejich potomků.
4. Ovlivnění, jinak z časových, ekonomických či etických důvodů by nebylo možné provést na lidské bytosti.

Mezi problematické body srovnání patří:

1. Odlišná rychlost, vývoj a kapacita CNS
2. Odlišnosti v sensorické percepci vnějších podnětů. (barvy, sluch, čich atd.)
3. Odlišnost v motorickém vybavení. (podle velikosti a pohyblivosti)
4. Odlišnosti v sociální dimenzi života, tj. velikost skupiny, způsob péče o potomstvo, rodinné uspořádání atd.
5. Odlišnost ve vývojových fázích, délce života atd.

Úskalí, se kterými se můžeme setkat při transmisi mezi jednotlivými živočišnými druhy:

1. Antropomorfismus, což znamená přenášení lidských vlastností na zvířata.
2. Redukcionismus, vyznačující se zjednodušenými názory na lidskou psychiku a zahrnuje postoje některých neurofyziologů či behavioristů.
3. Výrazný důraz na sociální činitele při utváření psychiky člověka a jeho odlišnosti od zvířat. Sociální činitele spojuje pouze s lidmi. Opomíjí nejnovější poznatky zabývající se chováním zvířat.
4. Nebere se v úvahu jednota přírody, evoluce života i evoluce stavby CNS, stejně jako vlastností chování.

Pro zvládnutí problematických skutečností je nutné:

1. Podrobné zkoumání evoluce chování i vývoje psychiky.
2. Srovnání projevů chování i jejich mechanismů. Zaměření se na podobnosti i rozdíly v stavbě i funkci systémů.
3. Úsilí má směřovat k identifikování styčného bodu, coby základu srovnávací metody, jež pomůže určit obecné vlastnosti chování živočichů.

Ke společným vlastnostem lidí a živočichů řadíme: reaktivitu, vnímání, paměť a učení, motivaci k činnosti, komunikaci, reprodukci, schopnost uchování integrity a funkční pohotovost organismu. Tyto vlastnosti se vyskytují v různé podobě u všech živočichů s rozdíly kvantitativními a kvalitativními. Vlastnosti jsou utvářeny v důsledku evoluce. Pozorovatelné elementy chování v našem prostředí, se vyskytují v jednodušší podobě, také na subhumánní rovině s výjimkou řeči.

2.1.2 Imprinting (vtištění) a vazebné chování u zvířat

Začneme výkladem Veselovského (2005), který říká, že se jedná o rychlé a trvalé získávání poznatků u mláďat, která jsou v důsledku senzitivní fáze vnímající typické rysy matky, jíž potom vyhledávají. Poprvé byl tento koncept představen Lorenzem (pozorování vrubozobých ptáků) následovala řada prací na toto téma. Řada provedených výzkumů zdůrazňuje, že se jedná o předpoklad učení či jeho odlišnost od asociačního učení. Tato teorie má vliv na hlubší poznávání základů učení a paměti, není v hledáčku zájmů jen zoologů ale i psychologů. Tento proces probíhá tak, že mládě po vylíhnutí rozpozná objekt rodiče nebo sexuálního partnera a dochází k vtištění objektu do paměti. Rozeznáváme tzv. sledovací reakci typickou pro nekrmivé ptáky (kurovití, vrubozobí, pštrosi) i mláďata savců přicházející na svět s otevřenými očima i zvukovody-tj. zajíci kopytníci, damani, sloni a jež sledují po narození svoji matku. Mláďata sledují a identifikují zejména pohyb, hlas, velikost. Pro toto vtištění stačí mláděti pouze několik minut a osvojené chování přetrvá až do dospělého věku. Je to chování ireverzibilní, což znamená, že nejde změnit. Vychovává-li mládě jiný druh, tak ono samo sleduje až do vyhasnutí reakce tento cizí druh i při pozdějším kontaktu s druhem vlastním. Malá kachna si vtiskne jako svou matku i např. slepici, člověka či neživé předměty (balónky, špalíky).

U těchto druhů je typické, dle Bowlbyho (2010), že se potomci rodí natolik vývojově vyspělí, což jim dává možnost vtisknutý objekt následovat, zatímco například u šelem hlodavců či člověka trvá velmi dlouho, než mohou matku následovat. Při zatoulání obnovuje blízkost matka, ale dokonce i mládě.

V důsledku uvedeného poznatku dodává Veselovský (2005) vtištění lze zkoumat i kvantitativně (sledování atrapy mládětem) i kvalitativně (podněty vycházející z objektů). Signifikantním je zde možnost vyvolat vtištění pouze v senzitivní periodě, jež je velmi variabilní u konkrétních druhů a jedinců.

Bowlby (2010) podotýká, že velmi krátce poté co mládě přijde na svět, je rodič schopen identifikovat vlastní mládě a stejně tak je ono schopno postřehnout odlišnost chování vůči němu od svého biologického rodiče. Platí tedy jak u ptáků, tak u lidí pravidlo individuálního a diferencovaného chování. I zde existují odchylky, kdy se zvíře orientuje na jiného jedince než rodiče či již zmíněné předměty.

Uvedené období je podle Veselovského (2005) podmíněno vytvářením neuronových spojů. Například při výzkumu na kuřatech, kterým byly vtištěny akustické podněty. Dendridy nervových buněk obsahovaly mnoho výběžků, jež zvyšovaly možnosti neuronu k dalším synapsím. Poté, co došlo k vtištění určitého tónu, množství výběžků zásadním způsobem kleslo. Již dříve se zjistilo v bádání, že podíl na vtištění u kuřat má hyperstriatum, v procesu vtištění existuje zvýšená látková výměna a také označit místo ve středu hyperstriata, jež slouží pro ukládání takto získaných informací. Časné zkušenosti mají zásadní vliv pro další chování, protože je potvrzeno, že u mláďete, jehož rodiče vykazují známky agrese, se tyto projevy přenáší i na potomstvo. Toto zjištění platí i pro mláďata od rodičů s nízkou mírou agresivity, které jsou vychovávány náhradními agresivními rodiči. (zjištěno u makaků rězusů, kachniček mandarínských, kachniček karolínských a hoholů). Dále bylo potvrzeno, že u psů v senzitivní fázi (3-14 týdnů života a zejména v 7 týdnu) dochází k utváření jejich senzitivního chování. Pokud nastane nějaká patologie v tomto období, má to za následek těžké poruchy chování.

Musíme ovšem připomenout v souladu s Bowlbym (2010), že evoluce měla v živočišné říši dvě linie a to jednu končící u savců a druhou u ptáků. Je nanejvýš pravděpodobné, že i vazebné chování vykazuje v každé skupině jedinečná specifika. Nelze opomíjet výrazně odlišnou stavbu mozku u těchto druhů živočichů, jež poukazuje zároveň na jiné behaviorální mechanismy. Neměli bychom proto

považovat vazebné chování savců a ptáků za identické. Jiná situace nastává při zkoumání vazebného chování u savců. Nebo dokonce u subhumálních primátů, protože se dá říci, že to je s lidským velmi podobné.

Veselovský (2005) interpretuje následující problematiku geneticky podmíněného chování a podotýká, že ji lze osvětlit pomocí zamezení učení u mláděte během vývoje. Tito jedinci jmenují Kaspar Hauser, podle chlapce nalezeného v Norimberku 1828, který byl vychováván do 14 let v izolaci, a jeho projevy byly následkem toho abnormální. Izolovaná výchova může jedince zásadně poškodit ve vývoji. Harlow, ve výkladu citovaného Veselovského, choval zmíněným způsobem K.-H. makaky rézusy (*Macaca mullata*), v dospělosti bylo zjištěno závažné narušení jejich rozmnožovacích a sociálních projevů. Mezi běžnými makaky trávili většinu času v rohu místnosti, pohled upírali do prázdna, vyskytovaly se pohybové stereotypie či poškozování svého těla, - nebo v důsledku strachu nezvladatelná agresivita. Samice se při ovulaci odmítli pářit a při umělém oplodnění narozená mláďata napadali (bouchali s nimi o zem, odtrhávali od těla, prsty vráželi do očí.) Původní předpoklad, že je tato deprivace trvalá, byl později korigován. Veselovský dodává, že Harlow umístil samice do skleněné klece a pozoroval makaky při hře. Část samic mohla být opětovně zařazena do skupiny a hrát si s mláďaty jiná stále projevovala strach. Předjetí deprivace bylo možné, když mláďata dostala dvě atrapy (drátěná s mlékem a plyšová, v které viděli skutečnou matku, z níž čerpali jistotu). Jestliže došlo k odstranění plyšové atrapy, mláďe projevovalo strach a bálo se předtím běžně používaných předmětů. Další výzkumník Hinde, říká Veselovský, přišel na to, že pár dní odloučení matky od paviana v 6 měsíci věku iniciovalo trvalé následky i přes okamžitou adopci jinými samicemi. (ignorovalo okolí, naříkalo a volalo matku) a trvalo několik týdnů, než se chování stabilizovalo. V dospělém věku byli pak ustrašenější a citlivější na nové podněty. Podobný jev se u lidí nazývá hospitalismus (odloučení dítěte od matky, během léčby).

2.1.3 Attachment (vazba)

Začněme citací z dnes již klasického textu autora Bowlbyho (2010, s. 160): *„Pochopit reakci dítěte na odloučení nebo ztrátu mateřské postavy znamená pochopit pevný vztah, který je k této postavě poutá.“* Autor těchto slov byl britský psychoanalytik a tvůrce teorie attachmentu. Sama psychoanalýza dle Vavrdu (2005)

nahlíží psychický vývoj optikou vývoje ve vztahu. Rané vztahy jsou dnes v odvětví psychodynamických směrů chápány v kontextu teorie attachmentu. Nebyla to ovšem jen psychoanalýza, která poskytla zázemí nové koncepci, protože jak Vavrda tvrdí Bowlby velmi dobře znal práce etologů K. Lorenze, N. Tinbergena či H. Harlowa.

Už jako expert WHO Bowlby napsal „co se jeví důležitým pro duševní zdraví, je potřeba malých dětí zažívat vřelý, důvěrný a kontinuální vztah se svou matkou (či stabilní náhradou matky), ve kterém nacházejí oba uspokojení“ (Bowlby in.Vavrda, 2005).

Vavrda o Bowlbym dále říká, že zásadní důraz kladl na vztah s primárním pečujícím objektem (attachmentová figura) a významem attachmentu pro bezpečí jedince. V důsledku blízkosti dochází nejen k ochraně, ale i ke krmení, učení se, vstupování do sociálních interakcí atd. Pojímal je jako biologický program umožňující vytvořit vztah s pečujícím jedincem.³

Když je dítě odloučeno od matky dodává Koukolík (2001), v první fázi křičí a je pohybově neklidné, v další fázi zoufalství se stahuje do sebe a křičí méně. Po odloučení se u dětí i zvířat dají zjistit známky stresu, který se odbourává velmi pomalu. Nové objevy ukazují, že děti starší 15 měsíců, nebo děti předškolní mají podobné stavy při odloučení od vrstevníků či přátel, a v důsledku toho byl u nich zaznamenán nárůst agresivity.

Lze také dle Vavrdu (2005) hovořit o tom, že tento koncept má blízko k systému hlubokých psychologických struktur. Dále je nutné uvést jeho začlenění do behaviorálního systému, což sklidilo řadu výhrad, protože nesouvisí s žádným pudem, ale má vnitřní motivaci. Můžeme tak lépe pochopit, proč si děti tvoří vazbu i s těmi, kdo je zneužívají. Zkušenost jedince s pečující osobou má významný vliv na vztahy s dalšími osobami. Tvoří jakousi vnitřní mapu, která pomáhá v orientaci ve vztahových situacích. Pokud je zde hlavním rysem bezpečí, bude to znamenat schopnost separace a žádoucí vývoj. Ovšem, je-li signifikantním znakem problematičnost vztahu, dojde narušení normálního chování. Bowlby, podotýká Vavrda, tedy tvrdil, že důsledkem nefunkčního attachmentu jsou nefunkční vztahy v životě člověka. Významnou badatelkou na poli psychologie byla dle Vavrdu Ainsworthová, jež vytvořila způsob, kterým bylo možné zkoumat projevy

³ Pozn: Předobrazem jsou pokusy K. Lorenze s kachnami v kontextu jeho teorie imprintingu. (Vavrda, 2005, s. 46)

attachmentu. Matka a jeden rok staré dítě byli umístěni v laboratorní místnosti, přičemž po dvaceti minutách se měnily situace tj. matka s dítětem, matka s dítětem a někdo cizí, dítě s cizím člověkem atd. Tato výzkumná metoda se nazývá (ISS) Infant Strange Situation. Aktivuje attachmentový systém v důsledku separace od matky, a proto je možné pozorovat projevy při odloučení a následném setkání matky s dítětem. Koukolík (2001) podává přehled výzkumu, kterým ověřila Ainsworthová nejen teorii vazby ale rozlišila i několik druhů tohoto spojení.

1. **Jistá, bezpečná (secure)** dítě po opuštění matky protestuje, ale jakmile se vrátí po krátké chvíli protesty ustanou a dítě si dále hraje.

2. Nejistá, je typická dvěma druhy chování

2a, **Nejistá vyhýbavá (insecure avoidant attachment)** při separaci nedochází k protestům, zatímco po návratu matku pozorně sledují a nehrají si.

2b, **Nejistá obojaká (insecure ambivalent attachment)** protesty během separace jsou značné a po návratu se od matky neodtrhnou, to vše s křikem i odmítáním hraček.

3. Další typ popsal podle citovaného Koukolíka výzkumník Bretherton tzv. **nejistá dezorganizovaná (insecure disorganized attachment)** v důsledku separace dítě ztuhne a nemůže se chovat jakkoliv organizovaně. Podobný jev je pozorovatelný u mláďat savců během rizika napadení jiným zvířetem, protože rigidita má vliv na menší hrozbu útoku.

Sám Koukolík (2001) říká, že matky dětí s jistou vazbou se na dítě dokáží lépe citově vyladit na rozdíl od matek s nejistými vazbami, a i když mohou „formálně“ pečovat o dítě stejně dobře (mytí, krmení, převlékání), málo se vyladí na jeho citové potřeby (pozornost, doteky, péče v pravou chvíli atd.) Podle nových výzkumů bezpečná vazba existuje u 65% matek a jejich dětí v severní Evropě, zatímco nejistá vyhýbavá u 20% a nejistá obojaká v 15% zjištění, poslední nejistá dezorganizovaná u 4% případů. Je prokázáno, že 70% matek s nejistou vazbou ke svému dítěti mělo nejistou vazbu k vlastní matce. Tato skutečnost je jedním z mechanismů, jak se přenáší zlo a neštěstí mezi generacemi.

Už jsme uvedli, že attachment má význam pro přežití nejen u člověka, ale i v podobném smyslu pro další savce. Dnes se však akcentuje i v souladu s tvrzením Vavrdu (2005) jeho vliv na rozvoj psychiky i mozku, jež se utváří v interakci. Sám attachment je vrozený systém v mozku, ovlivňuje a organizuje motivační, emoční a paměťové procesy ve vztahu k attachmentovým figurám.

2.1.4 Patologie attachmentu

Není bez zajímavosti, že Bowlbyho práce dle Vavrdu (2005) vycházela z výzkumu mladistvých delikventů. Po zjištění dezorganizované vazby, která prochází spektrem tradičních typů attachmentu, lze konstatovat její blízkou souvislost s patologií. Touto otázkou se výrazně zabývá autor Fonagy. Vavrda dodává, že se zjistily vazby mezi špatným zacházením v dětském věku a poruchou osobnosti. Konkrétněji bylo vyzkoumáno, že péči o lidi později trpícími poruchami osobnosti prováděli jedinci trpící psychopatologií tzv. hraničního spektra. Lidé, kteří mají hraniční poruchu osobnosti, projevují zaujatý stav mysli v souvislosti s vazbou, jež je spojen s traumatickými zkušenostmi, a zároveň nemohou dostatečně používat reflektivní funkci. Osoby páchající trestné činy disponují méně často se zkušeností nezpracovaného traumatu a více se objevuje opomíjející vzorec. Zmiňovaný Fonagy v interpretaci Vavrdu popisuje část osob s poruchou osobnosti jako ty, jež se v důsledku špatného zacházení dokázali s touto situací vyrovnat způsobem, který spočíval v absenci přemýšlení o myšlenkových pochodech pečující osoby. Nemuseli tak myslet na záměry pečujícího s cílem poškodit je. Tento mechanismus má v pozdějším věku za následek chybné operace s předpoklady, myšlenkami a pocity vůči dalším lidem i nadměrnou zranitelnost v interpersonálních vztazích. Raná traumata mohou být příčinou deficitu mentalizace a určitá hlediska poruch osobnosti jsou s tímto pravděpodobně spojeny.

Mentalizace jak připomíná Koukolík (2001) nebo také teorie vědomí (theory of mind) což je schopnost číst duševní stavy druhých tj. záměry, touhy, přesvědčení atd. Její deficit je pozorovatelný u autistů a části schizofreniků. Lidé s běžným vývojem okolo 4 roku života dokážou druhé vnímat jako bytosti s emocemi. Za tuto skutečnost zodpovídají neuronální síť čelní, spánkové a temenní kůry s dalšími částmi uvnitř mozku. Tato struktura souvisí s tzv. zrcadlovými neurony tj. nervovými buňkami produkujícími vzruchy při různých situacích, třeba řízení pohybů, i když

reálně nevykonáváme žádný konkrétní pohyb, pouze ho pozorujeme u druhého. Tyto neurony umožní nasimulovat stejný stav jako má ten, co jej provádí.

Působení attachmentových vztahů na vývoj mozku tj. zejména jeho orbitofrontálních oblastí se podle Vavrdu (2005) vztahuje na částečné rozvinutí těchto celků při narození. Pokud dochází např.: během stresových či radostných situací k potřebě usměrňovat (regulovat) prožitky, může selhání attachmentové figury v této úloze vytvořit patologii v osobním nastavení jedince. Vnější prostředí dítěte, jež je charakteristické problematickým vyladěním vůči němu, má za následek pozdní vývoj frontálních, limbických a korových částí. Znamená to, že attachmentové zkušenosti mají prostřednictvím hormonů působících na geny (např.: kortikosteroidy) vliv na stavbu mozku. Dochází k součinnosti exogenního a endogenního prostředí (tj. sociální prostředí má vliv na genovou expresi).

2.2 Psychologie a zlo

Jestliže se rozhodneme hledat v běžném psychologickém slovníku pojem „zlo,“ budeme hledat zbytečně. Nejblíže má k tomuto fenoménu označení destruktivita, jež je definována jako „*chování, které vede k ničení a poškozování předmětů i lidí, vychází z možných emočních doprovodů stavů popisovaných jako hněv, vztek, nenávisť - agrese, antisociální chování, zlost.*“ (Hartl, Hartlová, 2004, s. 108). Nahlédneme-li však do slovníku analytické psychologie, (Muller, Muller, 2006 s. 475) dočteme se zde již pod explicitně předloženým odkazem s názvem zlo, že „*je aspektem stínu⁴, zatímco stín je, obecně řečeno, morálně indiferentní a je definován pouze jemu vlastní (do značné míry nevědomou) dynamikou, je zlo doprovázeno hodnotovým soudem a vlastní ambivalencí...*“. Ve skutečnosti lze v psychologii vymezit dva přístupy k problematice zla, plynoucí i částečně z výše uvedených definic. Jak uvádí Fromm, (1997), ve své knize „Anatomie lidské destruktivity.“ Jedná se o instinktivistické tj. pudové pojetí a behavioristické tj. pojetí založené na teorii prostředí a teorii chování.

⁴ Pozn.: „*Stín (něm. Schatten, odvozeno z indogermánského kořene skot: temný) je obrazný pojem, který používá analytická psychologie pro všechny ty temné stránky a nežité části, které člověk sice má, ale nepřiznává si je. Stín označuje dvě oblasti: 1. Nevědomí, tedy oblast celkové psyché, kterou jáské vědomí nemůže na základě aktuální situace nebo principiálně vnímat. 2 vše to co, jáské vědomí odmítá, co je inkompatibilní, co zahrnuje i slabosti a temné morální stránky osobnosti. Kromě toho analytická psychologie odlišuje osobní stín od archetypového stínu.*“ (Muller, Muller, 2006, s. 386)

2.2.1 Instinktivismus

Podle Fromma (1997) mezi zástupce instinktivismu (pudové teorie) řadíme například Ch. Darwina, W. Jamese, W. McDougalla. Pracuje se zde s celým souborem pudů a každý z nich (napodobovací, rivality, boje...atd.) měl motivovat určitý druh chování. Ortodoxní nahlížení na danou otázku tímto způsobem již není plně relevantní. Ovšem v důsledku vysoké hodnoty teoretického myšlení nelze říci, že tento pohled patří pouze do minulosti. Důvodem tohoto konstatování je skutečnost, že v primárním pudovém jednání existuje prvek učení (James) stejně tak, působí i vliv prožitků a dané kultury (McDougall).

Za zmínku stojí, že se W. James v popisu Hunta (2000) velmi usilovně zajímal o lidskou vůli. Dochází k poznání, že otázka svobodné vůle je v psychologii neřešitelná. Záměr něco vykonat dle něj souvisí úzce s informovaností i zkušeností v oblasti našich schopností k dosažení žádoucího cíle. Mysl pak popisuje coby příčinu chování a záměrnou činnost jako umožněnou svobodnou vůlí.

Další Frommův (1997) výklad si všímá, že u McDougalla byl jádrem pudu sklon k něčemu či touha po něčem. Předpokládal citové a vrozené těžiště pudu, jež funguje s jistou samostatností na motorické a poznávací části pudové dispozice. Tímto konstatováním se postupně přibližujeme k teoriím neinstinktivistů, jakými byli Freud a Lorenz. Společným konceptem v uvažování obou diskursů je mechanisticko-hydraulický pudový model. Jedná se v podstatě, použijeme-li příměru McDougalla, který zmiňuje Fromm (1997 s. 28) o „*komoru naplněnou plynem, který se stále uvolňuje*.“ Fromm dále srovnává pojetí u Freuda, který následující schéma popsal takto: dochází k nárůstu libida⁵, což vede nárůstu napětí a přibývají nepříjemné pocity, pohlaví akt zmenší tenzi do doby, než napětí začne znovu narůstat. Lorenz, dle Fromma používá metafory „plynu neustále čerpaném do nádoby“. Stále se tedy jedná o představy, jež jsou založeny na látce, jako nosiče energie, čerpané do nádoby, z které musí být postupně odčerpána, během nějaké činnosti.

⁵ Pozn.: „*Libido je latinský výraz pro slast, milostnou touhu. V psychoanalytickém označení pro projevy pohlavního pudu, základní pudovou energii vyvěrající z podvědomí a zaměřenou k dosahování slasti, základy sexuálního, sociálního a tvůrčího snažení člověka, libidinózní pocity nejsou vždy zákonitě spojeny se sexuální aktivitou, především v situacích, kdy s ní jedinec vnitřně nesouhlasí.*“ (Hartl, Hartlová, 2004, s. 294-295)

2.2.2 Behaviorismus

Fromm (1997, s. 46) zmiňuje naprosto odlišné stanoviska, jež k tomuto problému zaujímají zastánci teorie prostředí a chování. Základy těmto konceptům položilo osvícenství. Lidské chování je nahlíženo optikou socio-kulturní interakce k protikladu vrozených dispozic. Vychází se zde z předpokladu dobroty i rozumnosti každého člověka při narození. Veškeré patologie, byly dávány do souvislosti se špatným prostředím. Genderové hledisko nehrálo také žádnou roli. Tyto úvahy měli být využity v socio-politickém přemýšlení o nastavení systémů, které pomohou zachovat dobrotu člověka. Tyto myšlenky byly postupně uplatněny v teorii chování tj. behaviorismu, jež formuluje samu psychologii jako „*chování nebo činnost lidských bytostí.*“

Hunt (2000) uvádí, že Behavioristé svůj přínos spatřovali v tom, že mohou pracovat s měřitelnými ději (tj. podněty a reakcemi), a byli přesvědčeni, že se z nich skládá celé chování.

Fromm (1997) popisuje skutečnost odmítání subjektivních faktorů (vjemy, pocity, představy, touhy, cítění a myšlení) jak prosazoval J. B. Watson, zakladatel behaviorismu. Mezi čelní představitele tohoto směru patří také F. B. Skinner, který v popisu Fromma zásadním způsobem rozvíjí Watsonovy teze. Stejný důraz se klade na zamítnutí pocitů, instinktů a všech subjektivních činitelů. Chování člověka nemá být založeno na existenci úmyslů, záměrů či dokonce vášní, které řídí jeho činnost. Hlavním vodítkem má být chování samo a k němu nacházet vhodné faktory, jež posilují žádoucí chování a tlumí nežádoucí. Tento přístup je považován za skutečně vědecký, s tím, že je označen jako „*věda o manipulaci chování*“ (Fromm, 1997, s. 46). Pracuje se s mechanismem operacionální podmiňování tj. žádoucí chování je odměněno. Logicky se předpokládá, že se takto instruovaný člověk bude chovat žádaným způsobem. Tyto předpoklady byly potvrzeny v reálném výzkumu a působení účinného podmiňování na zvířata i lidi. Skinner dle Fromma nepřehlídí genetické dispozice člověka v determinaci jeho chování, ale zdůrazňuje, že kromě tohoto je určeno již pouze podmiňováním. Tento proces může probíhat buď v důsledku přirozeného osvojování kultury, nebo při naplňování určitých vzorců chování

2.2.3 Agrese

Začneme opět definicí z psychologického slovníku Hartla a Hartlové (2004, s. 22-23), jež agresi popisuje jako „útočné či výbojné jednání, projev nepřátelství vůči určitému objektu, úmyslný útok na překážku, osobu, předmět stojící v cestě k uspokojení potřeby (reakce na frustraci). Biologicky jakákoliv fyzická akce nebo hrozba akcí, kterými jednatel zmenšuje svobodu nebo genetickou způsobilost jiného jednatelce. Může být buď potlačena a projevit se krátkodobě podrážděností nebo dlouhodobě psychosomatickými důsledky a být přesunuta, ritualizována nebo symbolizována, anebo se může projevit otevřeně, existují krajní výklady: dle psychoanalýzy jde o pud, dle etologů součást instinktivní výbavy umožňující přežití, dle zastánců sociálního učení jde naopak o naučenou odpověď, u člověka jsou rozlišovány čtyři stupně agrese - afekt katarzní, agresivita, chování agresivní, imitace agrese.“

Jestliže vymežíme základní spor, který panuje mezi psychology v nahlížení otázky agrese či agresivity podle Poněšického (2005) lze jej rozvrhnout mezi zastánce antropologické konstanty a obhajovatele reakcí na frustrace. Objevuje se zřetelně půdové a na prostředí zaměřené vnímání tohoto fenoménu, tedy diskurzy, popsané výše. Dochází k přisuzování vrozenosti agrese, a tedy nemožnosti cokoliv měnit. Na druhé straně jsme vystaveni tlaku na lepší společenské podmínky (výchovu) v prevenci agrese. Ve skutečnosti ovšem nelze používat jen jeden z popsaných pólů pro uchopení nastolené problematiky. Porozumění agresi si žádá syntézu obou hledisek.

Přehledné vymezení jednotlivých druhů agrese, ze kterého budeme čerpat lze najít u Hayesové (2007).

2.2.4 Naučená agrese

Existuje předpoklad o naučenosti agrese, z důvodu získání určitých výhod, které agresivní chování může přinášet. Lze tvrdit, že se tomuto chování mohou lidé naučit v dětství či adolescenci ať už vlastní zkušeností, nebo pozorováním. Při dosažení cíle prostřednictvím agresivního jednání je toto chování posíleno a můžeme proto předpokládat opakování v budoucnu. Odporuje-li jedinec odměnění agresivního chování u jiného člověka, může napodobit stejné chování v důsledku

zástupného podmiňování. Reakce na frustraci mohou být u každého různorodé. Někdo bude ke zklidnění používat drogy, jiný racionálně zdůvodňovat a možnou strategií je i únik či intenzivní snaha za účelem vyřešit situaci. Naše ovlivnění modely chování hraje značnou roli při úvahách, o násilí v médiích, jež mohou mladistvé disponovat k agresivnímu chování.

2.2.5 Agrese podmíněná prostředím

Mezi činitele v prostředí, kteří mají moc zvyšovat agresi, patří hluk a podstatné je, existuje-li nějaká možnost hlučnost regulovat. Pokud ano, situace je méně stresující. Další nález zmiňuje horko jako významný činitel nárůstu agrese. Není náhodou, že většina napadení se děje v letním období. Máme také doklad o negativním vlivu stísněných prostorů na chování člověka. Může se jednat o přeplněné prostředky hromadné dopravy, davy apod.

2.2.6 Agrese jak důsledek spojení mnoha faktorů

U vlivů, které vedou k agresi identifikovat společný prvek, kterým je vzrušení. Tato fyziologická reakce může přejít v rozpoložení vzteku. Ve výzkumu byla tato teze potvrzena a navíc zjištěno, že přítomnost určitého sociálního podnětu, tzn. dobře či špatně rozpoložení člověka, zvyšuje pravděpodobnost vyladění se na stejné nastavení. Můžeme říci, že agrese je podmíněna kombinací více faktorů. Určité druhy návykových látek působí proagresivně, (alkohol), což bylo potvrzeno. Významnou roli ovšem hraje samotné učení se vzorcům chování, jež zahrnují agresi. Tato okolnost hraje nezanedbatelnou roli i při variabilitě reakcí na frustraci. Populární jsou zejména vysvětlení, která přisuzují agresivním osobnostem dispoziční odlišnost. Jedná se tedy více o pasivitu společnosti, než seriózní zájem o neoblíbenou tematiku. Samotné prostředí, ve kterém se člověk nachází tj. společenský řád, normy, sociální skupiny atd. mají na agresi svůj podíl.

2.3 Psychopatologie a zlo

V této kapitole se zaměříme na osobnostní nastavení člověka, které může mít zásadní vliv na jeho antisociální chování. Jak uvádí Koukolík (2012) jedná se především o plné či částečné psychopaty a tzv. machiavelisty. Oba značně „zlidovělé“ pojmy je nutné odborně vymezit, což bude úkolem v následujících podkapitolách. Podle slovníku Hartla a Hartlové (2004, s. 486-487) je *„psychopatie (psychopathy) označení pro nevyváženou, neharmonickou osobnost, u níž některé rysy jsou příliš zdůrazněny a jiné potlačeny, porucha ztěžuje zařazení postiženého do společnosti, projevuje se mimořádně pestrými projevy od povahových odchylek neškodného podivinství až násilnému antisociálnímu chování ...v 60. letech 20. st. termín zúžen dynamickou psychiatrií na poruchu asociální a poruchu antisociální, posléze odmítnut a nahrazen termínem sociopatie, porucha charakteru, stav maladaptací apod... dle MKN-10 převážně řazena mezi poruchy osobnosti a chování dospělých - F60-F69.“* Další k objasnění je machiavelismus, který lze definovat jako *„popis chování, jehož cílem, je prostřednictvím manipulace s druhými lidmi, například klamem, podvodem, stupňovat svoji moc.“* (Hartl, Hartlová, 2004, s. 299). Hlavní spojující prvek mezi uvedenými typy chování je podle Koukolíka (2012) zejména moc v politickém smyslu. Uvádí dokonce, že psychopatické rysy jsou přítomny také u jedinců s tzv. syndromem mocenské pýchy. Mezi takové mají patřit politikové Bush jr., M. Thatcherová a T. Blair.

2.3.1 Porucha osobnosti

Češková (2006) uvádí, že jedná-li se u člověka o některou z poruch osobnosti, můžeme u něj usuzovat na určité výrazné povahové a charakterové znaky. Tyto pak sehrávají výraznou roli při fungování ve společnosti. Neproduktivní strategie chování mají za následek obtíže v emocionální a sociální oblasti nejen pro samotného nositele poruchy ale i jeho okolí. Povahou je porucha osobnosti trvalá, i když s jistou dynamikou. Ve stáří mohou být některé projevy oslabeny, (agresivita, asociální projevy) zatímco naopak některé posíleny (paranoia, deprese, dekompenzace).

Původ vzniku, není zatím uspokojivě vysvětlen, dodává Vágnerová (2008), nejpravděpodobnější je souhrn vlivů bio-psycho-sociálních. Pokud jsou přítomny genetické dispozice s ohledem na průběh vývoje a možnou zvýšenou zátěž, není

vyloučeno propuknutí některé z poruch osobnosti. Dokonce i jedna oblast při působení ve vysoké míře může vyvolat tento stav sama. Diferencuje se však i ve vztahu ke specifické poruše, tj. např. disociální (antisociální) porucha bývá považována za produkt biologických vlivů. Konkrétně pro biologické vlivy svědčí vysoká hladina určitých hormonů, neurotransmiterů a mediátorů (např. jedinci s nadměrným agresivním chováním mají změněn metabolismus serotoninu).

Přítomnost poruch osobnosti ve společnosti bývá číselně vyjádřena dle Češkové (2006) asi 10%. U standardní ambulantní péče je to 20-30% na rozdíl od vyššího výskytu u psychiatrických pacientů.

2.3.2 Antisociální (disociální) porucha osobnosti (F60.2)

Hlavním projev poruchy, kterou můžeme považovat za tzv. model zlých rysů, je především snaha směřující k uspokojení potřeb bez ohledu na vše a všechny další, což logicky vede ke konfliktu se společenskými normami.

Mezi základní projevy patří dle Češkové (2006, s. 258): „sklon k protispoločenskému chování, neschopnost empatie, moral insanity (nedostatečný rozvoj vyšších citů) - společensky nejnebezpečnější, recidivismus, týrání dětí, v dětství záškoláctví, krádeže, šikana.“

Mezi základní způsoby chování patří: „*bojovnost, expanzivita.*“

Mezi nerozvinuté způsoby chování patří: „*empatie, sociální citlivost.*“

Uvedené znaky chování si zaslouží ještě podrobnější rozbor v interpretaci Vágnerové (2008). Lidé trpící touto poruchou jsou obvykle citově nezralí a labilní, patrná je také nadměrná vzrušivost projevující se tendencí k afektivní výbušnosti. Pokud nezískají ihned, co žádají, aby byli spokojeni, následuje negativistické rozpoložení. V důsledku poškození dopaminových receptorů mají potřebu silné intenzity podnětů tj. vzrušivosti. Nenachází-li ji, dokážou se velmi často nudit. Tato skutečnost může být zároveň odpovědí na jejich zneužívání drog, promiskuitu a podnikání rizikových aktivit. Bolest druhých pro ně není významná, protože postrádají empatii. Situace hodnotí výrazně bipolárně, necítí, že jsou nositelé špatných vlastností. Chovají se výrazně sobecky, a proto bezohledně na okolí naplňují

své cíle. Společenské konvence neberou v potaz, ale naopak chtějí, aby mohli s druhými manipulovat podle svých představ. Mají zakrnělé svědomí, což je důvod, proč necítí za kriminální chování výčitky. Svě poklesky si nepřipouští, racionalizují jednotlivé antisociální epizody a zodpovědnost připisují okolí. Nedovedou přemýšlet v delším časovém období nebo odložit uspokojení pro naplnění vzdálenějšího úkolu. Zisk sociální zkušenosti, z níž by mohli čerpat, pro ně není podstatný. Ve vzorcích chování jsou rigidní, proto nemají chuť měnit i ty, které prokazatelně nefungují. Projevuje se u nich impulzivita i malá odolnost vůči zátěži, což má za následek sebevražedné tendence. Druzí lidé u nich mohou pozorovat nestálost, nespolehlivost, bezohlednost, lhaní, podvádění, neschopnost hlubších emocí, pragmatické využívání jiných, neadekvátní orientaci a reakci v mezilidských vztazích, neumí naplňovat společenské role, stabilně se věnovat práci atd. Z tohoto výčtu jasně vyplývá, že interpersonální interakce jsou značně problematické. Nastavením těchto osob značně trpí jejich potomci, kteří mohou být z jejich strany vystaveni týrání nejrůznějšího typu nebo značné bezohlednosti či nezájmu. Svým sociálním prostředím jsou neakceptováni i proto, že nemají zodpovědnost, schopnost samostatnosti, proto jsou často izolovaní a bez podpory blízkých. Tento stav vede k již zmíněnému zneužívání drog, kriminálnímu chování. Udává se až 75% trestaných s touto poruchou. Mnozí z těchto lidí pobývají ve vězení opakovaně a často, protože se nedovedou chovat v rámci společenských norem.

Uvedenou kategorii antisociálního chování lze dále dělit podle Koukolíka (2001) na získaný dědičně, či vlivem patologických psychosociálních vlivů v raném věku. Druhý typ pak popisuje lidi zdravé a antisociálně se chovající, přestože mohou mít některé projevy lidí s poruchou osobnosti – není možné je medicínsky do této skupiny začlenit. Hlavním rysem těchto lidí je touha po moci. Můžeme tvrdit, že jsou inteligentní, duševně zralí, ale citově poškození a zakrnělí (deprivovaní). Problém nastává s tím, že existují lidé, kteří nesplňují znaky pro konkrétní diagnózu – tj. nemají všechny znaky, nemají je dostatečně vyvinuté. Znamená to oscilaci mezi normalitou, duševní poruchou a oblastí, ve které můžeme označovat tyto jedince jako deprivanty (někdy také jako ofenzivní deprivanty). Způsob jejich chování na makrourovni se vyznačuje schopností podněcování k válkám, uvrhávat lidi do bídy, zatímco dbají na kultivovanost, podporují umění, vzdělání atd. Destruktivní ladění

své osobnosti maskují idejemi (náboženskými, politickými atd.). Touha po moci - nenasytnost, neukojitelnost - má pak nahradit deficit normality. Dalším rysem je ego-syntonnost, což znamená spokojenost nositele se svým osobnostním nastavením. Stejný vliv prostředí zde nehraje zásadní roli. Může někdy podpořit vznik deprivace, ale také nemusí. Nedojde-li k úplnému ego-syntonnímu stavu, vzniká vnitřní tenze, jež často nositelé překonávají pitím, promiskuitou a drogami. Pokud má jedinec genetické dispozice, a vyrůstá v nevhodném prostředí, znamená to pouze vyšší pravděpodobnost vzniku deprivantství.

2.3.3 Machiavelismus

Mezi dalším typ antisociálního chování patří machiavelismus, který není identický s psychopatií, ale vyskytují se u něj podobné znaky. Koukolík (2012) mezi stěžejní rysy řadí cynismus, praktičnost, manipulátorství, fungování bez emocí, neuznávání morálních norem a absenci dalších psychopatologických charakteristik. Neuznávání žádných ideologických směrů. Druhé lidi tito jedinci používají k naplnění vlastních cílů. Lze je také nazvat jako sobce a oportunisty. Konkrétní míru machiavelismu můžeme měřit testy.

2.4 Spiritualita a zlo

Předem této kapitoly je nutné konstatovat, že budeme vycházet z křesťanského pojetí zla. Popisy tohoto fenoménu jsou jistě bohatě obsažené i v jiných náboženských systémech, ale zároveň je nesporným faktem zásadní vliv křesťansko-židovského myšlení na utváření právě naší euro-americké kultury. Domnívám se, že v této pasáži není nutné pouze osvětlit pojem zla, ale zároveň zdůraznit, že často i příbuzné náboženské pojmy související se zlem, které se v běžné komunikaci hojně používají, ztratily svůj původní význam, a ten je nyní naplněn zcela jinými obsahy.

Zlo je v křesťanství podle Rahnera a Vorgrimlera (2009) nahlíženo jako svobodné rozhodnutí, které nepředstavuje jen absenci dobra, ale je s ním v přímém rozporu. Morin (2000) připomíná okolnost, že výklad o zlu často směřoval k vymezení vůči dobru - a je to pochopitelné - jak lze mluvit o nemoci bez zmínky o zdraví, o válce bez míru atd. Tento stav vedl mezi mnohými teology k vymezení zla

jako již zmíněného nedostatku dobra (tj. bylo by nicotou, která reálně neexistuje). S tímto chápáním nelze souhlasit, protože zlo má svůj pevný základ a je skutečné (Morin, 2000, s. 13-14).

Jednotlivé póly lze vymezit dle Rahnera a Vorgrimlera (2009) následovně (prvotní hřích, hřích, (zlo) – Bůh, smysl života, (dobro). Přičemž, rozhodnutí pro zlo je výslovné a rozhodné popření dobra. Existence samotného zla pak odkazuje na důsledek člověku darované svobody Bohem (mysterium iniquitatis). Stav, jež bychom nazvali ustrnutí ve zlu, plyne z neschopnosti vidět pravou podstatu věcí, které mají svůj původ v Bohu. Zároveň můžeme říci, že ustrnutí je zde synonymem vzpoury. K první velké vzpouře člověka proti Bohu došlo už v rajske zahradě tj. v důsledku prvotního hříchu. Na příkladu této vzpoury můžeme identifikovat podstatné prvky zla, kterými jsou usilování o autonomii člověka vůči Bohu a obrácení dějin od Boha směrem k naplnění v sobě samém. Zdůrazňuje se, že nelze přemýšlet o zlu, jeho redukcí, na nepořádek a rozklad. Hlavním motivem zla zůstává činnost lidí národů i světa obejít se bez Boha

Další možnou optikou je Morinovo (2000) rozlišení zla na existenciální tzn. plynoucí z přirozeného pobývání na světě (nemoc, utrpení, strach, smrt atd.) nebo spojené se svobodou člověka, a to především činy zneužívajícími svobodu (války, nezaměstnanost, korupce atd.)

Ovšem je třeba uvést i fakt skončení vlády zla, jak uvádí Rahner a Vorgrimler (2009) odvíjející se od nastolení království Božího, jež hlásal po svém příchodu Ježíš Kristus. Svým příchodem potvrdil původní přijetí člověka. Pojem christocentrismus pak vyjadřuje přijetí člověka za Božího partnera i s ohledem na jeho spáchané hříchy. Tento akt nevyjadřuje jen návrat jednotlivých lidí, ale i celého lidstva za působení milosti, k Bohu. Dokonce se uvádí, že se to děje vždy, když se lidé v dějinách rozhodují mezi dobrem a zlem - je to tedy jakási hmatatelná dějinná síla. Není možné opomenout v souvislosti se zlem ještě další bezprostředně příbuzný pojem zloba. Ta je nahlížena jako zaměřenost lidského rozumu a vůle vyhledávat zlo jednak ze slabosti (nevědomost, zaslepenost, slabosti vůle), ale také zejména pro zlo jako takové (po úvaze, aktivně, zákeřně, nemilosrdně, bez respektu k Bohu).

2.4.1 Hřešitelnost

Jestliže se mluví v bibli o žádostivosti, je tím myšlena podle Boublíka (2001) právě hřešitelnost (peccabilitas). Zatímco uvedené pojmenování, které je běžné v Novém zákoně, neplatí pro Starý zákon, kde se používají slova jako touha nebo dychtivost. Žádostivost je považována za příčinu hříchu, přičemž se má na mysli zejména dimenze tělesnosti.

Lze ji také označit dle Rahnera a Vorgrimlera (2009) jako touhu předcházející lidskou svobodu a rozhodování, vymyká se ovládnutí svobody a směřuje k částečnému dobru člověka. Je-li namířena k věci, se kterou by byl souhlas hřích, je zlou žádostí.

Sám sv. Pavel ve výkladu Boublíka (2001) uvádí, že je pramen hříchu i zavržení, ale zároveň to neznamena, automatickou identifikaci hříchu s žádostivostí. Když zvítězí žádostivost, tak zvítězí i hřích a tento stav směřuje k zakoušení ještě mnohem větší žádostivosti. Základním předpokladem se zde stává, že tělesný člověk, který není myšlen jen způsobem reálně tělesným tj. biologicky tělesný (sóma), ale jako nevykoupený (ve své tělesně-duchovní jednotě) a podřízený vlivu žádostivosti i hříchu. Dvě vlastnosti těla tj. žádostivost a moudrost, pak vystupují coby dynamický prvek příznačný pro člověka nevykoupeného. Tento stav vede k odporování Bohu i Kristovu Duchu. Nabízí se ale otázka, z čeho vlastně vzniká žádostivost. Předpokladem žádostivosti je pokušení, které je značně složité jednoznačně vymezit, protože se má za to, že člověk může být pokoušen všemi a vším, nejen tedy hříchem. Základní pochybení je ovšem nahlížet na stvořenou skutečnost s odlišným smyslem, než jaký jí dal Bůh.

Augustin uvádí v interpretaci Grosse (2005), že Bůh považuje za žádoucí transformaci zla na dobro i přes možnost částečného připuštění zla. Jedná se například o skutečnost zneužití a zneužívání svobodné vůle lidmi, kdy by měl od Boha spravedlivě následovat trest. On však dává vyniknout svému milosrdenství daleko více, než spravedlnosti.

Znamená to, že pokušení jak uvádí Boublík (2001) pochází zejména od člověka samého. Může mít různé formy, například zkoušky od Boha nebo svedením ke zlému. Sama žádostivost i pokušení může být překonáno pomocí Kristovy milosti, jež osvobozuje také od smrti coby nutný důsledek přílišné žádostivosti. Při spojení s Kristem dochází k osvobození od žádostivosti. Vzniká nový obrozený člověk, na kterého ovšem může působit žádostivost a pokušení jako tzv. stopa starého člověka

usilující o opětovnou obrodu. Za působení milosti, se může ze žádostivosti stát pohnutí k oběti či usmíření. Dochází zde k situaci, kdy může být zlo žádostivosti obráceno a projevit se jako zkouška vedoucí člověka ke spáse za uvědomění si vlastní slabosti nutící vztahovat se k Bohu. Nahlédneme-li s výše citovaným Boublíkem, do myšlení významných křesťanských učitelů tak zjistíme, že například sv. Augustin považoval za identickou žádostivost s prvotním hříchem, při akcentu na tělesnou stránku. Zatímco sv. Tomáš opět akcentuje tělesnou stránku u žádostivosti, ale bez totožnosti s hříchem. Žádostivost je něčím pozitivním (tj. dobré sklony v tělesnosti), nicméně počítá se s napětím mezi tělem a duchem, jež lze ovládnout jen s pomocí milosti, pokud není ovládnuta, je zdrojem hříchu a sycena pokušeními. Ve stavu prvotní spravedlnosti člověk mohl ovládat všechny sklony a touhy těla, uvedená žádostivost je proto důsledkem prvotního hříchu. Žádostivost, coby odpor proti přirozenosti a každému svobodnému činu, který vytváří naši budoucnost, souvisí s dualismem mezi osobou a přirozeností (tělesný rozměr). Podstatou je zde dualismus mezi duchem a hmotou. Při stavu prvotní spravedlnosti byl člověk ovládán duchem, a proto neexistoval ani tento dualismus. Po prvním hříchu člověk pociťuje nesoulad mezi osobou a přirozeností. Hřích sám představuje pro člověka permanentní nebezpečí zavržení, jež lze překonat pouze výkupnou milostí. Žádostivost je nekontrolovatelná touha připoutávající člověka ke světu a titánská touha usiluje o svobodu namířenou proti Bohu budoucnosti.

Teolog Journet (1998. s. 123) mluví o hříchu jako o nejvíce znepokojující oblasti, jestliže se zabýváme otázkou zla. Nazývá ho „*vzpourou proti přesažnosti a nekonečné Moci*.“ Zároveň uvádí, že pouze člověk, který vlastní vědomí o Božím povolání k lásce, může nahlížet na zlo ve správné perspektivě. Způsoby, jež umožní proniknout k podstatě zla, pak má být zejména kontemplace přinášející moudrost a poznání.

2.4.2 Prvotní hřích

V tomto pojednání se krátce zaměříme na chápání člověka jako tvora hříšného už od narození. Uvedená provokativní teze blíže specifikuje křesťanský pohled na zlo ve světě. Nahlédneme-li spolu s Boublíkem (2001) do Starého zákona, zjistíme, že je zde uvedeno setrvání světa i lidstva ve stavu hříchu. Nejedná se však primárně o výklad příčiny a následku tj. Adamova pádu, ústícího k univerzálnímu hříchu lidstva,

ale o určitou genezi v dějinách. Podstatné je, že skutečnost hříchu je líčena s optimismem, protože biblický člověk věří v Boží věrnost stvrzenou smlouvou.

Gross (2005) uvádí, že soudobý svět nemá mnoho společného s epochou předcházející velké potopě. Tato etapa dějin měla být tzv. čistým počátkem. Ovšem přesto nedochází ke změně ve skrze kladné povahy světa umožňujícím naplněný život. Zastává názor přisuzující Bohu vše dobré, co bylo stvořeno, ale zároveň pochybnost o tom, že mohl stvořit všechno. Když se v Bibli píše, jak Stvořitel odděluje temnotu, tak zároveň je nutné si uvědomit její charakter a ten je totální až po zásahu. Během stvoření se stává dílčím aspektem.

Jak připomíná Boublík (2001) samozřejmě není možné opominout první pád. Mezi exegety panuje názor, že událost Adamova pádu značí etiologii (z řec. Aitia tj. příčina) zla. Zatímco na Boha je nahlíženo jako na někoho jednoznačně kladného, tak zlo bývá spojeno s člověkem v souvislosti s prvním hříchem, kterého se dopustil. Tento čin vytvářející vinu, je zároveň důležitý pro objasnění dějin spásy. Především má hřích rys něčeho svobodného a společenského. Nemuselo k němu nevyhnutelně dojít a jeho spáchání za přispění muže i ženy vedlo k označení hříchu jako jednoho. Dále za významné lze uvést přítomnost lidské pýchy. Jedná se o vzpouru proti Bohu, kdy člověk touží dát smysl svému životu sám a zároveň se stát Bohem. V důsledku společného hříchu dochází ke změně postavení člověka ve světě. Tento hřích nese celé lidstvo v reakci na odvrácení se od Boha, ovšem i přesto platí pro každého člověka příslib spásy. V hříchu žijí všichni, avšak jediným řešením tohoto stavu je obrácení (metanoia tj. obrácení či přetvoření). Pro nastolení Božího království nehraje již tak významnou roli prvotní hřích, ale především spravedlnost ze skutků. Sv. Pavel mluví o tzv. komunitním hříchu, opírajícím se o žádostivost, Adamův hřích a hříších, které páchají národy permanentně. U sv. Pavla se setkáme i s výkladem solidarity v hříchu, což je možné interpretovat tak, že všichni zhřešili, potřebují Boží milosrdenství a zároveň také byli vykoupeni Kristovou krví. Projevované Boží milosrdenství univerzální povahy, které se uskutečňuje v Kristu, logicky počítá s univerzální existencí hříchu. Nejvýznamnějším textem podílejícím se na nauce o prvním pádu člověka je list k Římanům 5, 12-21. Podle Sv. Pavla je souvislost mezi Adamovým hříchem a stavem hříchu důsledkem toho, že se celé lidstvo ocitlo v nepřátelství s Bohem pod nadvládou smrti. Uveďme si následující Pavlovu citaci „*Jako skrze jednoho člověka přišel na tento svět hřích a skrze hřích smrt, a tak smrt*

přešla na všechny lidi, protože všichni zhřešili...“ Tento výrok je zásadní pro nauku o prvotním hříchu.

Dle Rahnera a Vorgrimlera (2009) můžeme prohlásit, že podstatou prvního hříchu je pád, který nese znak svobodného rozhodnutí. Nelze rozumět Adamovu pádu, jako hříchu v tradičním slova smyslu, protože má dva aspekty osobní a dědičný, přičemž ten poslední značí pouhou analogii k tradičnímu výkladu hříchu. Stejně tak neplatí ani přes překážku pádu zamezení povolání k životu s Bohem. Důvodem je přirozenost člověka, jež obsahuje tuto skutečnost, a která je také povinností i úkolem v životě každého. Bible se o prvotním hříchu zmiňuje jako o neposlušnosti a pýše vedoucí k porušení přikázání. Další výklady jsou proto irelevantní, přesto existuje chápání této události jako sestoupení člověka k nižšímu stupni vývoje tělesného i kulturního.

2.4.3 Věčné zavržení

Můžeme ho pojímat jako důsledek naší svobody tvrdí Boublík (2001) možnost, která je stále přítomná. Neustálé nebezpečí, v němž naše svoboda musí existovat. V bibli se zavržení zmiňuje mnohokrát a to ve smyslu lidí uvržených do temnot nebo těch, kteří nejsou ve společenství, jež byli spaseni v Kristu a nemají účast na Božím království. Tito lidé nemají žádný vztah s Kristem, protože jsou mu vzdáleni.

Trest zavržení znamená podle Journeta (1998), že dotyčný dostane to, co chtěl. Preferuje imaginární blaženost vyvěrající z jeho pýchy. Je ochoten zaplatit i cenu velkého utrpení a bolesti jen proto, aby mohl být sám sobě bohem. Volba je nezrušitelná, protože znamenala jeho poslední čin spojený s vůlí a další chtění je tomuto podřízeno. Přestože zakouší rozervanost, nechce svůj stav změnit. Milosrdenství Boha není akceptováno a člověk se stal sám sobě vlastním bohem.

Důležitým bodem říká Boublík (2001) je stav jednoznačného a definitivního rozvázání vztahu s Kristem způsobeného hříchem i odmítnutí výkupné smrti. Zavržení provází trest v bibli popisovaný termíny - temnota, skřípání zubů. Místo tohoto zavržení se pak nazývá gehenna a zavržení samo jako druhá smrt. Z hlediska učitelského úřadu církve je peklo skutečné a trvalé. Jedná se především o absenci společenství s Bohem, z níž plyne trest ve formě ohně. Inocenc III vyslovuje názor, že toto konečné zavržení souvisí se smrtí ve stavu hříchu. Vycházíme z toho, že

svobodný hřích je důsledkem pýchy, která neguje vztah s Bohem. Lze vysledovat dva rozměry hříchu, a to společenský (odpor k Božímu lidu) nebo kosmický (odmítnutí pravé podstaty stvořeného světa či svévolné požívání materiálních statků). U Hříšníka dochází k absolutizaci já, kdy se pojímá, jako autonomní na Bohu nezávislý a svou mysl upíná k pozemským skutečnostem. V okamžiku smrti může být tato revolta konečná a iniciuje věčné zavržení. Pokud člověk učiní dokonalý a neodvolatelný hřích, v době své smrti to hraje zásadní roli pro definitivní zavržení. Ten, který zvolí odluku od Boha, zároveň ničí svoji věčnou budoucnost a odmítá povolání k lásce. Smrt ovšem zničí i existenci takového člověka v pozemském světě, což znamená, že jeho touhy vázané v lidských dějinách jsou již zcela bezpředmětné. Označení „zatracení“ tedy znamená pozbytí věčné budoucnosti ve spojení s Bohem i pozemského světa s titánskou svobodou. Takovýto člověk se poté nachází v prázdnotě a samotě. Kristus zde vystupuje také jako Soudce. Jeho úloha spočívá v deklaraci lživosti postoje toho, který je celý odevzdán hříchu. Hříšníkově je zároveň zjevena pravda bytí a budoucnosti. Zatracený není schopen milovat, a proto i deformuje své bytí, nemůže najít uskutečnění, protože nachází jen nicotu. Tento předpoklad lze vyložit jako paradox tj. odmítá lásku, aby zničil svou budoucnost. Peklo můžeme chápat jako stav zavržení a jedinou věc, kterou člověk může vykonat sám. Kristus není Soudce v pravém slova smyslu. Hříšník se odsuzuje sám a Kristus pouze zavržení konstatuje v duchu Pravdy (naproti lži zavržení) a Lásky (vůči hříchu). Zavržený člověk vytváří bariéru mezi těmito dimenzemi tj. Pravdou-lží a Láskou- nenávistí.

Bůh neusiluje o existenci pekla, připomíná Journet (1998). Zodpovědnost za něj leží na člověku. Bůh je schopen odpustit vše ovšem pouze s podmínkou, že hříšník projeví autentickou lítost. Důvodem je to, že hřích tvoří specifický systém izolovaný od Boha přesto, že i tam se nalézá soucit, bez kterého by bylo utrpení hříšníka daleko větší. Dokonce, i kdyby ďábel vyjádřil lítost, Bůh by mu odpustil. Odmítne-li člověk milosrdenství, zůstane jen spravedlnost. Ohniskem problému je samo odmítnutí.

Známé je líčení pekla podle Boublíka (2001) jako místa, v němž hoří oheň (úzkosti, samoty, nicoty, zavržení). Oheň má rysy typicky lidského trestu (tělesného, smyslového), ukazuje na vztah bytí a hmoty a představuje v tomto chápání nejcitelnější trest. Zavržený má být spojen (připoután) s rudimentální formou hmoty.

Svatý Tomáš popisuje tento stav jako následek zavržení závisující na Božím zásahu. Jedná se o to, že i když dojde ke ztrátě moci nad světem, tak touha po materiálních hodnotách u hříšníka přetrvává. Takový člověk se sám připoutává k hmotě, aby si potvrdil svoji moc nad ní, vede to k jeho ponížení, protože je pod nadvládou této své potřeby. Lze popsat tento stav způsobem podrobenosti vládě hmotě. Spojení s rudimentální formou existence vede ke smyslovému utrpení, vykreslenou formou ohně. Důvodem je, jak uvádí sv. Tomáš, vědomí připoutanosti k nejnižším věcem. Naléhavá otázka definitivnosti volby zavržení souvisí s tím, že člověk zrušil vztah s Kristem, svoji vůlí touží po hříchu, nabídka Boží lásky je vytěsněna. Peklo tedy znamená, že si jej každý člověk konstruuje sám. Nebezpečí pekla existuje v neodpuštěných hříších. Není ovšem vůbec snadné překonat spasitelnost lásky Boha. Zavržený člověk se ocitá na místě, kde je vzdálen Boží i lidské lásce. Tento stav pojímáme jako možnost, která existuje ve stínu lásky. Bůh usiluje o Království lásky, jež přemůže zavržení prostřednictvím vyznání vlastní nedokonalosti, vzývání Boha a hledání hlubší lásky. Svě místo má tato okolnost pro uvědomění si skutečných hodnot nutných pro spásu. Na místě není tedy strach a úzkost, ale motivování k lásce, protože člověk je stvořen k vykoupení a plnosti věčného života ne k zavržení.

2.4.4 Utrpení

Můžeme ho pojímat dle Boublíka (2001) jako důsledek naší svobody, možnost, která je stále přítomná. Existuje určitý vztah mezi hříchem a utrpením. Není to však jediný instrument pro objasnění tohoto problému. Utrpení musíme chápat jako tajemství, s nimž má Bůh svůj záměr (Job 38-39). Známá je definice z Bible, kde je zlo pojímáno jako zkouška chtěná Bohem, který chce být poznáván a milován v utrpení. Hlavními oblastmi zdroje utrpení jsou tělo nebo duch, ale je možné říci, že jakékoli utrpení zasahuje celého člověka. Druhově lze utrpení rozlišit na sociální, náboženské, či již nastíněné tělesné nebo duševní. Utrpení ve světě je jeho samozřejmou součástí a mívá nejrůznější formy jako osamocení, úzkost, nejistota, neklid, slabost, Boží mlčení, atd... To, co ale představuje největší utrpení, je možnost hříchu a hřešitelnosti.

Utrpení značí také podle Rahnera a Vorgrimlera (2009) skutečnost expozice lidského ducha světu. Dochází-li k rozporu mezi Bohem a spásou, je člověk zbaven moci prostřednictvím pocitu odporu. Úkolem člověka má být transformace utrpení a

jeho využití pro vlastní osobnostní rozvoj, který je však založen na rozhodnutí pro Boha. Příkladem se stává Ježíš Kristus představující bezmeznou oddanost Bohu. V křesťanství proto panuje stěžejní postoj bojovat s utrpením. Veškeré utrpení má být součástí budoucí svobody.

To, co souvisí s utrpením, je nedostatečnost člověka říká Boublík (2001), protože i přes velké úsilí se člověk nemůže ve svém životě plně rozvinout. A to se v celé své šíři ukáže ve smrti. Svoboda lidského bytí je velmi omezená, jeho cesta životem je cesta ke smrti. Již v ráji existoval stav utrpení související s budoucností, jíž nemohl první člověk plně uskutečnit, a která byla nad rámec jeho lidské svobody. Na Adamovi záleželo pouze zničení budoucnosti, opírající se o Boha a jeho sliby, což určitě evokovalo možnost lži. Toto napětí proto produkovalo uvědomění si možnosti zhřešit, napětí, úzkosti. Dokonce lze přijat názor, že první člověk poznal i utrpení tělesné jako hlad, žízeň, únava. Lidská bytost je tedy s utrpením spojena již před obdobím prvního hříchu. To však neznamená, že by první hřích nezměnil formu utrpení, které je poté vykládáno jako utrpení, či trest. Tvrdíme-li o hříchu, že utrpení zvětšuje, tak také musíme říct, že není jeho jedinou příčinou, nýbrž, že se nalézá i v lidské přirozenosti. Bůh stvořil člověka tak, že se v jeho bytí se nalézá utrpení. Cesta naplnění plného lidství je cestou utrpení.

2.5 Společnost a zlo

Věda, jak uvádí Havlík (2002) zabývající se společností je sociologie a ta jedince vidí v interakci s druhými členy společnosti prostřednictvím, kterých je člověk schopen měnit své hodnoty a normy, což lze také definovat jako celoživotní proces učení, jímž se začleňujeme do společnosti.

Společnost se můžeme pokusit definovat dle Holého (1996) jako jevy a podmíněné vztahy mezi lidmi, nelze ji spojovat s celým světem, jež je tvořen nezávislými skupinami lidí, které produkují jednotlivé společnosti. Často je tento termín spojován se státem, ale může to také být území několika států najednou-např. dnešní značná část globalizované Evropy. To, co je nejvíce diskutabilní a zároveň je i příčinou sporů je to, kam má směřovat a kam směřuje.

Při interakci člověk sleduje své ambice, uvádí Havlík (2002) a uspokojení vlastních potřeb s tím, že, když získá sociální zkušenost, interpretuje události a podle

těchto interpretací formuje vlastní jednání. To znamená, že biologicky předurčená stránka člověka se může usměřňovat díky kulturním normám, tradicím. Rozlišujeme dva póly tohoto procesu začlenění do společnosti, které nazýváme enkulturace (zvnitřnění norem a hodnot určité společnosti) a personalizaci (vytváření exkluzivní osobnosti). Tato dynamika osvojování společenských návyků se nazývá socializace.

Pokud by neprobíhala, říká Keller (1995) společnost by nebyla schopná předat své hodnoty, normy, konvence dalším generacím, což by vedlo k jejímu zániku. Členové společnosti nejsou schopni při nedostatku socializace být ve vztazích s ostatními, a tak se z nich stávají ti, kteří nedokáží respektovat pravidla společnosti a dostávají se na její okraj.

Dle Havlíka (2002) rozeznáváme socializaci primární charakteristickou pro dítě spojenou s učením základních návyků a sekundární-specifickou pro dospělý věk vymezenou mimo jiné i tím, že člověk naučené zapomíná. Vliv učení může směřovat ale i od mladé generace ke starší např. v oblasti nových technologií. Velmi významné jsou také společenské role a proces jejich osvojování. Všichni totiž vstupujeme do určitých pozic ve vztazích s jinými. Role se mohou dostat do vzájemného konfliktu. V tom případě mluvíme o tzv. rolovém konfliktu. To znamená, že zaujímáme diferencované pozice, z nichž plynou rozdílné požadavky. O komplexu rolí mluvíme tehdy, pokud máme na mysli jednu pozici a rozdílné očekávání v různých interakcích. To jsou východiska, díky kterým se nám otevírá otázka determinovanosti a problém lidské svobody. Strukturální funkcionalismus považuje chování vychylující se od společenských rolí za problémové a poškozující rovnováhu, zatímco symbolický interakcionismus chápe odchylnost jako normální a pro člověka typické. Poslední přístup klade důraz na uvědomování si rolí prostřednictvím symbolické komunikace, jež zahrnuje souhlas s nimi a varianty interpretace.

Jak již bylo zmíněno, sociologie se zabývá interakcemi mezi členy společnosti, ale to znamená, že se tyto jevy musí někde odehrávat. Sociologie rozlišuje, dodává Kubátová (2000) tzv. sociální skupiny a typy vazeb. Podrobněji jsou to společenský okruh charakteristický společnými cíli a tím, že nemají pevný charakter, nebo pospolitost mezi lidmi, kdy vznikla sociální vazba či soubory u lidí majících stejnou vlastnost nikoli však vnitřní vazbu. Dále zde rozeznáváme např. teritoriální pospolitost (určitá osada, oblast se společným zájmem, sídliště) nebo pospolitost s volnou vnitřní vazbou vznikající na základě vnějšího podnětu (dav,

shluk lidí, publikum) společenský okruh charakteristický společnými cíli a tím, že nemají pevný charakter nebo pospolitost mezi lidmi, mezi nimiž vznikla sociální vazba či soubory u lidí majících stejnou vlastnost-nikoli však vnitřní vazbu. Rozdělovat lze i sociální vrstvy, jde o tzv. sociální stratifikaci, působí zde sociální nerovnost objevující se v momentě, když komunita nabývá na velikosti a trvalosti. Kritéria rozvrstvení jsou různá např. prestiž, podíl na moci, privilegia. Rovnost má však tři základní významy a) legální - rovnost před zákonem b) rovnost příležitostí – všichni mají možnosti podle zásluh c) rovnost výsledků tzn., že všichni jsou stejní bez ohledu na své vlastní dispozice. Lidské jednání ve společnosti určují sociální instituce. Je to určitý vzorec platný pro konkrétní situaci a obsahuje i tresty. Kulturní vzorce jsou zde logicky kodifikované na rozdíl od zvyků či obyčejů a zahrnují např. (trh, školství, manželství). Pojem organizace značí vazbu lidí za účelem výkonu konkrétní aktivity. Je to konkrétní, strukturovaný a ohraničený útvar např. (školy, sociální úřady, soudy). Mluvíme-li o sociální kontrole, musíme si uvědomit, že úspěšnost společnosti tj., jak společnost kontroluje sociální nerovnosti, vztah k životnímu prostředí a v posledním sledu chování a myšlení členů společnosti. To vše je důležité pro její existenci. Prostředky kontroly jsou a) fyzické násilí, jemuž předcházejí výstrahy nebo b) ekonomický nátlak – horší společenský status c) Mechanismus přesvědčování, výsměchu, pomluv, potupy a izolace. Dalšími systémy kontroly jsou legální a politické systémy, nátlak morálky zvyků a obyčejů, sociální kontrola systému povolání, kruh rodiny a osobních přátel.

Popis sociologie ukončíme nástinem fenoménu dnešní doby, kterým je masová komunikace. Jak popisuje Janoušek a Slaměník (1998) je charakteristickým rysem naší společnosti a předmětem zájmů mnoha oborů. V sociální psychologii je pojímána jako jeden z druhů komunikace se společným základem komunikačního schématu jak v jiných komunikačních druzích. Základním médiem masové komunikace jsou počítače, jež vyžadují i novou gramotnost pro schopnost komunikovat. Rozvoj nastal, až se začaly používat uzly počítačových sítí. Nejpoužívanější síť je Internet. Tato komunikace klade vysoké nároky na účastníka, jež musí dobře vybírat mezi informacemi a veřejný charakter této komunikaci je značný. Pojem virtuální realita označuje způsob zobrazení složitých informací a manipulaci nebo interakci s nimi prostřednictvím počítače. K vnímání sluchu a zraku přibývá ještě i hmat. Rozeznáváme tři stupně virtuální reality tedy a) pasivní

vnímáme smysly co se děje kolem b) aktivní můžeme se v prostředí pohybovat. c) interaktivní – prostředí lze měnit. V masové komunikaci na člověka číhá řada problémů, spojených s uzavíráním se do soukromí, únikem od reality, možnost manipulace s informacemi, lhostejnost vůči násilí atd. Pozitivní je komunikace a propojenost lidí nejrůznějších kultur, jejichž odlišnost vyvolává potřebu propojenosti, a ta je nejen technologická ale i společensko-kulturní. Můžeme říci, že komunikace a kooperace mezi lidmi je instrument pro odstraňování sociálních rozdílů a rozšiřuje se možnost přístupu hromadným komunikačním instrumentům.

Uvedené charakteristiky popisují hlavní mechanismy ve společnosti. Zlo v sociální dimenzi explicitně specifikuje sociální psycholog Zimbardo (2005) jednoznačně akcentuje sociální dimenzi zla. Vymezuje se proti dispozičním příčinám špatného chování, mimo jiné i s poukazem na teorii základní atribuční chyby, která vypovídá o tom, že přeceňujeme dispoziční a podceňujeme situační faktory. Zimbardo uvádí i příklady z historie např: upalování čarodějnic, kde je patrná snaha přisuzovat zlo konkrétním jedincům, kteří se něčím vymykali normě. Dále připomíná koncept autoritářské osobnosti jako metodu svého času osvětlující důvody Hitlerova nástupu k moci v Německu. Vysvětlení bylo zaměřeno na osobnostní rysy, které vedou k existenci fašistické mentality, přitom nebylo zohledněno působení politických, ekonomických, sociálních a historických faktů, jež jsou potenciálem pro určitý typ chování. V důsledku soustředění se naší společnosti na individualismus je přirozené, že i dispoziční faktory jsou brány za korektnější vysvětlení patologického chování. Zároveň podobné uvažování ospravedlňuje případné selhání systémů, institucí, vládnoucí moci. Lidská mysl má schopnost adaptace na prostředí proto, aby tvořila, ničila nebo přežila. Dispozice konat dobro nebo zlo není nikomu dána, existují pouze mentální vzorce k dobrému či zlému.

Sociolog Bauman (2003, s. 234-242) rozvíjí tezi sociologického pojetí morálky v návaznosti na sociální produkci zla. Připomíná, že morální chování a morální volba je v sociologii marginálním tématem. Diskurs současné vědy se od těchto pojmů distancuje a uvádí: „*věda je ve skutečnosti jazykovou hrou, v níž platí pravidlo zakazující pravidlo užívat teleologický slovník*“. Dále konstatuje, že pokud přece jen došlo k zmínce o morálce, tak vždycky jako faktor sekundární, odvozený. Morální normy jsou vysvětleny morálně neutrálními institucemi, které z nich činí společenskou smlouvu. Montesquieu dle Baumana nahlíží morálku jako odvoditelnou

ze sociálních podmínek a předpokládá, že jí lze sociálními faktory vytvářet. Morálka představuje společenskou potřebu. Z toho důvodu, by mělo vědecké úsilí směřovat k potřebám a mechanismům, jež této společenské nutnosti s pomocí norem vyhoví. Bauman tvrdí, že Kluckhohn zdůrazňuje funkcionálnost morální normy tj. saturace potřeb a zároveň usměrnění destruktivity, pokud by došlo absenci potřeby, nastala by i absence normy. Stejný princip bude platit i u morální normy, kde dojde k nedosažení vytyčeného cíle. O instrumentálnosti v návaznosti na předchozí se zmiňuje podle Baumana Malinowski a spojuje ji se základními lidskými potřebami. Významný sociolog Durkheim dochází dle Baumana k tomu, že morálku je možné chápat pouze v kontextu společnosti. Lidé jsou mravní, protože jsou začleněni v sociálních strukturách. Společnost morálku generuje a prosazuje normy žádoucí, zatímco potlačuje nežádoucí amorálnost tj. pudy, vášně, které vnímá jako ohrožení civilizovanosti. Uvažování Durkheima, v tomto ohledu týkajícího se kultivace je ovšem trochu odlišné. Jeho vnímání zla je spojené jen s tím, že existuje síla, jež může určité jednání označit za zlé. Nevnímá tedy žádné další hlubší kořeny zla. Společenské tlaky nebyly brány jako ty, které mohou morální normy ničit, stejně i existenciální faktor morálky, bez společenského vlivu, opět nehrál v uvažování velkou roli. Podle Baumana samotného je moderní společnost typická tím, že nemorálnost je popisována jak nedostatek mravních norem, kdy selhává „*sociální produkce morálky*.“ Autor používá metaforu tzv. „*sociální továrny na morálku*.“ Charakterizuje se také jako odchylka od normy, špatné společenské řízení atd. Bauman připomíná, že Durkheim používá slovo anomie, což je rozpad společenských institucí. Vždy jde o akcent asociálních pudů, revoltu vůči společenským normám, jež jsou vyžadovány od autority, která předkládá „jediné“ morální postupy. Chovat se podle těchto pravidel, znamená ve své podstatě chovat se konformně.

2.5.1 Výzkum Stanleye Milgrama

Způsob uvažování, který je představen výše (tj. sociální faktory vlivnější než dispoziční) dokládají i výzkumy prováděné zejména Milgramem a Zimbardem. Výrazná poslušnost vůči autoritě je nález Milgramova experimentu, kdy probandí (67%) byli schopní v reakci na požadavky autority dávat oběti elektrické šoky (nejednalo se o skutečné šoky) až do nejvyšší možné míry 450V. Ukázalo se poměrně snadné, někoho přivést k nehumánnímu jednání. Po skončení tohoto výzkumu dle

Zimbarda (2005) Milgram pokračoval ve výzkumech a na reprezentativním vzorku lidí různých profesí, vzdělání i věku zjistil, že poslušnost jednotlivce závisí na situačních faktorech. Zcela poslušných mohlo být 90% a při změně jedné proměnné klesnout na 10%. Základními předpoklady pro maximální poslušnost vůči autoritě jsou nutné sociální vzory poddajnosti, tj. další lidé, kteří se chovají také poslušně. Při odolávání autoritě je nutné vytvořit sociální vzory, které se bouří. Před započítím experimentu odborníci na lidskou psychiku odhadovali 1% těch, jež uplatní nejvyšší míru šoků. Tento předpoklad úzce souvisel s předpokladem dispozičních faktorů jako rozhodujícího činitele destruktivity. Velmi krátce uvedu nutné předpoklady, které vedou lidi, aby dělali destruktivní činy. Tyto faktory vyplývají z uvedených výzkumů. Je to ideologie, která ospravedlní cíl; dále, závazek, jež uzákoní chování; přidělení rolí; základní pravidla chování; změna sémantiky činu, rozptýlení zodpovědnosti, G, začít bezvýznamným krokem (jen 15 voltů) H, drobné kroky k cíli I, změnit povahu autority J, obtížné vystoupení z procesu (co to máte s těmi písmeny ve výčtech?) – dlouhý výčet a vůbec ho nekomentujete, nerozvádíte – čili je vlastně zbytečné ho uvádět. Další výzkum Scotta Frazera (student Zimbarda) zabývající se odosobněním a anonymitou, přišel na zajímavé zjištění během dětské párty. Děti si napřed hrály bez kostýmů, přičemž jejich hry nebyly agresivní, při obléknutí kostýmů agresivita vzrostla, až kostýmy odložily, hra byla opět neagresivní. Zmiňme ještě Bandurův experiment, v němž studenti dávali šoky dalším studentům. Intenzita byla závislá na kognitivním zhodnocení studentů vystavených šokům, protože předtím studenti pověření dávat šoky zaslechli různé druhy hodnocení o těchto jedincích. Zjistilo se, že čím více nelidské označení, tím vyšší míra šoků. Zimbardo používá v této souvislosti termínu kognitivní kontroly, které mají chování řídit žádoucími způsoby. Vyřazení této kontroly vede k potlačení svědomí.

Hlavním přínosem Milgramových výzkumů, podle Baumana (2003) je poznatek, že původ násilí lze nahlížet více sociálně, než osobnostně. Dochází-li k eliminaci morálních norem, část jedinců se bude chovat násilně.

2.5.2 Výzkum Philippa Zimbarda

Zásadním mezníkem byl výzkum provedený samotným Zimbardem (2005) s názvem Stanfordský vězeňský experiment (1971). Pečlivě vybraným studentům (psychologické vyšetření) byly náhodně vybrány role vězňů a dozorců. Byl kladen

důraz na to, aby účastníci výzkumu neprojevovali žádné patologie a byli co nejvíce duševně zdraví. Důvodem bylo zjistit, jaká je povaha situačního a dispozičního v kontextu nastavených podmínek. Výzkum byl doplněn i potřebnými vězeňskými rekvizitami (pouta, pendreky, uniformy atd.). Původní plán počítal s dvěma týdny trvání experimentu, po šesti dnech však musel být zrušen. Hlavním důvodem byl jednoznačný triumf situačního nad dispozičním. Identifikace studentů s jejich přidělenými rolemi byla natolik jednoznačná, že se dokonce „dozorci“ začali chovat sadisticky k „vězňům“. Další se zhroutili a jiní slepě poslouchali příkazy autorit. Sám Zimbardo popisuje, že i on se začal cítit více jako ředitel vězení, než psycholog s odpovědností za hladký průběh výzkumu a zdraví lidí. Pouhých několik dnů tedy stačilo k proměnám osobností zapojených v experimentu. Následkem této změny bylo destruktivní chování.

Pojmenování, které dle Baumana (2003) používá pro tento případ skrytého zla v člověku, J. Steiner zní „spáč“ zahrnuje osoby autokratické a tyranské, jímž, až správná situace umožní projevit násilnickou povahu s tím, že se radiálně mění způsob dosavadního chování takového člověka. Vyslovuje předpoklad, že tuto charakteristiku lze generalizovat. Zejména v případech, kdy se lidé vzepřeli krutému jednání, nám tento pohled ukazuje, že v některých lidech spí tzv. dobro. Mravní svědomí jim nedovolilo páchat zlo, a proto se proti takovému činu vzepřeli.

Můžeme však poskytnout i další příklad pro potvrzení výše uvedené teorie a tentokrát z reálné situace – věznice Abu Ghraib. Jde o známý případ amerického vězení, kde američtí dozorci mučili irácké vězně.

Expertním svědkem v tomto případě byl i Zimbardo, (2005) jež polemizoval s obecně zastávaným názorem, že se jedná jen o několik „vadných“ jedinců, jež byli schopni takové chování provádět. Obhajoba jednoho z dozorců Ivana Fredericka spočívala v tom, že sám nebyl nijak osobnostně patologický, zatímco podmínky ve vězení byly nelidské a vykazovaly výše uvedené znaky na cestě k destruktivitě. Soudce však tyto připomínky ignoroval a argumentoval svobodnou vůlí Fredericka a tím, že se mohl sám rozhodnout pro správné jednání.

Na konci stručného popisu Zimbardovy teorie se s trochou nadsázky dostáváme opět k tomu, čím jsme začali – čarodějnickými procesy. Opět i v tomto případě, byly upřednostněny dispoziční faktory před situačními.

2.5.3 Holocaust

Nyní se budeme věnovat „nejhoršímu zločinu všech dob“ tj. masovému vyhlazování zejména židovského etnika pojmenovaném holocaust. Základním znakem této zkušenosti je podle Baumana (2003) odhalení našich mezí v chápání institucí a společenských struktur. Vědci a intelektuálové nemohou být v důsledku této reality spokojeni, že nedokážou existenci vyhlazovacích táborů plně porozumět či ji vysvětlit. Největší neklid přináší skutečnost, kdy si uvědomujeme, že zároveň nechápeme ani naši západní civilizaci o které jsme předpokládali, že ji dokážeme celkem uspokojivě vyložit. Jestliže však holocaust vyrostl ze základů typický pro naši kulturní oblast je zřejmé jeho možné zopakování.

Rád bych doložil na jistý kontroverzní důkaz výše zmíněného týkající se kořenů etnické nesnášenlivosti, jak jej uvádí Arendtová (1995, s. 14-15). Nově vzniklý stát Izrael veřejně deklaroval nezávislost, tj. nečinění etnických rozdílů, ve skutečnosti „*status židovského občana byl zde určen rabínským zákonem. Podle něj žádný Žid nemůže vstoupit ve sňatek s osobou nežidovského původu. Manželství uzavřená v zahraničí se sice uznávají, ale děti ze smíšených manželství jsou z právního hlediska považovány za levobočky. (Naopak děti židovských rodičů narozené mimo manželský stav jsou legitimní). Potomka nežidovské matky nelze legálně ani oddat ani pohřbít.*“ V 50 letech 20 století dochází k převzetí pravomocí civilními soudy v oblasti rodinného práva. Dochází k tomu, že ženy se mohou stát dědičkami a celkově jsou si právně rovni s muži. Ovšem vláda a civilní soudy zůstaly neoblomné v otázce manželství a rozvodů. Zdůrazňovali to preferencemi většiny obyvatel Izraele. Jedno z vysvětlení bylo, že změna tohoto zákona by způsobila rozpad celého státu Izrael a rozdělení Židů pobývajících ve staré zemi a v diaspoře. Norimberský tribunál odsoudil německé zákony z roku 1935, jež nedovolovali smíšená manželství a sexuální styk mezi Židy a Němci. Veřejnost se zachovala „politicky korektně“ a na tyto skutečnosti nepoukazovala.

V této souvislosti uvádí zajímavou interpretaci Sokol (2004, s. 118), kdy zdůrazňuje, že pro tradiční společnosti jsou sice typické zvyková pravidla, které je nutné akceptovat a nebýt s nimi v konfliktu. Jde tedy o očekávání většiny v daném kontextu. Citát z bible „*Nepřidáš se k většině, páchá-li zlo*“ (Ex 23,2), jež poukazuje na nutnost individuální morálky schopné rozlišit dobré od zlého. Lze na tomto dobře

příkladu dokladovat neporozumění základů naší kultury i nebezpečí zopakování něčeho podobného jako holocaust.

Podobné úvahy nejsou dle Baumana (2003) příliš přijímány, protože narušují osvobozující poklid, z tohoto důvodu jsou také kritici pasivního přístupu považováni za nevěrohodné. Není žádné tajemství, že i v nedávné minulosti či dnes se dějí mnohá zvěrstva (Iráčané likvidovali plynem Kurdy, Tamilové masakrovali Sinhalce, Etiopané zase Eritrejce atd.) přesto si myslíme o takovém jednání, že do našeho světa nepatří tj. zvláště do toho „civilizovaného“. Podobná situace nastala v roce 1941, kde také nikdo nevěřil existenci holocaustu. Dokonce i po odhalení této katastrofy mnozí pravdu odmítali akceptovat. Jsou všeobecně známé informace o tzv. popíračích reality koncentračních táborů i v současnosti. Samotná zkušenost tak obrovského zla náš svět mnoho nezměnila. Úvahy o smyslu, historii nebo vlastního poznání v kontextu této epizody nebyly dostatečně provedeny. Znamená to předpoklad neschopnosti rozeznat „alarm“ podobného zla v budoucnosti. Podmínky tj. národní státy, ideologie, jež umožnily, vznik holocaustu přetrvávají beze změny ve stejné podobě. Děsivé je, že moderní civilizace připustila tuto genocidu, protože její možnosti-at' už technické či samotný způsob myšlení nekolidoval s institucemi a normami modernity. Veškeré omezení, pojistky, které svět má k zamezení podobným excesům, nedokázaly obětem enormního zla pomoci, protože jejich víra v bezpečí se při střetu s realitou stala slepou. Zejména z těchto „preventivních“ důvodů musíme podrobit tento zločin další analýze. Dnes můžeme říci, že mezi skutečností, vedoucí podobným směrem, lze řadit společenskou nestabilitu tj. stav velmi často před nebo po revoluci, kdy je nestabilita faktor zamezující, aby konaly síly, jež ve společnosti zajišťují tvorbu stabilního prostředí (armáda, policie). Dříve ovšem málokdy podobný stav ochromil síť skupinové sociální kontroly. Byla-li moc na centrální úrovni zničena, tak řízení na v lokální dimenzi fungovalo. Pro moderní dobu je příznačné, že na lokální úrovni neexistuje sociální kontrola a ani autonomie nezávislosti ve spoléhání se na vlastní zdroje. Dochází k příklonu k centrální moci, tj. politická moc představuje primární sílu na úkor ekonomické a společenské. Tradiční autority jsou vystřídány politickým státem, kde není místo pro společenské vyjádření. Je vytvořen prostor, aby mohli mnozí předkladatelé vizí realizovat svoji představu o společnosti a celou ji radikálně měnit. Znamená to, že tradiční ekonomické a společenské vztahy jsou nahrazeny řízením a správou politického charakteru. Modernita v sobě obsahuje

rys „zahradníka“, který může celou zahradu zcela změnit tím, že přesadí jednotlivé rostliny, a tím vtiskne zahradě svoji představu. Tato metafora vystihuje ve stejném duchu přístup k celé společnosti. K těmto cílům se používá vize (ospravedlnitelnost) byrokracie (nástroj) paralýza společnosti (nic a nikdo nestojí v přeměně). V tomto výčtu chybí pro naše uvažování o zlu to hlavní-tj. genocida, jež je používána jako jeden z nástrojů pro uskutečnění vize. Ve smyslu uvedeného se sama genocida stává morálně ospravedlnitelnou, stejně jako potlačování zájmů určitých skupin, možnost artikulace jejich požadavků a celková eroze politické demokracie. Velkým nebezpečím je instrumentální racionalita, založená na stále progresivnějším rozvoji techniky a informačních technologiích. Nastává skutečnost odosobnění, nejen v prožívání ale i v jazyce samotném (vstup, výstup, proměnné atd.), a proto je konkrétní realita vnímána často bez osobní účasti. Hlavním cílem je efektivnost a výkonnost, zejména ve sféře technologické. Morální evaluace jsou označeny za zbytečné. Dochází k okouzlení tím, že instrumenty techniky mohou věci provést, už se však nepřemýšlí o cílech takových akcí.

2.6 Politicko-ekonomická dimenze zla

Pokusme se najít společně s Koukolíkem (2012, s. 48-60) zákonitosti chování v politické oblasti života člověka. Můžeme nám k tomu pomoci hlubší zamyšlení nad některými kategoriemi z politických reálií. Začněme typickým rozdělením na levici a pravici tj. podle tradiční diferenciaci na liberály a konzervativce. Zásadní informací je, že i levicově orientovaní jedinci mohou být zároveň strukturou své osobnosti konzervativní a naopak.⁶ Nutno chápat strukturu osobnosti především jako geny a evoluční procesy, které nastavili směřování některých jedinců k pravicovému nebo levicovému vnímání.

Podle výzkumů byla, i když statisticky nevýznamně potvrzena, souvislost struktury osobnosti a politické orientace. Pro konzervativce je typická orientace na řád, úspornost, myšlenková rigidita, sebekontrola, uchovávání norem, dodržování pravidel. Zatímco liberálové akcentují tvořivost, zvědavost a variabilitu zkušeností. Samozřejmě se jedná o vlastní výpovědi probandů, to znamená, že realita jednání

⁶ Pozn: Domnívám se, že politika komunistických stran, před rokem 1989, i přes deklaraci pokrokovosti, se projevovala v určitých oblastech značně konzervativně. Na dnešní KSČM směřují také výtky, že například v oblasti ochrany životního prostředí vystupuje jako zastánkyně tradičního přístupu k přírodě, jež musí ustoupit pracovním místům či získání nerostných surovin.

může být značně odlišná. Výzkum provedený v roce 2006 v USA zkoumal vztah mezi politickými preferencemi a štěstím. Zjistilo se, že pocit štěstí zažívá 47% konzervativců a 28% liberálů. Tento rozdíl byl vysvětlen odlišným druhem percepce a motivace mezi těmito skupinami. Liberálové, přemýšlejí delší dobu a více komplikovaněji, než konzervativci. Ti naopak mají rádi jednoduché a jasné odpovědi. U liberálů se objevuje introspektivní chování, výhrady ke stávajícímu stavu, přemýšlení o problémech. Pravicové uvažování tradiční systém obhájí prostřednictvím racionalizace. Z těchto důvodů může ideový základ konzervatismu eliminovat nepříjemné pocity, jež mohou plynout z nerovností a nespravedlností. Tyto nálezy zkoumaly postupně tři další studie a všechny potvrdily větší spokojenost konzervativců, protože si dovedou nerovnost zdůvodnit. *„Nejenže ji berou jako danou, mají za to, že je v pořádku, neboť je zasloužená – lidé, kteří jsou na tom lépe, jsou na tom lépe, protože si to zaslouží.“* Chtěl bych upozornit, že mým cílem není tvrdit, že konzervativní politická orientace vede ke zlu. Pouze, že extrémní poloha této orientace (i u člověka, hlásícího se, k levici) s kombinací dalších vlivů může vést k přehlížení nespravedlnosti.

Nelze mluvit o politice a nezmínit moc. Definuje se jako schopnost kontrolovat své okolí ve smyslu chování, myšlení, cítění i skupin jiných jedinců prostřednictvím manipulace a agrese. Naše příslušnost k sociálním primátům, pro které je běžná, hierarchická struktura logicky vytváří potřebu vůdce. Plní nezastupitelnou roli při konfliktech ve společenství, ochraně před nebezpečím zvenčí a zastává i funkci v reakci na nepříznivé přírodní podmínky. Je dokázáno, že existují lidé poslušní a lidé, kteří útočí na postavení mocných tj. přesněji roli vůdce, kterou nepovažují za naplněnou v důsledku sobectví jejich vedoucích představitelů. Většina je připravena akceptovat určitou nespravedlnost za předpokladu, že o vůdci pozitivně smýšlí a jsou přesvědčeni o jeho mocenské legitimitě. Samotná sociální hierarchie obsahuje i další statusy. Lze tvrdit, že ti, kteří jsou výše, budou spokojenější než lidé na chvostu společenského uspořádání. Samotné srovnávání s těmi lépe postavenými vede u jedinců aktivně usilujících vystoupat co nejvýše k tomu, že mají zdaleka nehorší pocity ze všech. Mozek člověka dokáže vnímat sociální postavení, což znamená, že při nestabilní sociální struktuře je orientace problematictější, proto nastává extrémní úsilí zavést nové, jasné rozvrstvení. Pevná jasně ustanovená struktura se lépe vyrovná s nároky prostředí. Existují i tací, kteří „mají moc jako

drogu“ a jsou označováni jako psychopati a machiavelisté. (více v kapitole Psychopatologie a zlo)

Pro naše účely zajímavý pohled, v oblasti ekonomie, přináší Sedláček, který explicitně pojmenovává svou knihu „Ekonomie dobra a zla.“ Už samotný název dává tušit neotřelé pojetí zla ve vědecké disciplíně ekonomie.

V úvodu svého díla Sedláček, (2012), konstatuje, že veškerá ekonomie je o dobru a zlu. Mezi vědami není ekonomie vyjímečná svým postojem opomíjet zlo jako relevantní termín. Je to možné definovat jako snahu vrátit se do mytických epoch, v nichž nebyl zřetelný rozdíl mezi dobrem a zlem. Běžným se ale přesto stalo používat morálně hodnotící soudy o jevech typu chudoba, nevzdělanost, nezaměstnanost atd. s touhou vtahovat se k ideálu, ve kterém budeme oproštěni od zla. Spojování etiky s ekonomikou se považovalo za samozřejmé i u autorů jako Smith či J. S. Mill, nebo dokonce starověkých národů.

Zmiňovaný J. S. Mill se dle Koukolíka (2012) považuje za toho, kdo vtiskl obsah tzv. homo oeconomicus, tedy člověk ekonomický, podobný koncept však lze najít i u Smitha. Tento pojem popisuje racionálního člověka, který vždy volí cestu, od níž očekává co nejvíce užitku. Je sobeckým individualistou porovnávající náklady a výnosy za předpokladu plného obeznámení ze situací. Za projev racionality se považuje racionální volba tj. teorie vytvořená ve 20. století. Rozhodnutí v určité situaci ale náleží již do jiné teorie s názvem rozhodování. Předpokládá se, že každý touží po co největším množství peněz, moci a prestiži. Hodnoty, stejně jako motivace, nejsou zohledňovány. Sobectost (self-interest) má být hlavním rysem člověka. Selfishness axiom znamená, že každý má snahu po co největším zisku a ví o stejném puzení ostatních. Můžeme zde zcela jednoznačně prohlásit, že výzkumy byly tyto teze zamítnuty. Stále je ovšem tlak pro bezvýhradné přijetí tohoto výkladu lidské povahy. Člověk se kromě zisku zajímá i o spravedlnost v distribuci zdrojů, poctivost, slušnost a reciprocitu. Občas dokonce obětují i vlastní prostředky pro odměnu poctivých a potrestání podvádějících.

Otázku, kterou si nyní položíme, nasměrujeme (v duchu ekonomického diskursu) k tomu, jestli se dobro vůbec vyplácí. Během Sedláčkova (2012), pohledu

na jednotlivé ekonomické školy zjistíme, že se jednotlivé historické přístupy dosti liší:⁷

1. Kantova škola – vychází z myšlenkových představ Immanuela Kanta. Materiální odměna za čin je nahlížena jako devalvující a nemorální. Při nezištné záchrane bližního se tento akt stává morálním, ovšem při nároku odměny tento status pozbývá. Je tedy nutné činit nezištně, z povinnosti, z respektu v kontextu morálního imperativu. Člověk naplněný morálkou odmítá benefity a vede sám sebe k tomu, aby odmítal touhu po maximalizaci zisku.

2. Stoická škola – není proto odměně za morální čin, pouze zdůrazňuje, že tato odměna nesmí být hlavní pohnutkou takového činu. Základem všeho je ve stoickém přístupu konání dle pravidel, vše ostatní je podružné.

3. Křesťanská škola – zastává značnou rezervovanost ve vztahu k radostem, zármutku, zisku. Smysly jsou nahlíženy, jako ty, které mají blízko k tělesnosti. Nutností se jeví usměrňovat tyto dimenze člověka. Stejně i myšlenky a touhy, kde může působit hřích. Dojít k naplnění ideálu je v křesťanství možné pouze s pomocí Boží. Tomáš Akvinský vyzdvihuje rozum a tvrdí, že nevědomost je hřích, naopak čím více rozum používáme, tím více jsme cnostní. Dalším diskursem v křesťanství je orientace na vnitřní přeměnu, kdy tužby a motivy budou v harmonii s dobrem.

3. Hebrejská škola - zisk hodnotí jako pozitivní i s ohledem na Starý zákon, který vyjadřuje s maximalizací zisku souhlas. Existují zde však pravidla, které jednání člověka omezují. Samotný požitek není negativní, stejně jako odměněný morální čin, pouze je nutné vyhnout se extrémům.

4. Utilitaristická škola - reprezentant J. S. Mill usiluje o překonání sobectví prostřednictvím nezúčastněného pozorovatele. Opravdový utilitarismus směřuje k obecnému dobru, bez upřednostnění dobra jednotlivce.

5. Epikurejská škola - jsou známi, svým heslem „účel světí prostředky“ a v duchu tohoto hesla posuzovali za morální takové jednání, které generovalo zisk. Zároveň se nacházíme v našem výkladu v místě, kde již zlo není nepřijatelné. Morálně problematickou cestu k cíli je možné ospravedlnit dobrým cílem pouze v případě, že jiný druh jednání by nepřinesl na konci významné dobro. Na rozdíl od

⁷ Pozn: Řazení jednotlivých škol vychází ze Sedláčkova sestupného řazení, kdy se začíná od přístupů, jež mají blíže k dobru, zatímco na konci výčtu vystupuje tendence ke zlu.

jiných myšlenkových postupů jsou epikurejci těmi, kdo rezignují na obecně závazná pravidla jednání, což ulehčuje značně situaci, protože dobro je dle nich umístěno v situaci samotné. Epikurejská škola se ovšem také snažila zlo minimalizovat.

6. Škola současné ekonomie – pojímá veškeré konání jako sobectví (i mateřství, partnerství) Tento proud akcentuje J. S. Millův utilitarismus, avšak bez nezúčastněného pozorovatele. Rezignovat na prospěch ve prospěch celku je odmítáno. Morálka jednotlivce není důležitá, protože vlastní sobectví dokáže vytvářet dobro.

7. Mandevillova škola – myšlení tohoto přístupu spočívá v tom, „že čím méně *pociví budou jedinci v daném státě či systému, tím lépe se bude dařit celku.*“ Jde o nepřímou úměru mezi morálkou a ekonomikou.

První velcí ekonomové podle Sedláčka jako Smith, J. S. Mill, Benthan, Hume, Malthus a poslední z nich, kteří jevíli zájem o etiku jsou Marshall a Keynes. Vnímali souvislost mezi ekonomickým uvažováním a etikou. Někteří z těchto zástupců byli původně morálními filozofy (J. S. Mill, Benthan, Hume). Dnešní hlavní ekonomický proud na tuto oblast rezignoval.

3 Zlo v sociální práci

Otevřeme-li Slovník sociální práce od Matouška (2008, s. 200-201) dočteme se, že sociální práce je „Společensko vědní disciplína i oblast praktické činnosti, jejímž cílem je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů (chudoby, zanedbávání výchovy, dětí, diskriminalizace určitých skupin, delikvence mládeže, nezaměstnanosti aj.) opírá se jednak o rámec společenské solidarity, jednak o ideál naplňování individuálního lidského potenciálu. Sociální pracovníci pomáhají jednotlivcům, rodinám, skupinám i komunitám dosáhnout nebo navrátit způsobilost k sociálnímu uplatnění. Kromě toho pomáhají vytvářet pro jejich uplatnění příznivé společenské podmínky. S. p. je hlavním přístupem při poskytování sociální pomoci.“ Musíme samozřejmě zmínit v souladu s Partonem a Kirkem (2010) širokou škálu přístupů a také kontextů sociální práce. Neméně důležitý je i fakt jejího rozvoje v 19 století. Důležitá je především lokální úroveň, na které se sociální práce nalézá, a ve které působí. Dále pak snaha o vědecké uchopení oboru, odrážející se v profesionálním statusu jeho reprezentantů, rozvíjená během 20 století. Stejně tak i usilování o prohlubování odborných znalostí a zdůrazňování tzv. dobré praxe. Na důležitosti získávají studie, které se pokoušejí identifikovat lidi ohrožené sociálními riziky. Mezi základní úkoly nevyhnutelně patří rozvíjení debaty o povaze a záměrech sociální práce, jež kromě poznatků obsahuje i hodnotové aspekty.

Nutné je porozumět klientům v jejich specifické situaci a přínosů vztahových elementů v této disciplíně, jež mohou přispívat kontrolními mechanismy. Zajímavý názor prezentuje v této souvislosti Keller (2010) v knize „Tři sociální světy: Sociální struktura postindustriální společnosti,“ kde upozorňuje na značnou diferencovanost společnosti v rámci majetkové nerovnosti, což znamená, že existují objektivní příčiny fungování systému, jež rizikové situace vytváří a neefektivně řeší. Taková realita pak není dle mého názoru příznivá pro výše uvedené cíle sociální práce.

Identický názor v tomto diskurzu má dle Matouška (2001) i paradigma sociální práce postavené na změně společenských podmínek. Neuskutečňuje se skutečná pomoc, ale naopak sociální práce slouží jako nástroj elit, používaný ke kontrole jejich cílových skupin. Upozorňuje na nemožnost dosáhnout sociálního či individuálního růstu bez přihlédnutí k nespravedlivé sociální realitě a ke krokům směřujících k její změně.

V případě, že přemýšlíme o náplni sociální práce, dostáváme se často k pojmu sociální selhání, který podle Matouška (2008) znamená „*společenský neúspěch ohrožující svého nositele, případně další lidi. V nejužším anglosaském pojetí zahrnuje, kriminální chování, závislost na alkoholu, na nealkoholových drogách, hráčství, sebevražedné jednání, nezaměstnanost, předčasného ukončení povinného vzdělávání u dětí, těhotenství před dosažením hranice dospělosti. V širším evropském pojetí zahrnuje navíc: život bez domova na ulicích, prostituci, příslušnost k sektám. U nás dosud tradovaný pojem sociální patologie má podobný obsah.*“

Lze tedy říci i v pojetí Gulové (2011), že se jedná o společensky nežádoucí skutečnosti a logicky velmi důležitou úlohu hraje i sociální kontext (znevýhodněné prostředí), kde může docházet k soustředění negativních jevů. Určit meze normality může být občas obtížné, protože ve společnosti dochází k změnám vnímání jednotlivých situací. (např: rozvod dříve představoval stigma, zatímco dnes je poměrně akceptován).⁸ Normu můžeme definovat subjektivně, statisticky, antropologicky, sociokulturně i eticky. Představuje respektování hodnot a norem ve společnosti, nad kterými panuje všeobecná shoda o jejich prospěšnosti. V polovině minulého století se za negativní společenské jevy považovaly (alkoholismus, prostituce, homosexualita, drogové závislosti, násilí a agresivita, rozvody, nezaměstnanost atd.) Jestliže ve společnosti dochází k erozi norem a zákonů, může to směřovat až k tzv. anomii (bezzákonnosti). Metody sociální práce velmi závisí na důkladné analýze sociálních selhání pro úspěšné naplnění idejí oboru.

Nelze opomíjet ani politickou orientaci, která dle Jordana a Partona (2009) ve společnosti zrovna převládá. Sociální práce sama má základy v organizované společenské síle i v dimenzi toho, jak je používána či zneužívána. Mnohé sociální aktivity jsou s politikou úzce provázány a mají souvislost s politickými stranami, jež vykonávají formální rozhodnutí v těchto záležitostech. Sociální práce je pak velmi často vázána na oficiální politiku samu. Tato orientace je zejména patrná po druhé světové válce.

Matoušek (2011, s. 111-129) informuje o široké paletě politických názorů a jejich vlivu na sociální práci v trestní oblasti. Pro naše účely budeme vycházet ze tří diskurzů tj. konzervativního, liberálního a sociálně-demokratického. Úsilí o

⁸ Pozn: Jen v roce se 2011 se rozvedlo okolo 28 tisíc manželství. Úhrnná rozvodovost je z téhož roku na 46 %, zatímco před 20 roky hodnota činila 34,8 %. Dostupné z: [http://www.czso.cz/\[on-line\]](http://www.czso.cz/[on-line]) [30. 6. 2013]

emancipaci jednotlivce vydalo v 18. stol. své plody v podobě liberalismu, který vyznával, že svoboda jednotlivce končí tam, kde začíná svoboda druhého. Role státního aparátu (který nemá být zbytnělý) je ochrana jednotlivce prostřednictvím soudů a policie. Konzervativní ideologie směřuje k přísnému vynucování právních norem, aby tak mohla potlačovat sociálně konfliktní situace. Stát by měl být chudý a dávkami podporovat jen ty, kteří se ocitli na přechodnou dobu v nouzi, ovšem velmi selektivně. Neuznávají nárokové dávky například pro nezaměstnané. Organizace jako církve mají vykonávat službu potřebným, ale primárně má být odpovědnost na rodině za své příslušníky, jež se ocitli v nouzi. Sociálně demokratická orientace se vymezuje proti nerovnostem všeho druhu (zejména majetkovým). Vyznává silný stát, který bude podnikat intervence do ekonomiky. Kolektivní zájmy jsou nadřazeny zájmům jednotlivců.

Tyto směry v kontextu dnešních evropských politik a soudobé situace ve světě výrazně sjednocují své cíle. Samozřejmě i v důsledku existence sociálního státu, který je „kompromisem“ mezi jednotlivými idejemi. Výklad však je nutné doplnit o hlasy vyznávající zcela nekompromisní řešení stavu společnosti, dnes zejména, neoliberální pojetí řízení státu. Vycházející, mimo jiné, jak uvádí Matoušek (2011, s. 124) z názorů, že sociální práce představuje zabavení přirozených kompetencí člověka a zároveň je administrativním podvodem.

Předseda české strany svobodných Mach (2001) pak formuluje svůj pohled jasně „... administrativní náklady jsou zanedbatelné ve srovnání se škodami, které sociální politika státu páchá na celých sociálních skupinách, jimž je určena. Možná dobře míněný program se stává život degradující zhoubou tím, že svou systematičností vytváří permanentní závislost rodin a celých generací.“⁹

Naproti tomu Keller (2010) konstatuje, že dochází ke krizi sociálního státu právě v důsledku převahy soukromého nad zájmy veřejného, jakožto příznačného pro neoliberální východiska.

Ještě další pohled přidává Beck (2004, s. 64-68) mluví-li o současné společnosti jako rizikové, přičemž je produktem vývoje, který vzešel od třídní společnosti (převládala idea rovnosti) k sociální realitě, poznamenané hlavní hodnotou bezpečnosti, což znamená zásadní změnu v idejích. Rovnost, i když utopická, je pozitivně formulovaným příslibem dobré budoucnosti. Na rozdíl o

⁹ Dostupné z: [http://petrmach.cz/\[on-line\]](http://petrmach.cz/[on-line]) [30. 6. 2013]

bezpečnosti, jež má negativní obsah a iniciuje potřebu záchrany, před tím nejhorším, získat aspoň něco atd. „*Společenství nouze je nahrazováno společenstvím strachu*“. Můžeme tedy jen spekulovat o dynamice a úloze strachu v současné společnosti a společně s autorem se zeptat jestli tento fakt má vliv na růst, *extremismu, fanatismu a iracionalismu*. Strach s velkou pravděpodobností iracionalitu vytváří a upevňuje. Rizika jsou přítomná v odlišných dimenzích tj. politických, právních (sociální a pracovní právo), ekologických, spotřebitelských (jedy v potravinách) atd. Tento popis je důležitý pro naznačení stavu soudobé společnosti, ve kterém má sociální práce fungovat. Domnívám se, že často sociální pracovníci společenský kontext neúplně akcentují a soustřeďují se na metody a řízení v konkrétních organizacích a s konkrétními klienty. Byla by to tedy spíše orientace v rozdělení Nečasové (2008) na *defenzivní praxi*, než z pohledu autora této práce žádoucí *reflexní praxi*, protože ta umožňuje i vhled do kontextu svého působení či uplatňování autonomních hodnot v konfrontaci jiným hodnotovým nastavením. Za zvlášť důležitý je i vzor *radikálního sociálního pracovníka* s přístupem k profesi, coby iniciátora sociální změny.

Na závěr kapitoly lze uvést, že zlo je v sociální práci přítomno v důsledku nejen dispozice jednotlivých klientů, ale i situací, které jsou vytvářeny v širším společenském kontextu a tím zásadně ovlivňují i samotnou praxi oboru. Vybrané oblasti považované za kumulaci „patologií“ (sociálních selhání) budou popsány v následujícím textu. Zcela záměrně zde dochází k rozvíjení debaty ze širších pozic, protože sociální práce, stejně jako zlo, představují mnohovrstevnaté kategorie.

3.1 Oblast vězeňství

Na internetových stránkách Vězeňské služby České republiky¹⁰ jsme informováni o úkolech sociální práce ve vězeňském zařízení mezi které patří: vstupní pohovory s nově nastupujícími do výkonu trestu, vytvoření sociální anamnézy, informování ve vztahu k zdravotně-sociální problematice tj. (platby soc. a zdrav. poj. během pobytu ve vězení.) dále existuje spolupráce se sociálními kurátory, PMS, Úřady práce, referáty sociálních věcí, nestátními dobročinnými organizacemi po návratu z výkonu trestu odnětí svobody. Probíhá zaměření na rodinné vztahy, bydlení atd. Sociální pracovníci úzce spolupracují i s vězeňskými kaplany.

¹⁰ Dostupné z: [http://www.vscr.cz/\[on-line\]](http://www.vscr.cz/[on-line]) [30. 6. 2013]

Tuto spolupráci blíže popisuje Martinek (2012). Tvrdí, že tyto role se vzájemně *doplňují a překrývají*. Základním cílem se stává resocializace, v důsledku níž už nebude probíhat konfliktní život ze společností. Jedná se o pochopení úlohy jedince samotného ve světě, jež by měla směřovat k zodpovědnosti a obeznamenosti se stěžejními dimenzemi lidského života v oblastech např: rodiny, práce, zákonů atd. O stejné usiluje také kněz prostřednictvím pomoci poskytnout náhled klientovi na čin, který spáchal, což by mělo být podkladem pro volbu nových hodnot, jež budou zahrnovat lidské vztahy, upřímné hledání smyslu života a spirituální vedení. Znamená to tedy, že sociální pracovník usiluje o uspokojivé projevy sociální interakce, zatímco vězeňský kaplan se zajímá o psychický stav jedince s výrazným ukotvením v duchovní problematice. Nejčastěji používaným instrumentem je rozhovor, který má být veden odborně. Témata objevující se při takových chvílích mají být řešeny podle odbornosti, je nutné v průběhu rozhovoru odkazovat na příslušné pracovníky. Mezi jejich náplň dále patří spolupráce s jinými institucemi, tvorba programů. Proto lze říci, že mezi sociálním pracovníkem a kaplanem probíhá spolupráce, kterou můžeme označit za týmovou. Problém může nastat, jestliže klient nahlíží na spiritualitu nezdravě (magické myšlení apod.) V tomto případě je na místě odmítnutí těchto představ.

Budeme-li se snažit identifikovat základní rysy osobnosti, jež iniciují kriminální činnost, tak je to možné, ale rozhodně v podání Vagnerové (2008) nelze mluvit o konkrétním osobnostním uspořádání, výhradně náchylném k páchání trestné činnosti. Mezi problematické vlastnosti lze zařadit (*sobeckost, chladnokrevnost, necitlivost, tvrdost a bezohlednost*). Neznamená to však, že tyto vyjmenované rysy nemohou posloužit dosažení úspěchu ve společnosti. Musíme proto přistupovat k uvedeným charakteristikám zdrženlivě a kriticky. Můžeme rozlišit čtyři základní typy pachatelů, se kterými může být sociální pracovník ve věznici konfrontován.

1. Pachatel epizodický - byl trestán pouze jednou a cítí za to vinu, není duševně nemocný.

2. Pachatel duševně nemocný - základní příčinou je psychická porucha, z níž vyplývá problematická orientace v situaci a k tomu neschopnost zvolit adekvátní chování.

3. Pachatel problematicky socializovaný - nerespektuje normy společnosti a neovládá své chování. Jedná se o diagnózy (*disociální nebo emočně nestabilní poruchy a také syndromu hyperaktivity*).

4. Pachatel jinak socializovaný - jedinec uznává odlišné společenské normy, než jsou běžné ve společnosti, kde právě žije. Kromě zjevných sociokulturních vlivů zde řadíme i osoby emočně nebo výchovně zanedbané.

Ve snaze o nápravu problémového chování je dle Vágnerové (2008) využíváno kromě metod sociální práce nebo již zmíněných spirituálních i speciálně pedagogických či přímo psychoterapeutických postupů. Jak jsme již výše uvedly, navzájem dochází k jejich překrývání. Není tajemstvím, že žádoucí výsledky při práci s pachateli trestných činů jsou přítomné v malé míře. Tento fakt může vést až k vyhoření intervenujících pracovníků. V důsledku těchto skutečností jsou pravděpodobně v celém procesu změny stěžejní vlastnosti jedince na rozdíl od nápravných programů. Důležité je, aby si pachatel uvědomil vinu a trest jako důsledek jednání. Tyto kategorie nejsou zvláště pro nositele poruch osobnosti často dosažitelné. Zvláště vhodné jsou během intervence kognitivně-behaviorální psychoterapeutické přístupy. Behaviorální usilují o změnu vzorců chování. Během stresově náročných situací však mohou staré vzorce hrát opět dominantní roli. Kognitivní techniky používají jako nástroj vhled do situace a přehodnocení svých dříve neproduktivních postojů. Jedná se o jiné přemýšlení o situaci, jež umožní jinak vyhodnocovat konkrétní podněty. I zde platí známá pravidla všech terapií, tj. motivace klienta ke změně a důvěra k terapeutovi i zvolené metodě. Mají nezanedbatelný vliv na úspěch celého procesu. Pedagogický přístup je orientován na odstranění problematických hledisek, jež následně mohou mít podíl v další recidivě. Základními dvěma „nástroji“ jsou tedy vzdělání (kvalifikace nutná pro zaměstnání) a udržení nebo obnovení vazeb s blízkými (domov, jež mu pomůže včlenit se do společnosti). Prevence prizonizace pak může být užití alternativních trestů.

3.2 Oblast probace a mediace

Jedná se o sociální službu, jak uvádí Kroftová a Ouředníčková (2005), jež se zabývá prací s pachateli i oběťmi trestných činů. Úkolem je dostat trestní

spravedlnosti a provádět v rámci trestního řízení probaci a mediaci. Probace znamená, mimo jiné, výkon dohledu vůči obviněnému i sociální práci s ním tj. takovou činnost, která mu umožní vést nekonfliktní život se společností. Mediaci představuje způsob, jak prostřednictvím třetí strany nalézt řešení sporu mimosoudní cestou mezi poškozeným a obviněným, za souhlasu obou, v daném trestním řízení.

Její činnost, vykonávána Probační a mediační službou ČR (PMS), je popsána dle Matouška (2008, s. 155) jako „v ČR v roce 2000 zákonem ustanovený státní orgán podléhající MS ČR, spolupracující s ostatními orgány činnými v trestním řízení a s jinými subjekty (např. s orgány sociálně-právní ochrany dětí, školami církvemi, sdruženími). Pracuje na principu restorativní justice, tedy práva, které chce uvádět pokud možno věci „do původního stavu“. Při řešení trestních případů zohledňuje zájmy oběti trestného činu, zájmy obviněného i zájmy společnosti. Poskytuje obviněnému vedení a pomoc, případně sleduje a kontroluje jeho chování (např. formou probačního dohledu ve zkušební době při podmíněčném zastavení trestního stíhání, při podmíněčném odsouzení nebo při podmíněčném upuštění od potrestání) s cílem posílit míru jeho odpovědnosti za vlastní jednání, případně přiklonit jeho životní dráhu k nekriminální orientaci. Pro soud může P.a m. s. ČR získávat kvalitní informace o obviněném, navrhopat alternativní sankce a být zprostředkovatelem (mediátorem) při jejich realizaci.“

Hlavní cílovou skupinou, na které se zaměřuje, jsou podle Kroftové a Ouředníčkové (2005), osoby v konfliktu se zákonem tj. jedná-li se o obviněné či odsouzené v kontextu trestného činu. Zde mohou být klienty kromě dospělých i mladší patnácti let, jestliže spáchají čin, který by byl jinak v důsledku vyššího věku pokládán za trestný, nebo mladiství od patnácti do osmnácti let. Zaměřuje se také na osoby trestným činem poškozené. U těch není žádné specifické omezení, aby mohli vstoupit do této služby. Pokud klient projeví zájem a souhlas nutný pro další práci, může dostat psychosociální pomoc, údaje spadající do probíhajícího trestního řízení. Kromě informací o možnostech dalších služeb, jež by mohl klient potřebovat, existuje i nabídka alternativního řešení sporu - mediace.

Veškeré působení PMS má za cíl uspět v těchto bodech:

1. **Integrace obviněného** - navrátit obviněného klienta do společnosti za podmínky jeho respektu k právnímu stavu společnosti i možnosti klientově společenské účasti v nejrůznějších dimenzích.

2. **Participace poškozeného** - práce s poškozeným usilující o znovunabytí jeho *důvěry v právní systém*.

3. **Ochrana společnosti** - Je realizována prostřednictvím odstraňování problematických situací souvisejících s trestním řízením.

Mezi základní úkoly probačního pracovníka u Matouška (2008, s. 155) patří: „shromažďovat informace o obviněném před rozhodnutím soudu a poskytovat je jako tzv. soudní pomoc soudu, zajišťovat výkon obecně prospěšných prací, provádět narovnání mezi pachatelem a obětí a vykonávat probační dohled.“

Podíváme-li se blíže v souladu s uvádí Kroftovou a Ouředníčkovou (2005), na povahu sociální práce v PMS, zjistíme akcent na *individuální metody práce* s klientem, ať již jde o odsouzeného, obviněného či poškozeného. Mohou dále pracovat jako *prostředkovatelé* mezi poškozeným a obviněným v případě mediace nebo jako koordinátoři celého jednoho případu (case management). Pracovníci se řídí společnou metodikou, jež vstoupila v platnost v roce 2004 a upravuje vymezené okruhy. (přípravné řízení a řízení před soudem, probace, obecně prospěšné práce a parole).

Jedná-li se o probační dohled, uvádí Tesař (2010) je nutný osobní kontakt s klientem. Mělo by dojít k vytvoření probačního plánu dohledu, který akceptuje potřeby i rizika ze strany klienta a zaměřuje se na plnění povinností, jež byly uloženy soudem či jsou dány zákonem. Zejména je uplatňována kontrola a pomoc. U dohledu nejvíce pracovníci uplatňují kontrolu vůči klientovi, aby byla eliminována možnost opětovné trestné činnosti. Samozřejmě dochází i k snaze dopomoci klientovi k běžnému fungování. Pracovník dále zapojuje do případu i okolí klienta, nápravu vztahů, jež byla poškozena trestným činem, zpracovává průběžně zprávy o dohledu a nese odpovědnost za svůj odborný názor.

Další náplň činnosti podle Kracíka (2010) pracovníka v PMS je mediace, jež nejčastěji probíhá v přípravném řízení, kdy soud ještě nevydal rozhodnutí. Tento úkol

klade nároky na dodržování nestrannosti a vyváženosti ze strany pracovníka. Vzhledem k tomu, že tato služba může být realizována jen u těch, kteří s ní vysloví souhlas, žádá si nejen na počátku, ale i při další spolupráci důvěru ve schopnosti pracovníka. Mějme na paměti obtížnost (křehkost) spolupráce, v níž se společně účastní poškozený i pachatel. Významným prvkem zůstává schopnost vytvoření atmosféry respektu k oběma účastníkům. Pracovník si nemůže dovolit podlehnout manipulaci a musí být kompetentní k zajištění kontroly nad celým průběhem řešení sporu.

Zejména jako koordinátor vystupuje v pojetí Talandové (2010) pracovník během poskytování služby obecně prospěšných prací (OPP) tj. provádí harmonizaci aktivit těchto účastníků: soudu, poskytovatele OPP, obviněného a poškozeného. Jedná-li se o soud, je probační pracovník zodpovědný za výkon uloženého trestu OPP. Je také pověřený informovat o praktickém průběhu trestu. V jeho kompetenci se nachází i podání kompletních zpráv, jež mají souvislost s OPP v daném regionu. Role prostředníka mezi soudem a poskytovateli mu náleží během dohledu nad situací alternativního trestu OPP a především jeho realizace ze strany poskytovatelů. Zajišťuje jejich informovanost, například prostřednictvím pořádání seminářů. Obviněný, odsouzený či poškozený jsou pro pracovníka, mimo jiné, kategorie v nichž nabízí vhodné služby pro konkrétní typ klientely.

Významnou úlohou probačního pracovníka je dle Matouškové (2010) hodnocení potřeb a rizik. Opět se jedná o individuální práci s klientem, která umožňuje diferencovat mezi náročností a délkou intervence u konkrétních klientů (pachatelů). Měla by dosáhnout bezkonfliktního stavu mezi klientovým životem a společností. Tento druh práce používají i vězenští pracovníci. Jeho užití může být před nástupem, během výkonu a před ukončením trestu, jak je tomu v zahraničních věznicích. Může sloužit jako podklad ve formě zprávy pro soud či státního zástupce. Taková zpráva zahrnuje možné alternativní tresty. Při průběhu samotného trestu dochází k opětovnému hodnocení rizik a potřeb klienta. Jednotlivá hodnocení jsou opřena i o hodnotící nástroje, vytvořené justičními pracovníky. Zmíněné nástroje prodělaly svou genezi a rozdělují se do tří generací. První generace je charakteristická subjektivností posuzování rizika pachatele ze strany konkrétního pracovníka. Není možné tedy mluvit o jednoznačných a závazných pravidlech. Druhá generace reprezentuje vstup statisticko dynamických veličin. Jedná se zejména o „věk

pachatele v době prvního odsouzení, pohlaví, kriminální minulost, počet a typ trestných činů, za něž byl v době před posouzením odsouzen“. Všechny uvedené zahrnují statistickou kategorii. Naopak dynamickým veličinám náleží tyto: „závislost pachatele na alkoholu a jiných nealkoholových drogách, délka pracovní zkušenosti, stabilita bydlení, existence, délka a kvalita jeho partnerského vztahu apod.“ Vyhodnocení míry recidivy u konkrétního pachatele pak souviselo úzce s mírou kumulace nežádoucích faktorů, pro stanovení rizika se používaly speciální tabulky a určovaly se tři úrovně rizikového chování (nízká, střední vysoká). Třetí generace čerpá z předešlých a obohacuje předešlé o dva druhy rizik tj. recidivy a vzniku újmy. V tomto konceptu jsou zohledňovány potřeby pachatele v dimenzi sociální, zdravotní, vzdělávací, finanční. Je bráno v potaz i jeho sebehodnocení. Základními pilíři tohoto druhu práce je identifikovaná míra rizika na jedné straně a potřeby klienta na straně druhé.

3.3 Oblast bezdomovectví

Lidé, kteří přišli o privátní prostor, a proto jsou nuceni trávit veškerý čas v prostoru veřejném, představují z hlediska společenské i samotné sociální práce závažný problém. Pokus o základní vymezení přináší Marek, Strnad a Hotovcová, (2012) kdy bezdomovci nebo také lidé bez přístřeší jsou nositeli charakteristiky, jež pracuje s prodělanou zkušeností celkového sociálního selhání jako stěžejní pro vznik tohoto jevu. Pojem bezdomovec znamená logicky někoho, kdo přišel o domov.

Jak uvádí Schwarzová, (2005) nedošlo zatím k deformaci termínu bezdomovec spočívající v tom, že bylo zatíženo označení nežádoucími popisy. Z toho důvodu budeme používat uvedené sousloví. Dalším argumentem, nikoli nevýznamným, je slovo domov. Neoznačuje totiž pouze ztrátu přístřeší, ale i širší rodinné vazby i bezprostřední sociální okolí, o které jedinec přichází. Mezi další označení lze zahrnout sociálně slabé nebo nepřizpůsobivé občany. Domnívám se, že preferovaný bezdomovec-bezdomovectví uchopuje lépe podstatu problematiky, zatímco další pojmy mají dílčí dosah v popisu jevu.

To potvrzuje i Schwarzová (2005) a dodává, že samozřejmě jsou i takoví, kteří volí bezdomovectví jako svoji životní cestu a nedožadují se pomoci ze strany

sociálních pracovníků. Jejich postoj směřuje ke snaze žít zcela nezávisle. Tato skupina je ovšem zcela marginální.

Když jedinec přijde o sociální a fyzické zázemí, přichází dle Marka, Strnada a Hotovcové (2012) také o právní ochranu. Organizace FEANTSA (Sdružení evropských národních organizací), která se zabývá soustavnou prací s bezdomovci, kategorizuje, specifičtěji podle dosaženého standartu bydlení. Širší přístup, zdůrazňující nepřístupné podmínky zabraňující v běžném životě s možností osobního i profesního rozvoje nebo redukce pouze na ty, kdo tráví noc pod mostem, v parku či v jiném veřejném prostranství, je dalším pohledem. Existuje celá řada rozdělení v rámci této oblasti např: politické (vláda) – občanská (nevládní subjekty) představuje (v prvním případě minimalistický a v druhém maximalistický přístup význačný štedrostí a úsilím o prevenci) mělo by však být zohledňováno, stručně řečeno, jestli někdo bydlí nebo nebydlí vůbec. Bezdomovectví je povahou dynamické a obsahuje určité etapy. Spouštěčem, který vyústí do celkového sociálního selhání, může být životní krize, mající za následek neschopnost naplnit běžné role. Tím se uvedení jedinci ocitnou v kategorii sociálně vyloučených. Absence zázemí vede k mnohým nežádoucím skutečnostem, jak je z výše uvedeného patrné. Je možné dělit bezdomovce na zjevné – nemají přístřeší a nevzniká konflikt mezi identifikací aktéra a okolí v přiřknutí statusu bezdomovce. Jiný typ představují tzv. skrytí, přičemž nepřespávají po ulicích, ale nemají žádné stálé bydlení. Tato životní existence je v mnohém klasickému bezdomovectví podobná. Lidé, pro které neexistují žádné služby, je skupina potenciálních bezdomovců, jež sice nežijí jako bezdomovci a fungují stále ještě běžným způsobem, ale situaci ztráty domova jsou akutně vystaveni. Obecně lze říci, že služby se diferencují na poskytnutí krizové intervence a takové, jež počítají s pasivitou klienta.

Vyjmenujme si nyní příčiny vzniku bezdomovectví. Jak je uvádí Schwarzová (2005, s. 318, 316-317) jedná se o faktory objektivní tj. (společenské klima, např. politiku zaměstnanosti, bytovou politiku, postavení etnických minorit, postoj většinové společnosti k marginálním skupinám, sociální politiku daného státu a další dílčí faktory.) a subjektivní tj.(úroveň jeho vlastní schopnosti sociální adaptace („*ta v nejhrubších rysech souvisí hlavně s rodinným zázemím, osobností, přítomností/nepřítomností hendikepu, dosaženou úrovní vzdělání atd.*“)) Zaměřme se podrobněji na cílovou skupinu lidí bez domova, abychom určili konkrétní skupiny

obyvatelstva, kterých se může tato problematika dotýkat. Jedná se především o „*dlouhodobě nezaměstnané, hendikepované, senioři, lidi adaptované na život v institucích, příslušníky etnických minorit a migranty.*“ Lze dále tvrdit, že v důsledku většího zaměření žen na vztahy mají k dispozici lepší sociální zázemí než muži, a proto končí méně často jako bezdomovkyně. Z hlediska stáří je rizikovějším vyšší věk života. U této skupiny klientů je možné pozorovat závislost-ať už na alkoholu nebo na nealkoholových drogách, ovšem neplatí to paušálně.

Jestliže budeme popisovat konkrétní sociální práci s bezdomovci, musíme zdůraznit v souladu s Markem, Strnadem a Hotovcovou (2012), že se odehrává v dimenzích *orientace na změnu s přístupem zaměřeným na podporu klienta*. Nejprve má klient mít možnost uspokojit všechny své základní potřeby a poté nastává etapa, kde by mělo dojít i ke změně životního stylu klienta navázanou na jeho motivaci. Úskalím této vize je nedostatek služeb v českém prostředí. Povaha služby, užívaná v této cílové skupině, je buď ambulantní, nebo pobytová. Tento text cílí primárně na služby ambulantní tj. terénní či nízkoprahové sociální práce. Bezdomovci jsou často neschopní docházet do nějaké instituce z nejrůznějších důvodů (nedůvěra, rezignace, neznalost atd.), proto je vhodné používat terénní sociální práci. Pověřený pracovník vyhledá klienta sám a nabídne mu službu. Hlavním úkolem je napojení se na klienta za účelem, aby získal důvěru v pomáhající proces. U nízkoprahových služeb (pro bezdomovce zejména nízkoprahová denní centra) platí nutnost jejich snadné dostupnosti, anonymity i umístění v těsné blízkosti tam, kde se cílová skupina nachází. V České republice funguje očekávání, které lze považovat za mylné, tj. nelze počítat s tím, že klienti sami příslušné nízkoprahové centrum najdou a budou chtít změnit svůj život. Mělo by fungovat jako průsečík terénní a sociální prací usilující o změnu klientova statusu bezdomovce. Pracovníci zde používají osvědčenou metodu individuálních plánů tj. vypracování plánu s klientem, jež obsahuje konkrétní body nutné splnit. Klient v ideálním případě plní úkoly tj. proces změny se stává konkrétnějším a dosažitelnějším, přičemž roste klientova zodpovědnost při zvyšující se účasti na uskutečňování plánu. Nastane-li opačná situace a klient plán neplní, je nutné zjistit proč, protože důvody mohou být velmi rozdílné (stres, nedůvěra, nedostatek financí, atd.) Občas musí pracovník začít více kontrolovat a udělovat i sankce-jako např. omezení služeb atd. Vždy by se však měl snažit ověřovat si údaje, které mu klienti poskytnou. Na závěr ještě upozorníme, že nevhodné, agresivní chování ze

strany klienta může být obranou nebo důsledkem nenaplnění ani základních životních potřeb.

3.4 Oblast drogové scény

Již samotný nadpis kapitoly informuje o druhu našeho zájmu, jinak široké problematiky drogových závislostí. Budeme se věnovat oblasti tzv. nealkoholových drog. Rozhodně nikoli proto, že považujeme „legální drogy“ za méně závažný problém. Zůstává ovšem, ve většině případů, realitou výraznější nakumulování rizik spojených se závislostí právě u uživatelů tzv. tvrdých drog. Mezioborovost je dle Mullerové, Matouška a Vondráškové (2005) opět dalším ze znaků tohoto odvětví, kde je centrálním tématem lidská závislost. Optika, kterou budeme aplikovat při snaze o vhled do této dimenze, se bude opírat o sociální práci a její metody intervence.

Pokud je primárním problémem syndrom závislosti, zde je jeho definice podle Nešpora (2011, s. 9-11): „Je to skupina fyziologických, behaviorálních a kognitivních fenoménů, v nichž užívání nějaké látky nebo třídy látek má u daného jedince mnohem větší přednost než jiné jednání, kterého si kdysi cenil více. Centrální popisnou charakteristikou syndromu závislosti je touha (často silná, někdy přemáhající) brát psychoaktivní látky (které mohou, avšak nemusí být lékařsky předepsány), alkohol nebo tabák. Návrat k užívání látky po období abstinence často vede k rychlejšímu znovuobjevení jiných rysů syndromu, než je tomu u jedinců, u nichž se závislost nevyskytuje...Syndrom závislosti může být přítomen pro určitou látku (např. tabák nebo diazepam), třídu látek (např. opioidy), nebo širší řadu různých látek.“ Pro konstatování, že se jedná o závislost, by u člověka v průběhu jednoho roku měly nastat minimálně tři z níže uvedených projevů.

1. silná touha nebo pocit puzení po preferované látce
2. *potíže v sebeovládání* během kontaktu s látkou
3. *tělesný odvykací stav* je kompenzován užíváním stejné látky
4. *průkaz tolerance k účinku látky* typický navyšováním množství látky
5. postupné zanedbávání jiných potěšení nebo zájmů na úkor užívané látky

6. pokračování v užívání přes jasný důkaz zjevně škodlivých následků v oblasti somatické i psychické

Nejedná se tedy o mediálně často zmiňované „závislosti“ na nakupování, internetu či na práci. Přes jisté podobnosti se o skutečné závislosti nejedná, proto je irelevantní jejich spojování s tímto termínem.

Pro účely kategorizace klientů dle Mullerové, Matouška a Vondráškové (2005), jež užívají drogy, lze použít vodítka typu *frekvence, intenzita, následky* zpracované do pěti pod-kategorií.

1. **Experimentální užívání drogy** nemá pravidelně se opakující charakter
2. **Příležitostné užívání drogy** tj. pravidelně, a ne víckrát, než jednou týdně
3. **Pravidelné (škodlivé) užívání drogy** probíhá častěji, než jednou za týden a tito uživatelé jsou první skupinou (dále 4, 5), jež nejčastěji patří do náplně práce sociálních pracovníků a na které se sama sociální práce intenzivně soustředí
4. **Problémové užívání drogy** je spojeno s rizikovou aplikací a zásadním ovlivněním více dimenzí životního fungování
5. **Závislost na droze**, lze vyjádřit, kromě zvyšující se tolerance na užívanou látku, zejména obtížemi ve všech oblastech života tj. (somaticko-psychologicko-sociální)

V České republice se praktikuje represivní zaměření s důrazem na léčbu i prevenci při boji s drogami. Stěžejní dokument, v němž je obsažena vize pro nápravu v této oblasti, je *Národní strategie protidrogové politiky*¹¹ na příslušná období (aktuálně 2010- 2018). Role sociální práce je uplatňována jak při snižování poptávky, která se realizuje léčbou či resocializací, tak i při eliminování největších rizik u těch, kteří s užíváním přestat nechtějí nebo přístupu redukcí dostupnost formou represe i zmenšení nabídky. Obecně můžeme definovat 3 zásady nutné dodržovat při práci s uživateli drog. 1. Snadno dosažitelné mají být pouze ty metody intervence,

¹¹ Dostupné z: <http://www.vlada.cz/> [on-line] [30. 6. 2013]

které prokazatelně plní svoji funkci. 2. Snažit se o pomoc, jež nebude zatížena komplikacemi pro její poskytnutí. Ztížení možnosti vedoucí k nápravě můžeme zbytečně oddalovat samotnou a potřebnou intervencí. 3. Důležité je poskytnutí následné péče, přičemž se musí počítat s možností relapsu a to jako zdroje rizika i příležitosti. Sociální práce však nepracuje s člověkem izolovaně, ale vnímá i jeho prostředí a snaží se ho začlenit do procesu vymaňování z drogové závislosti. Nutné je vybalancování stavu kladených požadavků s potenciálem samotného klienta překážky zvládat. Hojně používaná technika má název *motivační rozhovor*, jedná se o metody komunikace, jež mohou zapříčinit nastartování žádoucího směřování od drogové závislosti. Důraz je kladen na precizní identifikaci stádia závislého chování, ve kterém se klient nachází, aby byla v souvislosti s tím určena adekvátní strategie postupu nápravy.

Část II.

Výzkumná sonda

4 Formulace výzkumného problému a cíle

V následujícím pojednání se budeme zabývat jednotlivými možnými přístupy (metodami) k uchopení. Není možné usilovat o poznání nějakého jevu, a přitom si nevytknout cíl způsobu pronikání k jeho podstatě. Platí to i v případě, že objekt našeho zkoumání nepatří mezi zrovna snáze definovatelné skutečnosti. Jak již bylo v úvodu naznačeno, zlo lze označit jako fenomén. Každý člověk má jisté předporozumění, a proto může o zlu mluvit i přemýšlet v jistých souřadnicích. Chybou by bylo vynechat i stránku emocionálního vnímání, jež se nachází v této oblasti velmi často, a která je tak dobře zpracována v uměleckém ztvárnění známých děl. (L. Fuks - kniha, Spalovač mrtvol, F. Bacon – obraz, Malířství, Passolini, film, 120 dnů sodomy atd.) Nevyhnutelné otázky zní: Jak to vše souvisí ze sociální prací? S povoláním sociálního pracovníka? S profesionalitou a akademičností relevantního výzkumného záměru? Na položené otázky postupně odpovím, ale dovolte mi krátké intermezzo.

Problematika zla, dle mého názoru, není někým uměle nastolována, vybírána či kladena na zřetel, nýbrž je přítomna. Jak již bylo výše řečeno, každý člověk disponuje prekonceptem tohoto jevu. Považuji za intelektuálně nepoctivé opomíjet diskurs, který existuje, nezabývat se tím, co mnohé trápí, nejen primárně při konfrontaci s tímto fenoménem, ale pravděpodobně i sekundárně, když nemohou zlo nazvat zlem, protože je to nekorektní. „Profesionální“ přístup neumožňuje dát pracovníkům ucelený nástroj sloužící k práci se zlem. Teorie zaměřené na vědecké popisy destruktivity jsou příliš roztržštěné. Domnívám se, že je nutné o podobnou věc usilovat, i když, můžeme být označeni za infantilní, kteří ustrnuli v dětském věku, kde byl svět i bytosti okolo nás tak jednoznačné.

Sociální práce často řeší situace a pracuje s lidmi, kde působí zlo (vězeňství, závislosti, bída apod.) Setkávání se s podobnými věcmi může vést k ohrožení samotného pracovníka. Nemám na mysli „pouhý“ syndrom vyhoření, ale hlubší i povrchnější osobnostní poškození v kontextu zla. Konfrontace s destruktivními postoji, činy, nereálností, agresivitou, iracionálností, ustrnutím, násilím, poškozováním atd. může pravděpodobně zanechat trvalé stopy i přesto, že formální stránka činnosti sociálního pracovníka je zvládnutá a syndrom vyhoření nepřítomen. Zlo, coby zřetele hodné téma, si vybrali mnozí filosofové (Akvinský, Nietzsche,

Rahner), ale i psychologové (Freud, Jung, Zimbardo) nebo spousta dalších myslitelů jako Lorenz, Bauman, Arendtová ... atd. Žádný z nich se nebojí explicitně používat termín zlo. Velmi progresivní názor zastává psycholog Peck, který se přimlouvá za vznik nové léčebné disciplíny s názvem „Psychologie zla“ a svoji knihu „Lidé lži“ koncipuje jako úvod do této problematiky.

Hlavní cíl, kterého by mělo být dosaženo v rámci tohoto šetření, je objevení strategií, jež mohou produktivně přispívat k vyrovnávání se zlem, v profesi sociálního pracovníka. Za vedlejší úkol lze označit to, v jakých souřadnicích pracovníci o zlu vůbec smýšlí a v neposlední řadě samotný úvod k teorii zla i snaha o nikoli vyčerpávající, ale zato komplexnější sondu do této oblasti. Povaha zjištění nebude založena na běžném pozorování, ale jak připomíná Hendl (2005, s. 27 a 50) *„pozorování výzkumníka se děje systematicky, na základě určitých pravidel, a výsledné poznatky je možné podrobit kritice. Badatel si je vědom, že získané výsledky závisí na perspektivě, kterou zvolil...“* Pro účely splnění zadání byly zvoleny, kvalitativní výzkumné strategie, protože zde *„výzkumník vytváří komplexní, holistický, obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách“* V rámci uvedené metodologie ke sběru dat (informací) sloužil polostrukturovaný rozhovor (interview). Tento typ získávání poznatků dle Ferjenčíka (2000) vyžaduje i aktivní zapojení výzkumníka. Konkrétně formulované otázky zároveň umožňují značnou variabilitu způsobu a formy zodpovězení respondenty. Mezi další použitý instrument patřil dotazník označený v jeho pozitivech Dismanem (1993, s. 141) za *efektivní techniku*, kde existuje mimo jiné větší důvěra v anonymitu.

Zvolená hypotéza musí dle Ferjenčíka (2000, s. 33) obsahovat takovou podobu, která ji zajišťuje *testovatelnost*. To znamená, že musí být přítomen *výrok o vztahu zkoumaných proměnných a implikace pro jejich ověření*. Nemožnost ověřit hypotézu nastává podle Gavory (2010) v těchto případech: jsou použity všeobecné termíny, tautologické pojmy, jevy doposud nezahrnuté do vědeckého uvažování. Jak dále konstatuje. Vzhledem k tomu, že hypotéza se zaměřuje na vztah mezi dvěma proměnnými, není možné jí použít pro deskriptivní výzkumné problémy, ale jen pro relační nebo kauzální.

Výzkumný problém (Vp):

Vp2: Jak vypadá představa pracovníků o zlu ve vybraných oblastech sociální práce.

Vp2: Jaké jsou strategie vyrovnávání se zlem u pracovníků ve vybraných oblastech sociální práce.

Jedná se dle Gavory (2010, s. 56) o výzkumné problémy *deskriptivní* s cílem zjistit tzv. *jaké to je?* Snahou je deskripce problematiky, zvláště vhodné pro tento typ výzkumu použít techniku rozhovoru, dotazníku nebo škálování.

Hypotéza (H):

H1: Jaký je vztah mezi mírou vyhoření u sociálních pracovníků a použitými strategiemi vyrovnávání se zlem v jednotlivých oblastech sociální práce.

Tento výzkumný problém má v Gavorově (2010 s. 57) pojetí povahu *relační*, protože dává do vztahu *jevy a činitele*. Bude nás zajímat, zda existují nějaké vztahy mezi jevy a míra jejich těsnosti. Syndrom vyhoření u sociálních pracovníků je dle Maroona (2012) typický projevy zoufalství, zátěže a vyhoření.

V našem případě nelze určit, jestli špatné strategie zvládání zla vedou k vyhoření, či jestli vyhoření zodpovídá za používání špatných strategií. Primárním úkolem se stává snaha odlišit druhy strategií, které mohou být brány jako produktivní a neproduktivní. Zjistit, jak míra vyhoření (stav emočního, fyzického, mentálního vyčerpání) působí na zvládání zla a jestli vůbec působí.

4.1.1 Nástroj sběru dat a strategie sběru dat

Jak je již výše zmíněno, mezi nástroje ke sběru dat sloužil kromě dotazníku i polostrukturovaný rozhovor. V dalším textu se seznámíme blíže s podrobnou konstrukcí uvedených instrumentů.

Autor Hendl (2008, s. 164) o polostruktovaném dotazníku uvádí, že „*se vyznačuje definovaným účelem, určitou osnovou a velkou pružností celého procesu*

získávání informací.“ Dotazník byl převzat z publikace „Syndrom vyhoření u sociálních pracovníků od autorky Pinesové in. Maroon (2012 s. 74-76)“ konkrétně je tento výzkumný nástroj nazván jako Škála znechucení konkrétně pak „Obsahuje 21 výpovědí a zkoumá, jak často prožívá sociální pracovník určité pocity a postoje k sobě samému, ke své práci a ke klientům. Na sedmistupňové škále se měří:

***fyzické vyčerpání** - pocit tělesné slabosti a únavy (sedm výpovědí),*

***emocionální vyčerpání** - depresivní myšlenky, bezmoc a pocit, že jsem v pasti (sedm výpovědí),*

***mentální vyčerpání** - jak postižený vnímá sám sebe, smutek, pocit odmítání, nedostatek sebevědomí (sedm výpovědí),*

Uvedený test slouží ke stanovení stupně vyhoření, k ujasnění, jak o své práci smýšlíme, jak vnímáme svůj život všeobecně, tady a teď. Ohodnocení výpovědi se pohybuje v rozmezí 1-7 a zapisuje se před výpověď. „

Důvodem výběru tohoto dotazníku je nedohledání žádného jiného nástroje, jež by byl tématicky zaměřen na vyrovnávání se zlem. Tato skutečnost je ovšem vcelku pochopitelná, uvědomíme-li si, že téma není zatím výzkumně zpracováno. Žádný nalezený dotazník explicitně necílil na fenomén zlo. Indikátorem označujícím zkušenost se zlem musí být tedy např. vyhoření, stres apod.

Matoušek (2008) uvádí, že syndrom vyhoření či vypálení (burn-out syndrome) je častý u pracovníků v pomáhajících profesích a plyne z obtíží, jež sebou nese interakce s klienty. Jak již jsme výše uvedli, vybrané oblasti pro výzkum zla se vyznačují nejen zvýšenou náročností při komunikaci s klientem, ale i v nepoměru mezi vynaloženým úsilím ze strany pracovníka a reálné efektivnosti takové intervence. Schopnost zvládat vysoký tlak i zkušenost frustrace během práce s klientem značí absenci vyhoření i dobré vyrovnávací strategie pracovníka. Existuje předpoklad, že podobně produktivní budou u těchto aktérů také metody vyrovnávání se zlem. Pro nalezení specifických postupů takového zvládání pak sloužil již výhradně polostrukturovaný rozhovor.

Výzkum probíhal od 18.3. do 9.4. 2013 převážně v Praze s výjimkou Věznice ve Vinařicích. Organizace byly vybírány s ohledem na stanovené podmínky-tj. předpokládané přítomnosti konfrontace sociálního pracovníka se zlem v daných organizacích. Stěžejní bylo získat data od vybraného zástupce čtyř stanovených oblastí působení sociálních pracovníků, kterými byly vězeňství, probační a mediační služba, bezdomovectví, drogová scéna. Zde se výrazně projevují sociální selhání (patologie), můžeme tedy považovat zvolené oblasti za reprezentativní. Zástupci konkrétní oblasti sociální práce byli vybráni podle místa tj. Praha popř. Středočeský kraj, dále podle doporučení vedoucího diplomové práce a v neposlední řadě, dle míry a ochoty ke spolupráci. Samotná žádost o výzkum se realizovala emailovou korespondencí s pověřenými pracovníky. V žádosti o provedení výzkumu bylo stručně nastíněno, o jaký výzkum se jedná a co je jeho účelem. Zároveň následovalo ubezpečení, že šetření je anonymní. Na vyžádání byl zaslán i podrobný obsah výzkumu, dotazník a otázky k rozhovoru. Vždy byl osloven, jak uvádí Hendl (2008) nějaký tzv. dveřník (gatekeepers), jež zásadním způsobem sehrál roli ve výzkumném šetření, protože, kromě toho, že otevřel „dveře své domovské organizace, logicky ovlivnil i samotný výzkum (výběr respondentů, přidělené prostory, určený čas atd.).

Bylo osloveny tyto organizace: Drop-in, Rozkoš bez rizika, Probační mediační služba středisko Praha, Sananim, Středisko sociální prevence Praha 1, Vazební věznice Ruzyně, Vazební věznice Pankrác, Věznice Jiřice, Věznice Vinařice.

Výzkum byl proveden v těchto organizacích: Drop-in, Středisko sociální prevence Praha1, Probační mediační služba středisko Praha, Věznice Vinařice

Celkový počet respondentů je 12. Každý vyplnil dotazník a poskytl rozhovor v délce cca 30-40 minut, jež byl nahrán na diktafon. Výjimku tvořily pouze rozhovory s pracovníky věznice Vinařice, kde bylo nahrávací zařízení zakázáno. (viz. příložené potvrzení). Zde se vyskytla i další výjimka, a to uskutečnění plánovaného výzkumného šetření s vězeňským kaplanem. Pro zařazení pracovníka do výzkumného šetření hrálo roli, jestli je ochoten se šetření zúčastnit a pracuje v přímém kontaktu s klienty. Celkový počet respondentů z jednoho zařízení byl stanoven na tři. Preferováni byli zkušenější pracovníci před začátečníky v dané oblasti sociální práce.

Důležité bylo, aby měli statut sociálního pracovníka a vykonávali sociální práci v přímém kontaktu s klientem

(ukázka použitého dotazníku a rozhovoru Pinesová in. Maroon, 2012, s. 74-76)

Dotazník konfrontace sociálního pracovníka se zlem

Výpověď ohodnoťte číslicí na škále (1-7) zapsanou před výrok.

Ohodnocení výpovědi:

1 – nikdy

2 – téměř nikdy

3 – zřídka

4 – někdy

5 – často

6 – téměř často

7 – pořád

-
1. _____ Jsem unavený
 2. _____ Cítím se poražený
 3. _____ Měl jsem dobrý den
 4. _____ Jsem tělesně vyčerpaný
 5. _____ Jsem emociálně vyčerpaný a zoufalý
 6. _____ Cítím se šťastný
 7. _____ Jsem vyřízený, už nemohu dál.
 8. _____ Cítím se bídně.
 9. _____ Jsem přetažený, protože nemohu spát.
 10. _____ Jsem citově vyprahlý a nemám co dát
 11. _____ Cítím se jako chycený v pasti.
 12. _____ Cítím se bezcenný.
 13. _____ Jsem unavený, bolí mě celé tělo.
 14. _____ Jsem ustaraný.
 15. _____ Zlobím se na ostatní a zklamali mě.
 16. _____ Cítím se slabí a churavý.

17. _____ Cítím bezmoc.
18. _____ Cítím se odmítán.
19. _____ Jsem optimista.
20. _____ Jsem plný energie.
21. _____ Mám strach.

(ukázka sestaveného dotazníku)

Rozhovor

1. Musel/a jste řešit situaci, kdy vás klient nějakým způsobem poškodil?
2. Setkal jste se s klientem/klienty, který byl tzv. „nad Vaše síly“ proto, že se projevil jako zlí?
3. Co konkrétně bylo v tomto případě, nebo v těchto případech nad Vaše síly?
4. Pracujete s konkrétními postupy, jak čelit takovým klientům popř. napadá Vás možná strategie?
5. Jaké osobní dispozice by měl mít pracovník pro úspěšné zvládnutí takových klientů?
6. Jaké situace, při práci s klienty, nejčastěji vytvářejí destruktivní ladění ve vaší vzájemné komunikaci?
7. Co je podle vás příčinou destruktivního chování lidí obecně?

4.1.2 Způsob zpracování dat

Dotazník byl vyhodnocen podle stanoveného postupu výpočtu, při kterém došlo k obdržení míry vyhoření respondenta. Jednalo-li se o stupeň 2-3, bylo toto rozmezí označeno jako tzv. produktivní strategie pro zvládání zla (produktivní S). V případě hodnot 4-5 došlo ke klasifikování tzv. neproduktivní strategie zvládání zla (neproduktivní S). Níže je uveden systém vyhodnocení podle Pinesové in. Maroon (2012, s. 76)

Vyhodnocení:

„Sečtěte body u odpovědí: 1-2, 4-5, 7-18, 21 dostanete (A).

Sečtěte body u odpovědí: 3, 6, 19, 20, dostanete (B).

Odečtěte: 32 – (B), dostanete (C).

Sečtěte: (A)+(C), dostanete (D).

Vydělte: (D): 21, dostanete míru vyhoření.

Ve skutečnosti, není možné mít skóre 1 nebo 7, protože jsou to mezní hodnoty, které během normálního fungování nejsou dosažitelné.

Výsledné skóre:

„2. - všechno je v pořádku, ale je vhodné si odpovědi ještě jednou projít a ujistit se, že odpověď byla míněna upřímně,

3. - je na místě pečlivě prozkoumat svůj život i práci a zamyslet se nad prioritami i případnými změnami,

4. - svědčí o počáteční zkušenosti s vyhořením a o nutnosti podniknout první kroky proti tomu,

5. - poukazuje na akutní stav vyhoření a na nezbytnost okamžitě vyhledat pomoc.“

V průběhu rozhovoru byly prováděny terénní poznámky, a navíc byl rozhovor i nahráván na diktafon (s výjimkou jedné oblasti). V průběhu získávání dat probíhala neustálá restrukturalizace představ o zkoumaném fenoménu. Autor si vedl deník, kde si poznamenával aktuální vidění problematiky. Dále postupoval tak, že se snažil intenzivně vnímat dané téma i v dalších činnostech (čtení odborných článků, knih,

zpráv, sledování filmů, rozhovor s nezainteresovanými lidmi o dané problematice, pozorování, zjišťování dat z internetu o organizacích atd.) Jednalo se tedy o snahu zajistit větší přínos celému výzkumu. Uvedené úsilí bychom mohli nazvat podle Hendla (2008) souhrnně tzv. triangulací (jednoduše-různé zdroje informací), kdy se jedná nejen o kombinaci různých metod a perspektiv, ale také počinů pro obohacení a doplnění výsledků. Podstatné informace, získané během výzkumného šetření, byly přepsány formou citovaných vyjádření respondentů. Byla zachována plná anonymita aktérů a všechny přímé citace uvedeny do mužského rodu. Výsledný materiál posloužil k interpretaci výzkumu, zodpovězení výzkumných otázek a hypotézy. Dále pak k vytvoření vlastní teorie zla a jeho zvládnání.

4.1.3 Diskuze

Mezi problematické body této výzkumné sondy může patřit už samo zvolené téma, jež může být vnímáno jako „nevědecké, povrchní“ a tudíž výzkumně irelevantní. Při této příležitosti bych zmínil Hayesovou (1998), která popisuje nejednoznačnost konceptu agresivity, když zmiňuje, že výzkumníci často rozdílné jevy popisují slovem agrese tj. agrese kočky na lovu myší je považována za identickou s agresí lidí v zaměstnání nebo sportovce při výkonu. Dochází poznatku, že používat pro všechny situace stejné označení není věrohodné. Mnozí totiž zlo spojují například zejména s agresivitou a jsou přesvědčeni, že tato oblast je kvalitně zmapována. Destruktivita, není také jednoznačný pojem. U podobných témat s pevnými kategoriemi jako je zlo, dobro, láska, štěstí apod. je navíc možné vytknout, že zkoumáme něco jiného, než bychom měli. Jsem přesvědčen, že by takový opatrný postup nebyl obecně přínosem.

Počet respondentů a počet oblastí sociální práce ukazuje na nereprezentativní vzorek i nezmapování všech oblastí sociální práce. V budoucnu může být žádoucí získání obsáhlejšího výzkumného materiálu k interpretaci.

Jak již bylo, výše zmíněno, neexistuje žádný vhodný dotazník pro vymezenou oblast výzkumu. Chybějící dotazník, proto musel být nahrazen dotazníkem, který zjišťuje primárně vyhoření. Dalším možným pojetím je aplikovat např. dotazník SVF 78 v kvantitativním výzkumu, jež měří různé strategie zvládnání stresu. Mohl by se použít i dotazník Hardiness, který zkoumá osobní odolnost.

Obecně lze výzkumnou sondu hodnotit za přínosnou a výzkumné cíle v daném kontextu za naplněné.

Podobným téma je ve výzkumném zpracování ojedinělé. Proto je tento výzkum příznačně nazván sondou, nikoli komplexním zpracováním dané problematiky. Považujeme za velmi důležité danou oblast zkoumat, protože nové poznatky mohou nejen přispět k ochraně pracovníků, ale i pomoci jejich klientům.

4.2 Interpretace dat výzkumné sondy

Hlavním cílem je při analýze získaného výzkumného materiálu dle Hendla (2008, s. 223) „zachytit smysluplně komplexitu zkoumaných jevů a případů sociálního světa. Míra smysluplnosti je určena účelem studie a výzkumnou otázkou, která zaměřuje cíle zpracování dat. Při kvalitativní analýze a interpretaci jde o systematické nenumerické organizování dat s cílem odhalit témata, pravidelnosti, datové konfigurace, formy, kvality a vztahy.“ Není možné získaný materiál výrazně redukovat, proto je nutné uvádět i části přímých citací z proběhlého šetření. Analyzování je přítomno již v průběhu samotného výzkum, což obsahuje i důležitý aspekt orientace na získání dalších specifických informací. Pro analýzu našeho výzkumu zvolíme editovací postup, patřící mezi hojně užívané způsoby interpretace a jejímž ukázkovým reprezentantem je postup zakotvené teorie.

Nejprve se budeme zabývat stručným nastíněním povahy sesbíraných vzorků. Na závěr představíme srovnání mezi jednotlivými oblastmi a pokusíme se o identifikování stěžejních zjištění v souladu s položenými výzkumnými otázkami. Tyto poznatky nám dále poslouží při vytvoření vlastní teorie zla a metod vedoucích k jeho eliminování.

4.2.1 Otázka č. 1

(Musel/a jste řešit situaci, kdy Vás klient nějakým způsobem poškodil?)

Následující otázka se snaží zjistit, jestli pracovník během výkonu své profese učinil zkušenost výrazné újmy ze strany klienta, přičemž toto poškození může mít dimenze fyzické, emocionální a mentální. Spadalo by zde například fyzické a verbální napadení, krádež, zakoušení nadměrného odporu, stres během kontaktu, či při vzpomínce na něj atd.

V oblasti vězeňství respondenti uvedli:

neexistenci žádného výrazného poškození ze strany klienta s výjimkou krádeže v kapli a předchozího působení na OSPOD, kde k této skutečnosti občas došlo.

V oblasti probace a mediace respondenti uvedli:

stížnost na zrušení dohledu, mentální a emocionální působení trestných činů, zejména vražd, manipulativnost klienta, stalking a verbální agresi.

V oblasti bezdomovectví respondenti uvedli:

drobné krádeže, fyzické napadení opakované, občasné okradení, je součástí práce, neberu to tak, na to co, mají za sebou se chovají dobře, snaží se ukázat lepší tvář.

V oblasti drogové scény respondenti uvedli:

agresivní chování, dožadování se něčeho, co se standartně neposkytuje, emocionální poškození, jde o nastavené hranice, jsou hodně útoční, mít hranice mezi osobním a profesionálním životem, vyhrožování, zlo míří na pracovníka ne na mě, je to jiný svět, podvádění.

4.2.2 Otázka č. 2

(Setkal jste se s klientem/klienty, který byl tzv. „nad Vaše síly“ proto, že se projevil jako zlí?)

U tohoto dotazu se jedná o snahu postihnout situace, kdy si je pracovník vědom destruktivity na straně klienta, která zamezuje efektivnímu poskytnutí podpory. Může to znamenat, že při intervenci dochází k plnění formálních pravidel, ale přesto klient o skutečnou změnu nestojí, neříká pravdu, manipuluje, občas projeví náznaky absence náhledu na sebe či druhé, nebo obecně řečeno pohybuje se na hraně, co je ještě přípustné a co již je za hranou v různých oblastech zahrnujících intervenci.

V oblasti vězeňství respondenti uvedli:

klient psal výhružné dopisy, ovlivňoval spoluvězně, choval se hrubě, nerespektoval názor a pravidla, měl diagnostikovanou poruchu osobnosti.

V oblasti probace a mediace respondenti uvedli:

využívání našich slabostí, pohodlnost, ulehčování situace, usnadňování si života za účelem materiálních výhod, oni si to odseděli, dáváme do lidí naději, je to ale jeho volba, 50% recidiva, jestli plní plán je to ok, má plány, vyjde ven a vše je jinak, manželka jinde, proto začne recidivovat, klient byl psychotik, nešlo se s ním domluvit, všechno bylo špatně, občas se na mě někdo naštvě, jeden klient byl sociální parazit, nechal se žít 30 let zbytkem rodiny, státu nic nedal a chtěl peníze, nezodpovědnost a přesouvání zodpovědnosti na druhé.

V oblasti bezdomovectví respondenti uvedli:

rozdělit negaci, nemoc a člověk, jsou v zajetí zla, všichni máme v sobě zlo, jen ho kontrolujeme a racionalizujeme, pomáhá mi postoj, že kromě zla máme i dobro, víc se na klienty soustředím, když se tak projeví, setkal jsem se s klienty, kterým jsem nemohl pomoci, zlo je škatulka, legitimizuje, že mu nemůžu pomoci, občas nám chtějí předat napětí, negaci, agresivitu, co mají v sobě.

V oblasti drogové scény respondenti uvedli:

zlo je podle mě agrese, verbální napadání, neumím zlo definovat, nehodnotíme jejich chování, přistupujeme k tomu, tak, že si to vybrali, mají na to právo a já ho respektuji, úmyslné lhaní, vymyšlení, myslela jsem si, že si mě neváží, lhaní, mlžení, prolomit na sílu to nešlo, potřebují pocit důvěry, lidí z ulice s těma to nešlo, nebyla s nimi řeč.

4.2.3 Otázka č. 3

(Co konkrétně bylo v tomto případě, nebo v těchto případech nad Vaše síly?)

Pracovník by měl verbalizovat, při jakých konkrétních etapách práce s klientem nebyl schopen profesionálního působení v daném případě a z jakého

důvodu. Samotným důvodem pak může být například špatná práce s emocemi, pocit fyzického vyčerpání, snížené sebehodnocení v důsledku náročnosti případu atd.

V oblasti vězeňství respondenti uvedli:

navazování kontaktu s klientem, snaha aby pochopil hranice, neklid před samotným rozhovorem, nátlak velmi vyčerpává, důležité je se na kontakt připravit předem a získat co nejvíce informací (spisy, od kolegů), napětí, neprovokovat a nepodněcovat zlo dalším zlem, chtějí uspokojit jen vlastní potřeby co nejrychleji, šíří zlo, protože jsou nešťastní, mít dostatek času, když poruší pravidla je on ten zlý, důležitá je supervize, zde je zlo nějak zpracované, ví, za co jsou tady, být na zlo připraven a nebát se ho, nenechat se ním zaskočit, zmatenost, ztráta identity.

V oblasti probace a mediace respondenti uvedli:

nepodaří se mi dosáhnout výsledku, jak ho motivovat, nedá se to lámat přes kolena, když vyčerpáme možnosti, nepodařilo se mi vysvětlit člověku realitu situace, nebyl schopný reálného pohledu, neváží si toho, co pro ně dělám, myslí si, že je to samozřejmost.

V oblasti bezdomovectví respondenti uvedli:

nebyl jsem schopen uplatnit racionalitu, na racionální podněty nepřicházela žádná reakce, klientka okradla dítě, pak jsem zjistil, že se bojí trestu, ustrašená získal jsem k ní vztah, další rozřezal manželku, ale jsou to malé ryby, zlo je afekt, nebyl jsem mu schopen vysvětlit, že je to špatně, řekl, že na to měl morální právo, větší zlo může být nevědomé zaobalené, odehrává se v životě každého člověka, klienti jsou potlučení, jednoho zapálili, jak na ně zlo působí, možná si potřebují ulevit zlem, doprovázet, ne přizpůsobovat k obrazu svému, u každého máme své hranice, profesionalita, asertivita, a přesto přicházím se svou kůží na trh.

V oblasti drogové scény respondenti uvedli:

klient agresivní psychotik, nešlo to zvládnout, mlátil do dveří, terapeutické přístupy úplně nepomáhají, projevy chování, jež jsou způsobené něčím, látka chování ovlivňuje, musela jsem se dostat přes bezmoc, neví, že to jde i jinak, naučili se to tak,

a nevychází to, chtěli by to dělat jinak, ale nejde to, mluví o změně, nedokážou se ale z toho dostat, koukají na to ze špatně zkušenosti.

4.2.4 Otázka č. 4

(Pracujete s konkrétními postupy, jak čelit takovým klientům popř. napadá Vás možná strategie?)

Na tomto místě je od pracovníků požadována produktivní strategie zvládnutí klientů, které označili za zlé, má jít o prověřený způsob, jež uplatňují při samotné intervenci. Rozhodně by se nemělo jednat jen o „pouhé teoretické poučky“ nevyzkoušené v praxi.

V oblasti vězeňství respondenti uvedli:

zachovat si hranice, mít nadhled, trpělivost, emocionální stabilita, důležitá je sebekontrola, odborné komunikační znalosti, intuitivní strategie, jak to cítím, přizpůsobím komunikaci, jestli je nervózní, má strach je našťvaný, musí pochopit hranice, když chce nesplnitelné věci, nenechat se zmanipulovat, měl by říct, co chce po mě, vést ho k náhledu, být empatický, ale neztrácet čas, musí říct co chce, měl by chtít si nechat odpustit, někdo se chce jen bavit s komplicem a nechce pomoci, mezi technikami zvládnutí podobných situací jsou např: odstříhnutí emocí, být jako zaseknutá gramofonová deska a opakovat své požadavky neustále dokola, při stupňujícím se tlaku myslet intenzivně na ovládnutí svých emocí.

V oblasti probace a mediace respondenti uvedli:

odsunout to, dát to na další schůzku, odstoupit od toho, nehrotit to, změnit téma, rozmyslet si to, při výskytu negativních emocí je nutné opustit problémové téma, být vstřícný, přirozená autorita nemá vyhrocené situace, techniky rozhovoru, jednat na rovinu, neukazovat, že se ho bojíme, sebeobrana, sedět blíže ke dveřím, vrátit se k tématu později, když se bavíme o náhradě škody, což je nutné řešit, být připravený přečíst si o člověku co nejvíce, nepříjemné téma vykomunikovat, nebo přesunout, překousnout to, být pozorný, u psychicky nemocných je to obtížné, nic moc na ně neplatí, důležité zprostředkovat reálný náhled - nesnažím se, když vím, že toho nejsou schopni, nepouštět si klienty k sobě, abych nebyl moc zaangażovaný, je to jenom práce, závěrečná zpráva musí být pravdivá.

V oblasti bezdomovectví respondenti uvedli:

jsme přetížení, nereagovat na zlo zlem, nepřehlížet zlo, aby se nemysleli, že je to v pořádku, snažíme se, aby se zlo neumocňovalo, je mi ten klient v podstatě lhostejný, ať křičí, snažím se mu ale co nejlépe pomoci, neadekvátní reakce je jeho problém, nepříjemný pocit, klient chtěl peníze, celý den seděl u trezoru, jsem na konci úplně vysátý, meditace, dechová cvičení, snažím se nastavit rovnováhu, věnuji se duchovní sféře.

V oblasti drogové scény respondenti uvedli:

když se začnou klienti napadat, zavřeme čekárnu, zeptám se, co se stalo, s čím vám můžeme pomoci, nejhorší je, když se začnou napadat, důležité je komunikovat, kurzy zkušenost, předávání zkušeností, mít únikový východ, toxická psychóza, nic nevyvracet, zdekovat se pryč, vyhovět v mezích možností, samoregulace v čekárně, minimální pravidla, vynutitelná, nejsou agresivní, protože mají v čekárně zodpovědnost, jednat jako dospělý s dospělým, ne vychovávat, nebýt nadřazený v chování, převzetí zodpovědnosti, motivace klienta, práce s agresivním klientem kurzy, neříkat, aby se změnil, potřebuje si to zažít sám, tj. když je mu blbě je důvěřivý a poddajný, když je ok, nemá potřebu se sebou něco dělat.

4.2.5 Otázka č. 5

(Jaké osobní dispozice by měl mít pracovník pro úspěšné zvládnutí takových klientů?)

Otázka předpokládá, že pracovník ze zkušenosti praxe dokáže odvodit vhodnou osobností strukturu adepta na práci, jíž sám vykonává. Jak je známo, sociální práce není pouze o zvládnutí odborné stránky, ale také o talentu (umění), což zvláště platí při konfrontaci s problematickými klienty.

V oblasti vězeňství respondenti uvedli:

odborné komunikační znalosti, trpělivost asertivita, předvídavost, zásadovost – trvat si na svém, být týmový hráč, ne individualista, vytvořit si v práci dobré prostředí, psychohygienu, komunikativnost, asertivita, předem nastavené hranice,

postupné kroky, napřed jedno, pak druhé, největší úspěch, když si pomůže sám, ví o své špatné náladě, ne pečovatelský přístup, nezmanipulovatelnost, přirozenost, normálnost, atmosféra důvěry, abych mu mohl důvěřovat, adekvátnost, při nechtěném ublížení je důležité se omluvit, přiznat pochybení, jsou jako děti - nedospělí, přiznat si nedokonalosti, musím, dělat to, co chci po nich, nelze vytvářet spojení proti kolegům s klientem, mít vztah k profesi

V oblasti probace a mediace respondenti uvedli:

odhadnut psychiku člověka, podle vzhledu, něco co se vymyká průměru, výraz tváře, trhavé pohyby, neupravenost, výraz ve tváři, jsou narušení, neumí si vytvořit lidské vazby, něco vyjde najevo, až při komunikaci, komunikativnost, empatie, umět se ovládat, plán na únik, občas je to bez problému a pak to přeskočí, naštvaný, nekomunikuje, dát mu informace, proč je to důležité, musím se přizpůsobit, nebo to odsunout, připravit se na to, a pak to otevřít, umět odpočívat, pracovník by měl mít nějaké koníčky, duševní hygiena, relaxace meditace,

V oblasti bezdomovectví respondenti uvedli:

prosociální chování, mít rád lidi, vztah, vydržet konfrontaci mě s ním, sebereflexi, konzultovat s kolegy, vzdělávání např: v psychologii, mít přehled ve všech oblastech lidského života, pohotová reakce, počítat s tím, že klienti mají nedostatek informací, a to může vyústit v nahromadění negace, nepodléhat emocím, pevnost vůle, přesvědčivý, pochopení pro individuální situaci klienta, mít hranice, pochopení pro jedinečnost situace, nepodlehout situacím, asertivní jednat srozumitelně pro klienta, empatie, vzdělání, rozhodnost, moudrost, porozumění, vystupovat rozhodně – vyjimečně autoritativně, navozovat bezpečí, volit vhodný způsob vystupování.

V oblasti drogové scény respondenti uvedli:

důrazný ve svých rozhodnutích, udržet si pravidla, trpělivost, optimismus, komunikovat, odolnost proti stresu, umět naslouchat, učit se novým věcem, respekt, pracovat s hranicemi, měl by umět situace zpracovat, zkušenosti, dodržovat pravidla, vyzkoušet si to reflektovat, trpělivost, tolerance, respektovat život druhého, nepřeučovat, naladit se na něj, velké moralizování - ztrácí důvěru, zapomenout na

pravidla společnosti, chuť poznat o jaký lidi se jedná, poznat životní příběh, vybudovat vztah.

4.2.6 Otázka č. 6

(Jaké situace, při práci s klienty, nejčastěji vytvářejí destruktivní ladění ve vaší vzájemné komunikaci?)

Na tomto místě je hlavním účelem zjistit, jaké specifické druhy jednání, ať už na straně klienta nebo pracovníka, vedou k negativním projevům během rozhovoru. Předpokládáme-li podněty vyvolávající destruktivitu, velmi pravděpodobně budou existovat i takové, které i eliminují. Oba tyto póly bychom měli být schopni tady nalézt.

V oblasti vězeňství respondenti uvedli:

nevyhovění požadavkům, manipulativní chování, rychlé dosažení cíle, aniž by pro to něco udělali, nátlak, trpělivě, bez emocí, někdy je nutné zvýšit hlas, nepustit si ho do kanceláře, přítomnost ostrahy, zjistit o co mu jde, je-li i schopen komunikovat, když mu nevyhovím, rada, napomenutí, že tří jeden zareaguje destruktivně, dobrá otázka - tnutí do živého - někdo se naštvě, chtějí souhlas - vyřídím si to s nimi, přenos odpovědnosti, nesouhlas vytvoří napětí.

V oblasti probace a mediace respondenti uvedli:

když po nich chci něco co nesplnili, nebo nechce dodržet, používají techniky odporu, přesvědčují o své pravdě, motivovat ho k plnění povinností, jestli nesplní vyřadí ho atd., věci které musíme probrat, náhrada škody, poškozený, trestná činnost, kontaktovat poškozeného, byl odsouzen, přesto trest činnost neuznává, když zlehčuje neplní povinností a neplní, manipuluje, když uznává, nedirektivně, dle jeho schopností a možností, lžou, nepříjemné pro mě, když neplatí výživné na děti, snažím se upozornit, že je něco špatně, citelně, říkám si že mlýny melou pomalu, ale jistě, sleduji signály od klientů, když je konfliktní téma, možnost nápravy zdůraznit.

V oblasti bezdomovectví respondenti uvedli:

rozchod představ a reality, očekávají zázrak, musím mu vysvětlit jaká je realita, někdy má splín, a pak kdo se objeví první po ruce, tak si to ventiluje,

společnost chce začlenění a nepřipraví pro ně podmínky, nemůže si sehnat práci, nikdo ho nezaměstná, já bych ho také nezaměstnal, pomoc musím stavět na bludech, když člověk začne mít pocit, že je zneužíván, přemrštěné nároky, ztráta důvěry, chtějí něco, co nemají chtít, zneužití,- dám mu najevo zklamání, manipulace, projev zla, promyšlení jednání jak získat peníze.

V oblasti drogové scény respondenti uvedli:

špatně naladěný klient, když jim člověk neposkytne co chtěli, konflikty, protože jsou pracovníci uspěchaní - nedorozumění, uložíme něco co nechce, expert je problém, táto pozice, někdo to potřebuje, klient by si měl možnosti vybrat, nepomáhám - nabízím služby, přijímáme zakázku, moralizování, měl bys tohle, tamto, poučování, pouze návrh možnosti, hlídají si svoje já, uvnitř nechtějí, aby se člověk k tomu dostal, je to obrana, aby nemuseli čelit své osobnosti, říká se jim, že je to špatně se tak chovat a oni se tak chovají.

4.2.7 Otázka č. 7

(Co je podle vás příčinou destruktivního chování lidí obecně?)

Poslední otázka uzavírá celý rozhovor, proto je respondentům poskytnut prostor k závěrečnému zhodnocení celého konceptu zla či destruktivity. Cílem má být objevení optiky, jakou na tyto fenomény nahlízejí, přičemž se logicky předpokládá, že budou ve svém názoru inspirováni i zkušeností ze své profesní činnosti.

V oblasti vězeňství respondenti uvedli:

poruchy chování, neuspokojení základních a také sociálních potřeb, neschopnost sebekontroly i zvládnání zátěžových situací, agresivní prostředí, nedomýšlení důsledků, rychlé dosažení cíle bez odpovědnosti, bezohlednost vůči druhým, považují se za oběti, schizofrenie, oligofrenie, psychopatie, nejsou socializovaní, špatné vzorce chování, vrozené poruchy, odkoukané vzory z rodiny, dětských domovů, strach z převzetí odpovědnosti, ze sebe, ze života, neunesli realitu, cítili, že pro ně není nikde místo, proto třeba brali drogy, od vězňů zlo očekávám, jinde mě zaskočí, egoismus a psychosociální zmatenost, zaměření na sebe, chamtivost po majetku, extrémní chudoba i bohatství, překročení hodnot, moc je další stupeň,

chamtivostí ublíží jen sami sobě, i vězni se dokáží chovat eticky, ale mají jiné souřadnice, je zde kumulace zla i mezi vězni je hierarchie a panuje tam zlo.

V oblasti probace a mediace respondenti uvedli:

touha po snadném životě, každý má jiné dispozice a to nás limituje, kapitalismus zaměřen na úspěch a ne každý ho má, nesoběstačnost, důležitá je výchova a úplná rodina, podepisuje se to na člověku, nic není černé nebo bílé, zlo je jen v pohádkách, nenazývat někoho zlého i u vícenásobných vrahů, člověk není zlo sám o sobě, zlo k dosažení nějakých prostředků, nejen že to zlo budou dělat, má to hlubší podtext a příčinu, celospolečenské naladění, ekonomická diktatura, společenská součinnost, nůžky se rozevírají velká nejistota, ve vztahu jednotlivec a prostředí chybí osobnostní předpoklady, vcítit se, když někomu ubližují, recidivisté v zajetí stylu ve kterém žijí, jedno jak, hlavně že vyděláš, nenarodí se zlí, ale získají to v rodině, ve společnosti, drogy odbrzdí sklony, nedostatek sebekontroly, nežádoucí sociální učení, neví kudy kam, chovají se násilně, v rodině-raném dětství získají, agresivní prošli pašáky, problémy od mala, vliv celospolečenský, všichni jsou učeni jít si za svým bez ohleduplnosti a slušnosti.

V oblasti bezdomovectví respondenti uvedli:

vidět širší kontexty drog a alkoholu, nelze, když je pod jejich vlivem, společnost, kde nemá svoje místo, zlo je nějaké naladění, když je nešťastný, neukotvenost, nespokojenost, nehledá smysl, nesprávná hodnotová orientace, nedojdou na vrchol, nemusím mít bůhvíco, abych byl šťastný, mít smysl života, obklopovat se lidmi a mít je rád, úroveň morálních hodnot, lidi mají rádi co je špatně, šokuje je to. Matka, člověk se nemá rád, nespokojení hledají partnery, myslí, že si štěstí nezaslouží, nefunkční rodina, psychické nastavení ve výchově, břemeno od matky, nefunkční rodina, genetické vlivy, destruktivní lidi si myslí, že nejsou dost dobří, rodiče jim říkají, že nejsou k ničemu, pak tomu uvěří, destruktivní x konstruktivní, neživá a živá příroda, destrukce ventil agresivity, v důsledku emočního napětí, nebyli jsme přijati pochopeni, projeví se ty emoce v mezilidských vztazích, na pracovišti, živá hmota při podráždění reaguje, získá ve zlu zalíbení, brání se, pak se mu uleví, zalíbení ve zlu je narušení osobnosti, snažit se to nějak přetransformovat.

V oblasti drogové scény respondenti uvedli:

uspěchanost, netrpělivost doby a lidi, co nemají rádi lidi, nedaří se jim v životě, nenaplnilo se očekávání, nemají zaměstnání, ztratili někoho blízkého, ublížil jim někdo, nespokojenost, jaký jsme sebedestrukce, není konstruktivní, jde o to, co si člověk vybere, poškození těla, volby jsou rovnocenné ať se na to většinová společnost dívá jakkoli, člověk si to má rozhodnout sám co je a není destruktivní, spousta věcí dohromady, rodina-osobnostní rysy, genetické předpoklady, spousta klientů má psychické poruchy dysfunkce, emoční labilita, potřebují se zabavit, disharmonie, duální diagnózy, poruchy osobnosti, hraniční disociální poruchy, hysteriáni, intoxikace drogami hraje roli, proto porušují společenská pravidla, jestli jsou na metadonu, tak už poté mají náhled, zlo je nejasný pojem, když dám diagnózu zlo z člověka sejmu, zlo společnost vytváří, prohlubují se problémy, klienti jsou oběti, dává se na sociální služby málo peněz, zlo je definitivní, jsem pro možnost nápravy, omluva, líp to přijímám, s diagnózou se to lépe snáší.

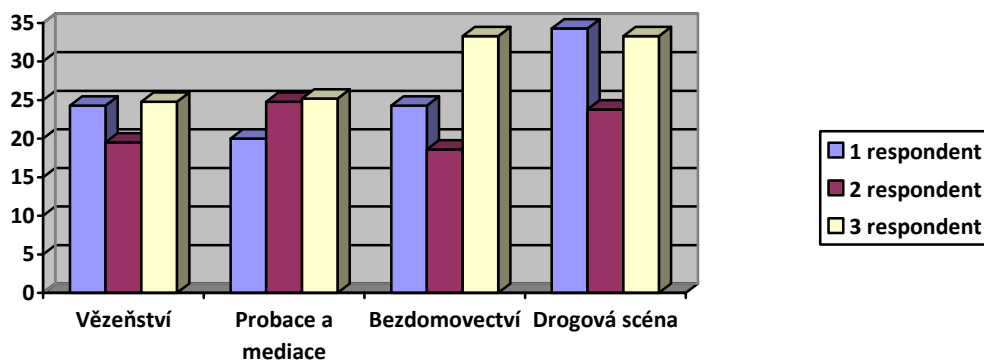
4.2.8 Výsledná škála znechucení (míra vyhoření)

Pro získání dat, měřících škálu znechucení u respondentů, byl použit dotazník od Pinesové a kol. Tento výzkumný nástroj nám poskytl data, ze kterých se dá určit konkrétní míra vyhoření. Jak uvádí Maroon (2012, s. 75), každý na vyhoření reaguje v jiných dimenzích tj. fyzicky či emocionálně. Součinnost všech nežádoucích projevů v oblastech tělesných, fyzických a duševních, způsobuje samotné vyhoření. Epizodické zkušenosti s těmito jevy by měly jedince varovat, aby zvážil účinnost svých vyrovnávacích strategií (copingové strategie). Pro účely našeho výzkumu tento fakt znamená pohlížení na strategie, jež pracovník uvádí při vyrovnávání se zlem, jako ne zcela produktivní (částečně produktivní).

Respondent	Vězeňství	Probace a mediace	Bezdomovectví	Drogová oblast
1	24,3	20	24,3	34,3
2	19,5	24,8	18,6	23,8
3	24,8	25,2	33,3	33,3

Tabulka 2

Zjištěná škála znechucení (míra vyhoření) v jednotlivých oblastech sociální práce:
Získaná data jsou vynásobena 10 pro větší přehlednost.

Graf 1

Zjištěná škála znechucení (míra vyhoření) v jednotlivých oblastech sociální práce:

0 - 15 (žádná míra vyhoření – nedůvěryhodná data)

16 - 25 (žádná míra vyhoření – důvěryhodná data), plně produktivní strategie zvládnání

26 - 35 (hrozba možného vyhoření v budoucnosti), částečně produktivní strategie zvládnání

Závěrem je třeba zmínit testovanou hypotézu:

Hypotéza (H):

H1: Jaký je vztah mezi mírou vyhoření u pracovníků a použitými strategiemi vyrovnávání se zlem v jednotlivých oblastech sociální práce.

Ve výzkumné sondě dosáhli 3 respondenti, tedy 25% z celkového vzorku, míry možného vyhoření v budoucnosti. Další respondenti (75%) spadají do oblasti absence vyhoření, přičemž lze jimi poskytnutá data označit za důvěryhodná.

Můžeme konstatovat, že respondenti s mírou vyhoření od 33,3 do 34,3 zároveň uváděli takové informace jako: lítost nad životní situací klientů, osobní nadstandartní pracovní zapojení pro klienty, vliv chování klientů na jejich osobní sebehodnocení atd..., z toho důvodu je možné to interpretovat jako vyšší emocionální zaangažovanost v práci s klienty.

V návaznosti na výše formulovanou hypotézu (H1) bylo zjištěno, že:

Vyšší míra vyhoření, pravděpodobně souvisí s větším důrazem na emocionální zaangažovanost, při uplatňování strategií zvládání zla.

4.3 Souhrnná interpretace dat výzkumné sondy

Souhrnná interpretace ve vztahu k výzkumnému problému (Vp1) s komentářem

Vp1: Jak vypadá představa pracovníků o zlu ve vybraných oblastech sociální práce.

Oblast vězeňství

Nátlak, manipulace, vrozené dispozice na úrovni poruch osobnosti, duševních nemocí, oligofrenie, situační dispozice jako výchova, nedostatek náhledu na svoji situaci, uspokojování potřeb, bez ohledu na druhé, nereálné požadavky a představy, hrubost, agresivita.

Komentář: Převažují zde dispoziční faktory zla před situačními. V dotazníkovém šetření nebyly zaznamenány neproduktivní strategie zvládnání zla. Uvedené charakteristiky odpovídají rysům chování disociální poruchy osobnosti. Pracovníci připustili, že koncept zla je relevantní.

Oblast probace a mediace

Využívání slabostí druhých, hledání snadné cesty, parazitický životní styl, nezodpovědnost, chybí schopnost vidět realitu, nedostatek informací, deficit kompetence tvořit lidské vazby, neuznávání pravidel a vlastních chyb, nedostatečná sebekontrola, zlo je jen prostředek naplnění cíle, společenská podmíněnost zla dána hodnotami společnosti.

Komentář: Převažují zde situační faktory zla před dispozičními. V dotazníkovém šetření nebyly zaznamenány neproduktivní strategie zvládnání zla. Uvedené charakteristiky akcentují zejména neschopnost dodržování pravidel. Pracovníci většinou připustili, že koncept zla je relevantní.

Oblast bezdomovectví

Zlo mají všichni v sobě, jen ho někdo dokáže racionalizovat, kontrolovat a jiný ne, agresivita, negace, zlo legitimizuje neschopnost pomoci, afekt, na racionální podněty nepřichází žádná reakce, zažité zlo iniciuje potřebu ulevovat si zlem, zlo je i nevědomé či skryté, přehlížení zla ho posiluje, zneužití, manipulace, společnost může

pomoci zlo upevnit, neschopnost vidět realitu, zalíbení ve zlu je narušení osobnosti, ventil agrese, ztráta smyslu, vliv drog, špatné hodnoty

Komentář: Převažují zde dispoziční faktory zla před situačními. V dotazníkovém šetření byla zaznamenána jedna částečně produktivní strategie zvládnání zla. Uvedené charakteristiky uvádějí, že zlo je primárně přítomno v člověku. Pracovníci připustili, že koncept zla je relevantní.

Oblast drogové scény

Agresivní chování, emocionální poškození, lhaní, projevy chování ovlivněné látkou, náhled ze špatné perspektivy, neschopnost čelit své osobnosti, nereálné očekávání, svobodná volba.

Komentář: Převažují zde situační faktory zla před dispozičními. V dotazníkovém šetření byly zaznamenány dvě částečně produktivní strategie zvládnání zla. Uvedené charakteristiky ukazují na spojitost zla s rozhodnutím pro určitý životní styl. Pracovníci většinou připustili, že koncept zla je relevantní.

Závěrečné shrnutí: Všechny uvedené definice zla mají primárně jedno společné, a tím je deficit schopnosti vnímat realitu. Tento fakt může být podpořen, vrozenými dispozicemi (poruchy) a situacemi jako špatné vzory, nedostatek informací, užívání návykových látek, duševní lenost, preferovaný životní styl apod.

Souhrnná interpretace ve vztahu k výzkumnému problému (Vp2) s komentářem

Vp2: Jaké jsou strategie vyrovnávání se zlem u pracovníků ve vybraných oblastech sociální práce.

Oblast vězeňství

Klient musí pochopit hranice, důležité je se na kontakt připravit předem a získat co nejvíce informací (spisy, od kolegů), neprovokovat a nepodněcovat zlo dalším zlem, mít dostatek času, důležitá je supervize, být na zlo připraven a nebát se ho, mít nadhled, trpělivost, emocionální stabilitu, důležitá je sebekontrola, odborné komunikační znalosti, intuitivní strategie, jak to cítím, přizpůsobím komunikaci, musí pochopit hranice, když chce nesplnitelné věci, nenechat se zmanipulovat, měl by říct, co chce po mně, vést ho k náhledu, být empatický, ale neztrácet čas musí říct co chce, odštíhnutí emocí, opakovat své požadavky neustále dokola, intenzivně myslet, předvídavost, být týmový hráč, nelze vytvářet spojení proti kolegům s klientem, zvýšit hlas, nevpustit si ho do kanceláře, popřípadě přítomnost ostraHy zjistit, o co mu jde.

Komentář: Uvedené strategie lze považovat za produktivní. Základní strategií v konfrontaci se zlem v této oblasti je vědomí, že se může objevit. Znamená to dobře se na klienta připravit a vybavit se dostatkem informací o jeho situaci. V průběhu rozhovoru kontrolovat emoce a nenechat se zatáhnout do iracionality. Jestliže se objeví zlo, pracovník musí spoléhat na racionalitu tj. mimo jiné soustředit se na zakázku i neverbalizovanou. Pokud překročí destruktivita únosné meze, je nutné nastolit opět přehlednou situaci (opuštění tématu, další schůzka, přivolání ostraHy atd.) Za přínosné můžeme považovat pracovní spojení s kolegy a možnost supervize.

Oblast probace a mediace

Dáváme do lidí naději, je to ale jejich volba, nelámat to přes kolena, když vyčerpáme možnosti, odsunout to, dát to na další schůzku, odstoupit od toho, nehrotit to, rozmyslet si to, při výskytu negativních emocí je nutné opustit problémové téma, být vstřícný, přirozená autorita nemá vyhocené situace, používat techniky rozhovoru,

jednat na rovinu, neukazovat, že se ho bojíme, sebeobrana, sedět blíže ke dveřím, vrátit se k tématu později, být připravený přečíst si o člověku co nejvíce, být pozorný, u psychicky nemocných je to obtížné, nic moc na ně neplatí, důležité zprostředkovat reálný náhled - nesnažím se, když vím, že toho nejsou schopni, nepouštět si klienty k sobě, abych nebyl moc zaangažovaný, je to jenom práce, odhadnut psychiku člověka podle vzhledu, něco co se vymyká průměru- výraz tváře trhavé pohyby, neupravenost, výraz ve tváři, něco vyjde najevo, až při komunikaci, komunikativnost, empatie, umět se ovládat, plán na únik, občas je to bez problému- a pak to přeskočí, naštvaný nekomunikuje, dát mu informace, proč je to důležité, musím se přizpůsobit, připravit se na to a pak to otevřít, umět odpočívat, pracovník by měl mít nějaké koníčky, duševní hygiena, relaxace meditace, mít si s kým popovídat, nedirektivní přístup - popovídání, podpora jen občas.

Komentář: Uvedené strategie lze považovat za produktivní. Základní strategií v konfrontaci se zlem v této oblasti je opět vědomí jeho existence. Stejně tak, i zde pracovníci preferují dobrou přípravu před setkáním s klientem, pokud jsou svědky vysoké míry destruktivity, opět vnáší řád do setkání (opuštění tématu). Dále hlídání osobních hranic a vnímat, že nejsou schopni reálného náhledu. Objevuje se navíc nutnost být pozorný, dodržovat zásady bezpečnosti a odhadovat klienty také podle zevnějšku.

Oblast bezdomovectví

Občasné okradení je součástí práce, neberu to tak, na to co mají za sebou se chovají dobře, snaží se ukázat lepší tvář, rozdělit negaci, nemoc a člověk, pomáhá mi postoj, že kromě zla máme i dobro, víc se na klienty soustředím, když se tak projeví, setkal jsem se s klienty, kterým jsem nemohl pomoci, potřebují si ulevit zlem, doprovázet, nepřizpůsobovat se k obrazu svému, u každého máme své hranice, profesionalita, asertivita, a přesto přicházím se svou kůží na trh, jsme přetížení, nereagovat na zlo zlem, nepřehlížet zlo, aby se nemysleli, že je to v pořádku, snažíme se, aby se zlo neumocňovalo, je mi ten klient v podstatě lhostejný, ať křičí, snažím se mu ale co nejlépe pomoci, neadekvátní reakce je jeho problém, meditace, dechová cvičení, snažím se nastavit rovnováhu, věnuji se duchovní sféře, prosociální chování, mít rád lidi, vztah, vydržet konfrontaci mě s ním, sebereflexi, konzultovat s kolegy, vzdělávání například v psychologii, mít přehled ve všech oblastech lidského života,

pohotová reakce, počítat s tím, že klienti mají nedostatek informací, a to může vyústit v nahromadění negace, nepodléhat emocím, pevnost vůle, přesvědčivý, pochopení pro individuální situaci klienta, mít hranice pochopení pro jedinečnost situace, nepodlehout situacím, jednat srozumitelně pro klienta, empatie, rozhodnost, moudrost, porozumění, vystupovat rozhodně - vyjimečně autoritativně, navozovat bezpečí, volit vhodný způsob vystupování, nemusím mít bůhvíco, abych byl šťastný, mít smysl života, obklopovat se lidmi a mít je rád, musím mu vysvětlit jaká je realita, zneužití - dám mu najevo zklamání.

Komentář: Objevila se zde jedna částečně produktivní strategie. Základní strategií v konfrontaci se zlem v této oblasti je pochopení pro situaci klienta a důraz na doprovázení. Pracovníci jsou schopni identifikovat zlo, zároveň se však většinově snaží hledat na klientech i pozitivní stránky. Hlavním cíl spočívá v pokusu o změnu naladění tzv. přetransformování destruktivity (navození pocitu bezpečí, empatie). Přístup je méně direktivní, což je dáno i charakterem zařízení.

Oblast drogové scény

Jde o nastavené hranice, jsou hodně útoční, mít hranice mezi osobním a profesionálním životem, vyhrožování, zlo míří na pracovníka ne na mě, je to jiný svět, podvádění, nehodnotíme jejich chování, přistupujeme k tomu tak, že si to vybrali, mají na to právo a já ho respektuji, prolomit na sílu to nešlo, potřebují pocit důvěry, lidi z ulice, s těmi to nešlo, nebyla s nimi řeč, klient agresivní psychotik, nešlo to zvládnout, mlátil do dveří, terapeutické přístupy úplně nepomáhají, projevy chování, jež jsou způsobené něčím, látka chování ovlivňuje, musela jsem se dostat přes bezmoc, neví, že to jde i jinak, naučili se to tak, a nevychází to, chtěli by to dělat jinak, ale nejde to, mluví o změně, nedokážou se ale z toho dostat, koukají na to ze špatně zkušenosti, když se začnou klienti napadat, zavřeme čekárnu, zeptám se, co se stalo, s čím vám můžeme pomoci, nejhorší, když se začnou napadat, důležité je komunikovat, kurzy- zkušenost, předávání zkušeností, mít únikový východ, toxická psychóza, nic nevyvracet, zdekovat se pryč, vyhovět v mezích možností, samoregulace v čekárně, minimální pravidla, vynutitelná, nejsou agresivní, protože mají v čekárně zodpovědnost, jednat jako dospělý s dospělým, ne vychovávat, nebýt nadřazený v chování, převzetí zodpovědnosti, motivace klienta, práce s agresivním klientem kurzy

neříkat, aby se změnil, potřebuje si to zažít sám, tj. když je mu blbě je důvěřivý a poddajný, když je ok nemá potřebu se sebou něco dělat, důrazný ve svých rozhodnutích, udržet si pravidla, trpělivost, optimismus, komunikovat, odolnost proti stresu, umět naslouchat, učit se novým věcem, respekt, pracovat s hranicemi, měl by umět situace zpracovat, zkušenosti, dodržovat pravidla, vyzkoušet si to reflektovat, trpělivost, tolerance, respektovat život druhého, nepřeučovat, naladit se na něj, velké moralizování - ztrácí důvěru, zapomenout na pravidla společnosti, chuť poznat o jaké lidi se jedná, poznat životní příběh, vybudovat vztah, špatně naladěný klient, když jim člověk neposkytne co chtěli, konflikty, protože jsou pracovníci uspěchaní - nedorozumění, uložíme něco co nechce, expert je problémem, někdo tu pozici někdo to potřebuje, klient by si měl možnosti vybrat, nepomáhám - nabízím služby, přijímáme zakázku, pouze návrh možnosti, jde o to, co si člověk vybere, volby jsou rovnocenné, ať se na to většinová společnost dívá jakkoli, člověk si má rozhodnout sám co je a není destruktivní, intoxikace drogami hraje roli, proto porušují společenská pravidla, jestli jsou na metadonu, tak už poté mají náhled, zlo je nejasný pojem, když dám diagnózu- zlo z člověka sejmu, klienti jsou oběti, zlo je definitivní, jsem pro možnost nápravy, omluva líp to přijímám, s diagnózou se to lépe snáší.

Komentář: Objevily se zde dvě částečně produktivní strategie. Základní strategií v konfrontaci se zlem v této oblasti je uplatňování minimálních pravidel a respekt k možnosti volby. Pracovníci nejméně ze všech zasahují do chování klientů. V zařízení funguje tzv. samoregulace v čekárně, kde platí „pravidlo první krve“ tj. mohou tam být, ale pokud se začnou napadat, celá čekárna se vyklízí, oni to nechtějí, a proto převládne pocit zodpovědnosti, v důsledku kterého nedojde k agresi. Zvládání zla tady úzce souvisí s intoxikací organismu, která je sama o sobě destruktivní i sama pomoc je spjata, se špatným fyzickým stavem, jinak jde pouze o minimalizaci rizik a neustálé nabídky ke změně.

Závěrečné shrnutí: Strategie zvládání je možné rozdělit na dva přístupy.

1. Vězeňství, Probace a mediace - direktivní strategie s ustálenými postupy a ochranou samotných pracovníků.
2. Bezdomovectví, Drogová oblast - nedirektivní strategie bez výrazně ustálených postupů a menší ochranou pracovníků.

Nelze však opomíjet kontext, protože zmíněné charaktery zařízení jsou dosti odlišné povahy. Můžeme ale říci, že jako produktivnější se jeví direktivní přístup zvládnání zla.

Část III.
Nálezky

5 Teorie vyrovnávání se zlem v sociální práci

V této krátké, ovšem neméně významné kapitole pro charakter celé práce, je na základě získaných teoretických i praktických poznatků představení svojí vlastní teorie zla a z toho plynoucích postupů zaměřených k jeho zvládnutí. Na tomto místě stručně shrneme již prezentované pohledy na zlo a rozšíříme o další přístupy zejména z oblasti psychologické. Všechny nám pak společně s vlastní výzkumnou sondou poslouží jako základ pro formulování teorie zla a navržené vyrovnávací strategie.

Začneme tedy shrnutím doposud předložených teorií zla. Ve filosofickém diskursu se jedná o opomíjení racionality. Biologické vnímání zla je založeno na kontextu, v němž je v důsledku specifické situace zapříčiněno takové nastavení funkčních sítí v mozku jedince, co zapříčiní, že se chování dotyčného orientuje destruktivně a ohrožuje tím i sebe jako živý organismus. Psychologický pohled se zabývá situací, jež zlo vytváří a dispozicí, která ho ke zlu vede, přičemž produktem uvedených kategorií je vždy poškození sebe nebo druhých. Optika křesťanské spirituality o zlu smýšlí jako o svobodném aktu vzpoury proti Bohu tj. rozhodnutí odporující plnému životu na zemi i na věčnosti. Sociální dimenze zla je podmíněna hodnotami, které společnost prosazuje a jaké obecně nastavuje podmínky života lidí. Všechny sociální mechanismy odporující zdravému životu a rozvoji lidí lze nazvat zlem.

Již jednou citovaná myšlenka Koukolíka (2001) upozorňuje, že destruktivita je přirozenou součástí živých organismů, zároveň má svoji stránku pozitivní a negativní. Může podporovat život organismu nebo ho naopak negovat. Významný psychiatr Fromm (1997) ztotožnil zlo s pojmem nekrofilie, která neznamená jen fascinaci mrtvými těly za účelem sexuálního kontaktu, či jejich „pouhého“ pozorování a dotýkání s touhou je rozřezávat. Zde máme na mysli snahu o identifikaci obecně zakořeněných vášní v charakteru podstatných pro vznik tzv. nekrofilního charakteru. Projevy této struktury osobnosti můžeme shrnout pod tendence preferovat vše mrtvé, nemocné, měnit živé v neživé, mít v oblibě pouze technické věci atd. V interpretaci Fromma (1996) psychoanalytik Freud zlo vysvětloval teorií pudu života a pudu smrti. Dle něj to měly být nejzákladnější síly v

člověku. Přesto, že jeho koncept byl později revidován dalšími vědci, splnil úlohu výchozího bodu v dalším bádání. Psychiatr Peck (1996) pak zlo definuje jako fenomén odporující životu a velmi úzce související se smrtí a zdůrazňuje, že jestli hovoříme o smrti, tak se nemusí jednat jen o fyzickou dimenzi a i duševní (cítění, proměnlivost, uvědomování si, růst, samostatnost, vůle). Základním předpokladem je, že pokud zaměříme pozornost na otázku zla, budeme muset přemýšlet i o způsobu jeho léčení. Platilo by to také v oboru nebo vědě, která by se zlem začala zabývat. Stejný autor zároveň hovoří o nutnosti vybudovat novou léčebnou disciplínu tj. psychologii zla.

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že zlo je především fenomén odporující životu v nejrůznějších dimenzích. Jestliže pro Pecka je indikátorem zla lež, zatímco pro Fromma neživotnost a Koukolíka poškození organismu. Autor práce za takový indikátor považuje nedostatek smyslu pro realitu projevující se poškozováním sebe i druhých. Z výzkumné sondy vyplynulo, že právě deficit reálného uvažování, vede ke zlu. Může se jednat o neopodstatněná očekávání, pocit neuspokojení domnělých nároků, navozování změněných stavů vědomí návykovými látkami, neschopnost náhledu na sebe, nepřijetí odpovědnosti atd.

Jakým způsobem lze zlu čelit? Peck (1996) ze zkušeností z vlastní klinické praxe předkládá osobnostní profil zlého jedince, postup nápravy a zásady, jež je nutné, při konfrontaci dodržovat:

1. Destruktivní chování
2. Špatně snáší kritiku a má narcistické rysy osobnosti
3. Snaží se působit na veřejnosti co nejlépe a skrývat své pohnutky
4. Nevyzpytatelný s poruchami myšlení (schizofrenickými) ve stresu
Nutné je zvážit paralelní psychiatrické diagnózy

Pokud jde o samotný postup nápravy a stanovení diagnózy v psychoterapii předkládá následující postup:

1. Rychlé a přesné stanovení diagnózy, jež je podložena vnitřním přesvědčením

2. Opatrná konfrontace

3. Pomoci odhalit lež

4. Zbavení strachu

5. Převzetí odpovědnosti za sebe a své činy (lidská vůle)

Mezi zásadami, kterými by se pomáhající měl řídit je být autoritou, nepřijmout působení chaosu a zmatku, vědět o svých stinných stránkách a zbavit se tíhy zla, uvědomovat si své pohnutky i nebezpečí nákazy zlem. Mít na paměti spojitost zla s emočními problémy (deprese, neuróza, úzkost ...). Vyslovuje názor, že zlo máme léčit i proti vůli zlého jedince. Symptodem onemocnění zlem může být například kriminalita.

Z provedené výzkumné sondy ve vybraných oblastech sociální práce vyplynulo, že v konfrontaci se zlem by měl být produktivní strategií zvládnání zla následující postup založený na vědomí existence zla a vnitřní vyladěnosti na setkání s ním. Konkrétní postupy jsou následující:

1. Důkladná příprava na nadměrně destruktivního klienta. Formou nastudování spisů, informací od kolegů, zpracování napětí před setkáním.
2. Konfrontování klienta s realitou. Během objevující se destruktivity musí pracovník kontrolovat své emoce a spoléhat na racionální přístup k případu. Musí se držet důsledně účelu setkání.
3. Jestliže dochází nadměrnému stupňování zla u klienta, měl by pracovník, předložit více racionálních argumentů, změnit téma, popř. setkání ukončit a přeložit na jiný termín.

Závěr

Předložený text se snaží zmapovat fenomén zla v kontextu sociální práce. Pro svůj cíl využívá i další vhodné vědecké disciplíny vycházející z holistického pojetí člověka. v jejich diskurzech. Ve výzkumné části je práce orientována na zjištění jak pracovníci v jednotlivých oblastech sociální práce tj. vězeňství, probace a mediace, bezdomovectví, drogová oblast, nahlíží na koncept zla. Dalším hlediskem zkoumání jsou používané vyrovnávací strategie, přičemž hlavní úsilí směřuje k zachycení produktivních metod zvládnání lidské destruktivity u pracovníků, při konfrontaci s klienty. V poslední části jsou prezentovány stěžejní nálezy jak z teoretické, tak i výzkumné části.

Tato práce by měla pomoci sociálním pracovníkům i jejich kolegům z jiných oblastí pomáhajících profesí v lepším zvládnutí destruktivity u klientů. V neposlední řadě slouží také jako úvod do celé oblasti konceptu zla.

Autor je přesvědčen o nutnosti rozvíjet dané téma, protože o jeho aktuálnosti není velkého sporu. Zlo se může jevit jako pouze abstraktní pojem bez reálného ukotvení, ale ve skutečnosti obsahuje širokou paletu destruktivního chování, kterému jsou pracovníci běžně vystaveni. Z toho vyplývá potřeba dalšího bádání v této oblasti a i nutnost zmapovat a zdokonalovat vyrovnávací strategie použité v konfrontaci se zlem.

Použitá literatura

ANZENBACHER, Arno. Úvod do filosofie. Vyd. 2., přeprac., V Portále 1. Praha: Portál, 2004, 377 s. ISBN 80-7178-804-x.

ARENDT, Hannah. Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1995, 428 s. ISBN 80-204-0549-6.

ARENDT, Hannah. O násilí. 2. vyd. Praha: Oikoyomenh, 2004, 78 s. ISBN 80-7298-128-5.

BAUMAN, Zygmunt. Modernita a holocaust. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010, 330 s. ISBN 978-80-7419-028-5.

BECK, Ulrich. Riziková společnost: na cestě k jiné moderně. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, 431 s. ISBN 80-86429-32-6.

BOUBLÍK, Vladimír. Teologická antropologie: člověk v Kristu Ježíši. Vyd. v KNA 2. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, 191 s. ISBN 80-7195-059-9.

BOWLBY, John. Vazba: teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem. Vyd. 1. Praha: Portál, 2010, 356 s. ISBN 978-80-7367-670-4.

CORETH, Emerich. Co je člověk?: základy filozofické antropologie. 2. vyd. Praha: Zvon, 1996, 211 s. ISBN 80-7113-170-9.

ČESKOVÁ, Eva. Poruchy osobnosti a chování u dospělých (F60-69). In ČESKOVÁ, Eva, Mojmír SVOBODA a Hana KUČEROVÁ. Psychopatologie a psychiatrie: pro psychology a speciální pedagogy. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006, 255-265 s. ISBN 80-7367-154-9.

DARWIN, Charles. O původu člověka. Vyd. 2., rev. Praha: Academia, 2006, 357 s. ISBN 80-200-1423-3.

DAVIES, Martin. The Blackwell encyclopaedia of social work. Oxford: Blackwell, 2000, xviii, 412 s. ISBN 0-631-21450-x.

- DISMAN, Miroslav. Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele. 3. vyd. Praha: Karolinum, 1993, 374 s. ISBN 80-246-0139-7.
- DUROZOI, Gérard, André ROUSSEL a Gérard DUROZOI. Filozofický slovník. 1. vyd. Praha: EWA, c1994, 352 s. ISBN 80-85764-07-5.
- FERJENČÍK, Ján. Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000, 255 s. ISBN 80-7178-367-6.
- FRAŇKOVÁ, Slávka a Vítězslav BÍČÍK. Srovnávací psychologie a základy etologie. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1999, 295 s. ISBN 80-7184-835-2.
- FROMM, Erich. Anatomie lidské destruktivity: Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?. Praha: Lidové noviny, 1997, 520 s. ISBN 80-7106-232-4.
- GAVORA, Peter. Úvod do pedagogického výzkumu. 2., rozš. české vyd. Brno: Paido, 2010, 261 s. ISBN 978-80-7315-185-0.
- GLASS, Jay D. Zvíře v nás. Vyd. 1. Bratislava: Motýl, 1999, 174 s. ISBN 80-88978-13-0.
- GROß, Walter a Karl-Josef KUSCHEL. Bůh a zlo. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2005, 212 s. ISBN 80-7021-710-3.
- GULOVÁ, Lenka. Sociální práce: pro pedagogické obory. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011, 208 s. ISBN 978-80-247-3379-1.
- HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. Psychologický slovník. 1. vyd. Praha: Portál, 2000, 774 s. ISBN 80-7178-303-x.
- HAYES, Nicky. Základy sociální psychologie. Vyd. 2. Praha: Portál, 2000, 165 s. ISBN 80-7178-415-x.
- HAVLÍK, Radomír. Úvod do sociologie. 4. vyd. Praha: Karolinum, 2002, 128 s. ISBN 80-246-0381-0.
- HENDL, Jan. Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008, 407 s. ISBN 978-80-7367-485-4.

HOLÝ, Ivan. Úvod do sociologie. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1996, 66 s. ISBN 80-210-0985-3

HUNT, Morton. Dějiny psychologie. 1. vyd. Praha: Portál, 2000, 708 s. ISBN 80-7178-386-2.

JANKOVSKÝ, Jiří. Etika pro pomáhající profese. Vyd. 1. Praha: Triton, 2003, 223 s. ISBN 80-7254-329-6.

JOURNET, Charles. Zlo: teologický esej. 1. vyd. Praha: Krystal OP, 1998, 260 s. ISBN 80-85929-24-4.

KELLER, Jan. Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti. 2. vyd., dotisk 2. vyd. v r. 2012. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011, 211 s. ISBN 978-80-7419-044-5.

KELLER, Jan. Úvod do sociologie. Vyd. 3., upravené. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995, 186 s. ISBN 80-85850-06-0.

KOUKOLÍK, František. Proč se Dostojevskij mýlil?: o vědomí, empatii, altruismu, lásce, zlu a religiozitě. 1. vyd. Praha: Galén, 2007, 216 s. ISBN 978-80-7262-482-9.

KOUKOLÍK, František a Jana DRTILOVÁ. Život s deprivanty I. 1. vyd. Praha: Galén, 2001, 390 s. ISBN 80-7262-088-6.

KOUKOLÍK, František a Jana DRTILOVÁ. Život s deprivanty II. 1. vyd. Praha: Galén, 2002, 490 s. ISBN 80-7262-078-92.

KOUKOLÍK, František. Zvíře politické: eseje o lidské nátuře. 1. vyd. Praha: Galén, 2012, 356 s. ISBN 978-80-7262-890-2.

KRACÍK, Martin. Mediace mezi obětí a pachatelem. In ŠTERN, Pavel, Lenka OUŘEDNÍČKOVÁ a Dagmar DOUBRAVOVÁ. Probace a mediace: možnosti řešení trestných činů. Vyd. 1. Praha: Portál, 2010, 39-58 s. ISBN 978-80-7367-757-2.

KRANÁT, Jan. Politická filosofie čili o politické svobodě. In FISCHER, Ondřej a kol. Úvod do filosofie pro pomáhající profese: doplňkový studijní materiál. 1. vyd.

Praha: Jabok, 2008, 73-84 s. elektronický optický disk (CD-ROM). ISBN 978-80-904137-4-0.

KROFTOVÁ, Andrea a Lenka OUŘEDNÍČKOVÁ. Sociální práce v rámci probační a mediační služby. In MATOUŠEK, Oldřich, Jana KOLÁČKOVÁ a Pavla KODYMOVÁ. Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010, 283-298 s. ISBN 978-80-7367-818-0.

KUBÁTOVÁ, H. Základy sociologie. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. 169 s. ISBN 80-244-0518-0.

NEČASOVÁ, Radka. Role sociálního pracovníka a způsoby přístupu k praxi. In. MATOUŠEK, Oldřich. Metody a řízení sociální práce. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008, 44-46 s. ISBN 978-80-7367-502-8.

NEŠPOR, Karel. Návykové chování a závislost: současné poznatky a perspektivy. Vyd. 4., aktualiz. Praha: Portál, 2011, 173 s. ISBN 978-80-7367-908-8.

MAREK, Jakub, Aleš STRNAD a Lucie HOTOVCOVÁ. Bezdomovectví: v kontextu ambulantních sociálních služeb. Vyd. 1. Praha: Portál, 2012, 175 s. ISBN 978-80-262-0090-1.

MAROON, Istifan. Syndrom vyhoření u sociálních pracovníků: teorie, praxe, kazuistiky. 1. vyd. Praha: Portál, 2012, 151 s. ISBN 978-80-262-0180-9.

MATOUŠEK, Oldřich. Metody a řízení sociální práce. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008, 380 s. ISBN 978-80-7367-502-8.

MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2011, 336 s. ISBN 978-80-7367-825-8.

MATOUŠEK, Oldřich. Slovník sociální práce. Vyd. 2., přeprac. Praha: Portál, 2008, 271 s. ISBN 978-80-7367-368-0.

MATOUŠEK, Oldřich, Jana KOLÁČKOVÁ a Pavla KODYMOVÁ. Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010, 351 s. ISBN 978-80-7367-818-0.

MORIN, Dominique a Jana ŠVANCAROVÁ. Zlo a utrpení. 1. vyd. Praha: Paulínky, 2000, 78 s. ISBN 80-86025-20-9.

MULLEROVÁ, Pavlína, MATOUŠEK, Oldřich a Andrea VONDRÁŠKOVÁ. Sociální práce s uživateli drog. In MATOUŠEK, Oldřich, Jana KOLÁČKOVÁ a Pavla KODYMOVÁ. Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010, 211 -225 s. ISBN 978-80-7367-818-0

MÜLLER, Lutz a Anette MÜLLER. Slovník analytické psychologie. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006, 526 s. ISBN 80-7178-863-5.

PAYNE, Jan. Odkud zlo?: O nezkrotnosti čili slabosti lidské vůle. 1. vyd. Praha: Triton, 2005, 319 s. ISBN 80-7254-500-0.

PECK, M. Lidé lži: psychologie lidského zla. Olomouc: Votobia, 1996, 294 s. ISBN 80-7198-148-6.

PONĚŠICKÝ, Jan, Till Eugen BASTIAN, G KLÜVE-SCHLEBERGER a Olga MARLINOVÁ. Agrese, násilí a psychologie moci. Praha: Triton, 2005, 226 s. ISBN 80-7254-593-0.

RAHNER, Karl a Herbert VORGRIMLER. Teologický slovník. Vyd. 2., revid. (ve Vyšehradu 1.). Praha: Vyšehrad, 2009, 491 s. ISBN 978-80-7021-934-8.

SEDLÁČEK, Tomáš. Ekonomie dobra a zla: po stopách lidského tázání od Gilgameše po finanční krizi. 2. vyd., rozš. Praha: 65. pole, 2012, 367 s. ISBN 978-80-87506-10-3.

SHAW, Ian. The Sage handbook of social work research. Los Angeles: Sage, 2010, xxiv, 572 s. ISBN 978-1-4129-3498-5.

SCHWARZOVÁ, Gabriela. Sociální práce s bezdomovci. In MATOUŠEK, Oldřich, Jana KOLÁČKOVÁ a Pavla KODYMOVÁ. Sociální práce v praxi: specifika

různých cílových skupin a práce s nimi. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010, 315-329 s. ISBN 978-80-7367-818-0.

SMÉKAL, Vladimír. Pozvání do psychologie osobnosti: člověk v zrcadle vědomí a jednání. 1. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2002, 517 s. ISBN 80-85947-80-3.

SOKOL, Jan. Člověk a náboženství: proměny vztahu člověka k posvátnému. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004, 245 s. ISBN 80-7178-886-4.

SOKOL, Jan. Filosofická antropologie: člověk jako osoba. Vyd. 1. Praha: Portál, 2002, 222 s. ISBN 80-7178-627-6.

STÖRIG, Hans Joachim. Malé dějiny filosofie. Vyd. 8., v KNA 2. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, 653 s. ISBN 978-80-7195-206-0.

ŠTERN, Pavel, Lenka OUŘEDNÍČKOVÁ a Dagmar DOUBRAVOVÁ. Probace a mediace: možnosti řešení trestných činů. Vyd. 1. Praha: Portál, 2010, 212 s. ISBN 978-80-7367-757-2.

TALANDOVÁ, Jaroslava. Obecně prospěšné práce. In ŠTERN, Pavel, Lenka OUŘEDNÍČKOVÁ a Dagmar DOUBRAVOVÁ. Probace a mediace: možnosti řešení trestných činů. Vyd. 1. Praha: Portál, 2010, 89-101 s. ISBN 978-80-7367-757-2.

TESAŘ, Petr. Probační dohled. In ŠTERN, Pavel, Lenka OUŘEDNÍČKOVÁ a Dagmar DOUBRAVOVÁ. Probace a mediace: možnosti řešení trestných činů. Vyd. 1. Praha: Portál, 2010, 71-88 s. ISBN 978-80-7367-757-2.

VACURA, Miroslav. Problém jednání. In FISCHER, Ondřej a kol. Úvod do filosofie pro pomáhající profese: doplňkový studijní materiál. 1. vyd. Praha: Jabok, 2008, 57-72 s. elektronický optický disk (CD-ROM). ISBN 978-80-904137-4-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. Psychopatologie pro pomáhající profese. Vyd. 5., rozšř. a přeprac. Praha: Portál, 2008, 870 s. ISBN 978-80-262-0225-7.

VAVRDA, Vladimír. Otázky soudobé psychoanalýzy: tradice a současnost. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, 223 s. ISBN 80-7106-672-9.

VESELOVSKÝ, Zdeněk. Etologie: biologie chování zvířat. Vyd. 1. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1331-8.

VYBÍRAL, Zbyněk. Psychologie jinak: současná kritická psychologie. Vyd. 1. Praha: Academia, 2006, 233 s. ISBN 80-200-1367-9.

VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. Aplikovaná sociální psychologie. 1. vyd. Praha: Portál, 1998, 383 s. ISBN 80-7178-269-6.

ZIMBARDO, Philip G. Moc a zlo: sociálně psychologický pohled na svět. Břeclav: Moraviapress, 2005, 199 s. ISBN 80-86181-80-4.

Použité další zdroje

MARTINEK, M. Role sociálního pracovníka a duchovního ve věznici. In Sociální práce/Sociální práce, 2012, roč. 12, č. 2, s. 29-31

Dostupné z: <http://www.vlada.cz/> [on-line] [30. 6. 2013]

Dostupné z: <http://www.czso.cz/>[on-line] [30. 6. 2013]

Dostupné z: <http://petrmach.cz/>[on-line] [30. 6. 2013]

Dostupné z: <http://www.vscr.cz/>[on-line] [30. 6. 2013]

Seznam příloh

Příloha č. 1: Vězeňství – rozhovor nezaznamenaný na záznamové zařízení (text)

Příloha č. 2: Potvrzení o provedení výzkumu (naskenovaný originál)

Příloha č. 3: Rozhovory (CD)

Přílohy

Příloha č. 1:

Vězeňství – rozhovor nezaznamenaný na záznamové zařízení

Respondenty pro tuto oblast se stali sociální pracovníci a vězeňský kaplan z věznice ve Vinařicích. Vstup do věznice vyžadoval jistá omezení, a proto jsem nemohl použít nahrávací zařízení. Můj opakovaný požadavek na rozhovor se třemi sociálními pracovníky a kaplanem nemohl být zcela splněn, z tohoto důvodu jsou sesbíraná data ochuzena o jednoho zástupce sociálních pracovníků. Vzhledem k předešlému odmítnutí z několika věznic (3) jsem možnost udělat výzkum, i za těchto podmínek, velmi rád přijal a zároveň ocenil ochotu tamních zaměstnanců, podílet se na mé výzkumné sondě. Věznice je od roku 2007 určena pro nápravně výchovné kategorie – ostraha a dozor. Její kapacita je určena pro 911 mužů. Nachází se v okrese Kladno ve Středočeském Kraji.¹²

Počet respondentů: 2

Skóre dosažené v dotazníku: Respondent 1: 2,43 (produktivní S)

Respondent 2: 1,95 (produktivní S)

Vybrané části odpovědí na otázky v rozhovoru:

1. Musel/a jste řešit situaci, kdy Vás klient nějakým způsobem poškodil?

- Respondent 1: „*Nesetkal, počítám s tím.*“
- Respondent 2: „*Pracoval jsem na OSPOD, tam ano. Tady ne, nepřipustil bych si to, kdybych byl poškozen*“

2. Setkal/a jste se s klientem/klienty, který byl tzv. „nad Vaše síly“ proto, že se projevil jako zlí?

- Respondent 1: „*Jeden odsouzený, psal mi dopisy, křičel na mě, měl hrubé jednání, ovlivňoval odsouzené, nerespektoval můj názor a měl nezáměr přistoupit na pravidla. Měl poruchu osobnosti.*“

¹² Dostupné z: <http://www.vscr.cz/veznice-vinarice-97/o-nas-1636/zakladni-informace>

- Respondent 2: „V daný moment situaci vždy ustojím, ale jsem pak unavenější. Když jsem s takovým klientem, jde o to použít vypínač a odstrihnout emoce.“

3. Co konkrétně bylo v tomto případě, nebo těchto případech nad Vaše síly?

- Respondent 1: „Navázání kontaktu, čím více jsem s ním komunikoval, tím horší pocit jsem měl. Vždy, když jsem s ním mluvil, vyvolalo to u mě neklid a to už i předem. Problém bylo uchovat si klid, stálo to hodně energie. Nejvíc vyčerpává nátlak, veškeré teorie jdou vniveč a ten člověk je stále před náma. Nátlak vyvolává negace. Pokud na mě křičí, je lepší odejít - nepodněcovat zlo dalším zlem. Nezvyšovat hlas, oni na to čekají, že hrnec jednou přeteče. Mají svoji představu a nepřipustí nic jiného.“
- Respondent 2: „On je ten zlý, protože na začátku mají všichni stejnou čáru, když ji překročí, je on ten zlý. Chybí mi supervize, často si nevíte rady, jak máte jednat, jestli to vzít za jiný konec.“

4. Pracujete s konkrétními postupy, jak čelit takovým klientům popř. napadá Vás možná strategie?

- Respondent 1: „Konkrétní postupy nejsou, každý má něco jiného. Osobní zkušenosti, věci ze školy, zachování nadhledu, hranic, trpělivost, emocionální stabilita, sebekontrola, odborné komunikační znalosti“
- Respondent 2: „Nějaké formy jednání máme naučené, ale je to hlavně intuitivní. Chtějí dosahovat zla nebo mají strach, ve výsledku je to chování u všech stejné. Jednám, jak to cítím, když je naštvaný, nervózní, tak podle toho přizpůsobím komunikaci. Mají tendenci k nátlakovému jednání a překračování hranic“

5. Jaké osobní dispozice by měl mít pracovník pro úspěšné zvládnutí takových klientů?

- Respondent 1: „Asertivita, předvídatelnost, zásadovost - trvat si na svém, nebýt individualista, používat psychohygienu, vytvořit si dobré prostředí pro práci (např: kancelář - výzdoba)“
- Respondent 2: „Komunikativnost, asertivita, zásadovost. Mít nastavené hranice a úspěch je, když si člověk dokáže pomoci sám. Nemít pečovatelský přístup.“

6. Jaké situace, při práci s klienty, nejčastěji vytvářejí destruktivní ladění ve Vaší vzájemné komunikaci?

- Respondent 1: „Nevyhovění požadavkům. Manipulativní chování nátlak. Chtějí dosáhnout svého cíle. Je nutné trvat na svém.“

- Respondent 2: „Bývá to v momentech, kdy mu nevyhovím.“

7. Co je podle Vás příčinou destruktivního chování lidí obecně?

- Respondent 1: „Poruchy chování, neuspokojení základních potřeb, neschopnost sebekontroly a zvládnání zátěžových situací, agresivní prostředí, dosahování cíle bez odpovědnosti, bezohlednost vůči druhým, duševní nemoci, nedostatek socializace.“
- Respondent 2: „Vrozené poruchy, odkoukané vzory z rodiny, strach z odpovědnosti, neunesení reality, pocit, že pro člověka na světě není nikde místo.“

Pohled vězeňského kaplana

Počet respondentů: 1

Skóre dosažené v dotazníku: Respondent 3: 2,48 (produktivní S)

1. Musel/a jste řešit situaci, kdy Vás klient nějakým způsobem poškodil?

- Respondent 3: „Ztrácejí se věci v kapli, není možné zjistit, kdo to udělal. Je to zneužití důvěry“

2. Setkal/a jste se s klientem/klienty, který byl tzv. „nad Vaše síly“ proto, že se projevil jako zlý?

- Respondent 3: „Jeden konkrétní případ, odsouzený se vnímal jako posedlý satanem, chtěl, abych ho vyhnal. Byl to také teologický problém (použití exorcismus nebo psychologii). Ovlivňoval ostatní odsouzené (symboly havran na okně). Trhal přede mnou bibli, myslel si, že mě to vytočí. Horší zážitek to byl pro ateistu, než pro mě. Byl hospitalizován na psychiatrii a poté šel do nejpřísnější věznice. Byl to psychopat, manipulátor, chodil za kaplany, měl naučené pasáže z bible, působil šíleně a oni mu to všichni žrali“ Byl zmatený, nenalezl své místo na světě, neměl identitu, byl toho všeho obětí. „

3. Co konkrétně bylo v tomto případě, nebo těchto případech nad Vaše síly?

- Respondent 3: „Zlo u našich klientů je nějak zpracované. Zlo je všude, i tam kde ho nejméně čekáme. Ovšem je tu i kumulace zla. Po odchodu personálu v odpoledních hodinách začíná jiný vězeňský život. Mají svoji hierarchii a zažívají zlo i od spoluvězňů. Pere se ze zlem i s druhými. Necítím se zlem ohrožen a nejsem jím ani zaskočen.“

4. Pracujete s konkrétními postupy, jak čelit takovým klientům popř. napadá Vás možná strategie?

- Respondent 3: „*Jde o to, aby si přiznal, že se venku choval jako svině. Vést ho k tomu, aby si přiznal vinu, chce-li odpuštění.*“

5. Jaké osobní dispozice by měl mít pracovník pro úspěšné zvládnutí takových klientů?

- Respondent 3: „*Být nezmanipulovatelný, jednat a reagovat přirozeně. Vést normální rozhovory s atmosférou důvěry – nejen, že chci důvěru, ale abych mu mohl i já důvěřovat. Jestliže někomu nechtěně ublížím, je důležité se omluvit. Sám musím přiznat i negativa, ne dokonalost. Nedělám to, co jim zakazují. Snažím se vyvarovat předsudků. Není možné kritizovat s odsouzeným kolegy, i kdyby měl pravdu, je to ale těžká situace. Kaplan nikoho neodmítne, i když ostatní odmítnou*“

6. Jaké situace, při práci s klienty, nejčastěji vytvářejí destruktivní ladění ve Vaší vzájemné komunikaci?

- Respondent 3: „*Bavím se, se třema lidma a jeden zareaguje destruktivně. Někdy se to stane, když objevíme jádro problému (např. teď jste tnul do živýho, já si to s ním co mi uškodil vyřídím.) Chce k takovému jednání třeba souhlas - přenést odpovědnost. Při odmítnutí to vytvoří nesouhlas a napětí. Poté ho napomenu nebo dám radu*“

7. Co je podle Vás příčinou destruktivního chování lidí obecně?

- Respondent 3: „*Egoismus a psychosociální zmatenost, strach, zaměření na sebe, chamtivost, extrémní chudoba i bohatství. Jde o překročení určité meze hodnot. Ublíží sám sobě, ztratí přátele. Vězni se umí chovat soucitně, ale mají jiné souřadnice. Jednou pomohli vychovateli, když omdlel, dali mu první pomoc a tím mu zachránili život. Ovšem je tu i kumulace zla. Po odchodu personálu v odpoledních hodinách začíná jiný vězeňský život. Mají svoji hierarchii a zažívají zlo i od spoluvězňů.*“

Příloha č. 2:

Potvrzení o provedení výzkumu (naskenovaný originál)

VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY
Věznice Vlnařice
č. 245, poštovní příhrádka 5, 273 07 Vlnařice
Tel.: 312 291 511, Fax: 312 291 512, ISDS: rdrd44h

Ve Vlnařicích 2.4.2013

Potvrzení na žádost.

Tímto potvrzuji, že pan Jančo provedl dne 2.4.2013 ve Věznici Vlnařice rozhovor se sociálními pracovníky a kaplanem, za účelem realizace dotazníkového výzkumu, v rámci zpracování jeho práce na téma :

„Konfrontace pracovníků se zlem ve vybraných oblastech sociální práce“.

Panu Jančovi nebyl umožněn záznam rozhovoru na diktafon.

Vrchní rada
plk. Mgr. Miroslav HADRAVA
ředitel věznice